O INCERCARE

DE

MISTIFICARE ISTORICĂ

SAU

CARTEA D-lui R. ROSETTI „PĂMÂNTUL, SĂTENII SI STĂPÂNII"

DE

GHEORGHE PANU

BUCUREŞTI
NOUA TIPOGRAFIE BROZER & PARZER
STRADA PĂTRAŞCU-VODĂ No. 16
1910

PREŢUL LEI 2.50

O INCERCARE

DE

MISTIFICARE ISTORICĂ

SAU

CARTEA D-lui R. ROSETTI
„PĂMÂNTUL, SĂTENII SI STĂPÂNII"

DE

GHEORGHE PANU

BUCUREŞTI
NOUA TIPOGRAFIE BROZER & PARZER
STRADA PATRAŞCU-VODĂ No. 16
1910

CARTEA I

CAPITOLUL I

I

In cartea mea *Cercetări asupra Stărei ţăranilor în veacurile trecute,* m'am ocupat de unele păreri din *Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova,* a d-lui R. Rosetti, întru atâta, întru cât ele erau contrare ideilor pe care le stabileam.

Se înţelege că aşteptam ca d. R. Rosetti să releveze critica mea; era dreptul său. Aţi văzut vre-odată un autor susceptibil şi cam grandoman care să nu răspundă chiar la criticile cele mai drepte? M'a surprins totuşi nu numai conţinutul, dar chiar şi titlul răspunsului: „O agresiune". Agresiune, de ce? Agresiune înseamnă un atac brusc, neaşteptat, nedrept şi violent. Nimic din toate aceste în critica mea. Mi se pare că un autor când face o carte ca cea cum e *„Pământul, sătenii şi stăpânii"*, în care mai totul se razimă pe ipoteze şi chiar pe fantazie, trebue să se aştepte la critici. De ce oare d. R. Rosetti a fost surprins când a văzut că eu îi combat teoriile? Şi de ce criticile mele le-a luat drept agresiune? Să vă spun. Cartea d-lui R. Rosetti, în împrejurările în care ea a apărut, (1907) printr'o tacită complezenţă din partea istoricilor serioşi şi printr'o complicitate incon-

ştientă a marelui public ignorant, s'a strecurat mai fără nici o critică. Acest lucru a ameţit pe autor, fumurile grandomaniei i s'au suit la cap, şi, şi-a închipuit că cartea sa este necriticabilă. E dreptul că autorul a făcut tot posibilul ca să dea cărţei o aparenţă de mare erudiţie şi de întinse cunoştiinţe; aproape pe jumătate paginile sunt pline de citaţii în toate limbile. Şi ştiţi că citaţiile impun la cei necunoscători. In realitate, în cele mai multe cazuri, citaţiile nu se potrivesc cu cele ce pretind ca să dovedească. Dar cine să uită la asemenea lucruri? Cine a studiat cartea d-lui R. Rosetti? Erau câţi-va istorici care puteau s'o analizeze şi să se pronunţe în cunoştiinţă de cauză. Cel întâiu era d. Bogdan. Dar se pare că colegialitatea sau mai bine zis camaraderia impun obligaţii în dauna criticei şi a adevărului. Ori cum ar fi, cartea d-lui R. Rosetti, afară de mici excepţiuni, a avut o primire bună, ba chiar unii găgăuţi au luat'o ca culmea ştiinţei adânci.

Şi iată că eu viu şi turbur acea atmosferă de beatitudine şi de gloriolă, în care plutea d. R. Rosetti cu cartea d-sale! Şi să nu credeţi că am făcut acest lucru cu uşurinţă; chiar eu la început fusesem ademenit la cetirea repede a acestei cărţi, de erudiţia superficială, a autorului. In *Săptămâna,* în oare care articole, în interesul polemicei, am susţinut unele din teoriile d-lui R. Rosetti, încrezându-mă fără să am timpul a le cerceta mai cu deamănuntul. Când însă am cetit cu atenţie *Pământul, sătenii şi stăpânii* şi am căutat să-mi dau seama dacă autorul dovedeşte cu acte şi documente ceeace afirmă, atunci am văzut că este o simplă mistificare, şi am scris cele cunoscute în *Cercetările* mele.

Iată cum se explică cuvântul de *agresiune,* atribuit criticei mele.

Titlul răspunsului d. R. Rosetti e o psichologie întreagă.

II

Dar să întru în materie.

E obşteşte cunoscut întunericul care domneşte în istoria poporului nostru până în veacul al 14-lea, în tot ce priveşte organizarea instituţiilor noastre politice şi sociale. Nu avem nici un act, nici un document de al nostru în această privinţă. Istoria ţărilor, bazată pe actele noastre, începe din veacul al 14-lea. Şi poate închipui cine-va ce dăunătore este această mare, foarte mare lacună. Şi lacuna nu e simţită numai de noi, ci de toţi istoricii care se ocupă cu asemenea chestiuni. Nu mai departe, eu am trimis cartea mea d-lui Flasch, autorul uvragiului important *„Les Origines de l'ancienne France"*, de care mă servisem în lucrarea mea. Iată între altele ce îmi răspunde acest autor francez:

„Sperez că prin investigaţiile d-voastră diligente, veţi pune în evidenţă şi documente care să fie în stare a lumina şi epoca aşa de obscură a istoriei ţărei d-voastră şi anume acea care începe dela colonizaţia romană, până în al 13-lea şi al 14-lea veac. Această lucrare ar aduce un mare serviciu studiilor istorice".

Evident. Dar este acest lucru cu putinţă?

Ei bine, ceeace eu mă declar ne în stare, nu numai a face, dar chiar a întreprinde, de vreme ce o asemenea lucrare presupune acte şi documente care nu există, acest lucru l'a întreprins d. R. Rosetti.

In cartea mea atinsesem în treacăt ideile din *Pământul, sătenii şi stăpânii,* pe scurt. D. R. Rosetti s'a supărat. Foarte bine. Aceasta mă face ca să-l mulţumesc, reluând chestiile şi tratându-le cu toată desvoltarea cuvenită. Nu s'a mulţumit acest autor că l'am cruţat, nearătându-i o mulţime de enormităţi. Ei bine, ceeace a căutat, are să găsească în răspunsul pe care i-l dau acuma.

III

Două părţi cuprinde cartea *Pământul, sătenii şi stăpânii:* Una, înainte de descălecarea Domnilor istorici, adică 'nainte de veacul al 14-lea. D. R. Rosetti ne arată care era organizaţia socială şi politică a acestor ţări, la începutul veacului al 14-lea şi ca consecvenţă, şi în celelalte anterioare, fără a se opri la vre-unul din ele. Ba dacă ar trebui să-i caut părerea, atunci aşi spune că origina organizaţiei sociale şi politice din veacul al 14-lea, d. R. Rosetti o găseşte la începutul însuşi a existenţei noastre ca popor cu o limbă şi cu o individualitate deosebite.

A doua parte a lucrărei sale este cu privire la epoca istorică, începând cu veacul al 14-lea, epocă relativ cunoscută şi pe care caută ca s'o pună în legătură, ca să zic aşa, cu partea antiistorică, făcând un tot armonic şi logic în desvoltarea noastră istorică, începând din veacurile cele mai vechi, fără soluţie de continuitate, până la jumătatea veacului al 18-lea.

Numai de aici începe a fi de acord cu toată lumea, şi încă!

IV

Acuma să rezum cuprinsul cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii.*

Din timpurile cele mai vechi, în toate părţile locuite de Români, a fost *un drept românesc.* Autorul 'l găseşte la Românii de peste Dunăre, în Transilvania, în Galiţia, în Moldova şi în Muntenia. Acest *drept românesc* este identic, cu toată deosebirea de veacuri şi de distanţă geografică.

Inchipuiţi-vă ce concepţie măreaţă! Românii, atât cei de peste Dunăre, cât şi din Dacia, în timpul epocelor ab-

solut obscure, ascultă de geniul lor naţional şi independent unii de alţii, ei 'şi constituiesc un drept, cel românesc, pe care d. R. Rosetti 'l constată cu mândrie că le este comun. Iată firul istoric continuat în cursul veacurilor la un popor diseminat, care totuşi poartă pecetia naţionalităţei lui!

Care este ţâţâna împrejurul căreia se desvoltă *dreptul românesc?* Este *cneazul* pe care-l găsim peste Dunăre, în Transilvania, în Galiţia, în Moldova şi în Muntenia, la pragul istoriei noastre. Nu e vorbă că tot d. R. Rosetti ne spune că cneazul e o creaţiune slavă, împrumutată dela popoarele de această rasă cu care am trăit. Dar în fine, măcar că cneazul este de origină slavă, printr'o consecvenţă cam bizară, el personifică eminamente spiritul naţional şi în juru-i şi pe dânsul se desvoltă întreg dreptul românesc!

D. R. Rosetti, cercetând atribuţiile cneazului din timpurile antiistorice precum şi din acelea istorice, reuşeşte a reconstitui întreaga viaţă socială şi politică a Românilor.

In adevăr s'ar părea că e greu în lipsă de documente să stabilim care a fost viaţa socială a Românilor din Moldova şi Muntenia în veacurile 12-lea şi al 13-lea. Care era organizaţia satelor din Moldova şi Muntenia, cine le ocârmuia, ce autoritate politică exista în aceste ţări înainte de aşezarea Domnilor istorici, ce fel de proprietate exista în aceste ţări, care erau raporturile între cneaz, autoritate superioară, şi între săteni, cine stăpâneau satele, cine le judecau, etc? Toate aceste chestiuni absolut necunoscute până la d. R. Roseti,[1]) sunt totuşi tratate de d-sa cu mare seninătate, cu multă siguranţă, dându-le soluţiuni şi de detail şi de totalitate.

---

[1]) Cu rezerva în ceeace priveşte pe d. Bogdan care în broşurica sa *Despre Cnejii Români,* precum şi acea despre *Origina Voivodatului la Români,* atinsese 'nainte o parte din aceste chestiuni.

Mai întâiu autorul se ocupă despre cneji şi constată că peste tot unde locuiau Românii, atribuţiile acelora sunt indentice. Aşa, în Ungaria, cnejii erau ocârmuitorii satelor, ereditari. Aşezaţi pe proprietăţi străine, fie regale, fie particulare, ei aveau următoarele îndatoriri faţă cu proprietarii pământului: să strângă dările către fisc sau către stăpânul pământului, să execute pe oameni la îndeplinirea clăcilor datorite acelor stăpâni şi la nevoie să-i conducă la războiu. In schimb, ei erau judecătorii satelor, ei percepeau o treime din gloabele datorite, ei se foloseau de pământurile neocupate, aveau dreptul să ţie moară şi crâşmă, iar ţăranii mai erau datori să le facă şi oarecare clacă pentru cultivarea ogorului.

In Transilvania d. R. Rosetti nu pune chestia proprietăţei solului, fiindcă este istoriceşte dovedit şi prea dovedit, că pământurile şi satele pe care le ocupau cnejii cu Românii, erau fie a Coroanei, fie a capitulurilor bisericeşti, fie a proprietarilor. Prin urmare cnejii nu putea să fie stăpâni alodiali pe moşiile pe care le ocârmuiau.

Aceeaşi organizaţie, ne spune d. R. Rosetti, că o găsim şi în Galiţia, cnejii având aceleaşi atribuţii şi sătenii ocârmuiţi de dânşii aceleaşi obligaţii. Şi aici ei sunt aşezaţi pe moşii fie regale, fie particulare, cnezatul şi aici este un drept ereditar[1]). Cneazul se mai folosea de întinderea dintre capetele paralelogramelor formând pământul locuitorilor. Asemenea şi de dreptul exclusiv de a avea moară şi crâşmă. El avea dreptul de judecată asupra locuitorilor, prin urmare avea drept şi la o a treia parte din sumele la care se ridicau gloabele. Seniorului sau regelui, nudul proprietar, îi dădea o parte din dările pe care el le strângea dela săteni.

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 56.

Acum să vedem îndatoririle sătenilor către cneji în Galiţia. Ei erau obligaţi să facă trei zile până la şase zile de clacă pe lanurile cneazului, precum şi alte clăci, plus fiecare plătea un cens bănesc cneazului, etc.

După ce d. R. Rosetti stabileşte astfel drepturile istorice a cnejilor în Transilvania şi Polonia, după *dreptul românesc*, vine apoi la ţările noastre.

Cu privire la Muntenia, d-sa este sobru, poate fiindcă cartea sa are de scop numai pe Moldova. In tot cazul ne arată că cnejii şi în Muntenia erau judecătorii satelor şi chiar stăpânii acelora, în calitate de judecători.

Unde însă autorul este original de tot şi face descoperiri suprinzătoare, este cu privire la Moldova.

Aici autorul tratează pe larg, raporturile în fiinţă în Moldova, **înainte de întemeierea Domniei**: 1) între săteni şi pământ; 2) între sătean şi cneaz, plus judii şi vatamanii; 3) între cneaz şi pământ; şi 4) între cneaz şi stăpân de o parte, cu stăpânirea ţărei de altă parte [1].

Cu alte cuvinte d-sa stabileşte întreaga organizaţie socială, politică şi economică, înainte de descălecare, adică înainte de jumătatea veacului al 14-lea.

Să vedem care era sistemul de proprietate în Moldova, înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoş, adică în veacul al 14-lea, după d. R. Rosetti.

Satele erau libere de ori ce stăpân, ele nu constituiau proprietatea nimărui.

Moldova se compunea dintr'o aglomeraţie numeroasă de sate, fără un stăpânitor unic, ci trăind o viaţă comunală. Sătenii erau proprietarii moşiilor şi anume stăpâneau în deplină proprietate: casa, grădina şi via, apoi pământul de arătură şi de curătură, fiecare locuitor având o jerebie. Mo-

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 79.

şia însă fiind mai mare, a cui era proprietatea restului pământului? Autorul ne-o spune: Toată rămăşiţa moşiei era averea obştească şi se stăpânea în devălmăşie de săteni. Deci era o proprietate particulară a fie cărui sătean, jerebiile, şi una comună, restul moşiei. Proprietarul, în sensul aşa cum îl găsim în veacurile următoare, nu exista. Exista numai cneazul care era ocârmuitorul şi judecătorul satului. Acesta, ferească Dumnezeu, să fi avut vre-un drept de proprietate asupra satului şi asupra moşiei. Ceeace îl deosibea pe dânsul de ceilalţi locuitori cu privire la proprietate, era că pe când ţăranii aveau numai o jerebie, cneazul avea două sau trei, pe care le stăpânea în aceleaşi condiţii ca şi ţăranii. Cât despre restul moşiei, cneazul n'avea decât un drept de devălmăşie împreună cu ceilalţi săteni. Fiindcă proprietatea individuală era restrânsă numai la jerebii, autorul îşi pune întrebarea: Cum să transmitea această proprietate? Şi ne răspunde: prin moştenire. Insă după obiceiul neamului, nu fiul cel mai mare sau nu toţi copiii moşteneau egal; casa părintească cu jerebia întreagă rămânea fiului celui mai mic! [1]) Cât despre restul pământului de pe moşie, fiind un bun obştesc, el nu se împărţea. Acelaş lucru şi cu pădurea.

Cnejii nefiind decât nişte căpetenii ereditare şi neavând decât autoritatea de a judeca şi de a ocărmui, nu puteau să aibe nici un drept de proprietate asupra moşiei întregi.

Ce foloase aveau cnejii dela săteni, căci am văzut că dela sat n'aveau decât trei jerebii? Toate foloasele care le trăgeau cnejii, le aveau în puterea dreptului lor de judecători şi de ocârmuitori ai satelor. Ei percepeau dela săteni a zecea parte din tot rodul pământului, o parte din rodul

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 112.

stupilor; sătenii erau obligaţi să le facă trei zile de clacă, ei se foloseau de gloabele pricinilor pe care le judecau, ei mai aveau dreptul exclusiv să ţină moară şi crăşmă pe locul de sub stăpânirea lor.

Nici vorbă nu poate fi, zice autorul, că între cneaz şi pământul moşiei ar fi existat vre-un drept ca dela proprietar la proprietate. El singur nu dădea dijmă, fiindcă nu avea cui s'o dea, căci nu exista voevod, nu era nici suveran. Iar dacă el putea să facă pe apele curgând pe hotarul satului, moară-sau iaz, aceasta nu în calitate de proprietar, ci de ocârmuitor şi judecător. Tot în această calitate îi făceau ţăranii clacă de trei zile.

Cu alte cuvinte starea pe care o găseşte Bogdan Dragoş, venind în Moldova, aşi putea-o cu oarecare exageraţie formula în proverbul franţuzesc: Ni Dieu, ni maître. Ţara Moldovei nu era stăpânită de nimeni ca fracţiune sau fracţiuni de unitate, cnejii erau stăpânii dar în sensul în care am arătat, adică judecători şi ocărmuitori.

Iată-l pe Bogdan Dragoş descălecând în Moldova şi găsind ţara organizată în felul de mai sus.

Credeţi, zice autorul, că s'a atins întru câtva Bogdan de o asemenea organizaţie? Ferească Dumnezeu! De ce? Mai întâiu, ca chestiune de politică şi de oportunitate; al doilea, fiindcă cnejii erau ereditari în dreptul lor de judecători şi de ocârmuitori; cum putea Bogdan să-i deposedeze? De asemenea Domnul nu poate să se atingă de satele moldoveneşti care erau în proprietatea ţăranilor. Pe ce pune deci descălicătorul stăpânire? Pe foarte puţin lucru. Intâiu pe locurile pustii, pe satele care aparţinuse familiei lui Sas. (Iată un lucru care îl auzim întâiaşi dată. Va să zică înainte de descălecare în timpul domniei lui Sas, acela a avut un număr de sate ca proprietate). Bogdan mai pune stăpânire şi pe satele atârnând de târguri. (Iarăşi un lucru

pe care autorul nu ni-l spusese vorbind de organizaţia antiistorică).

Dar Bogdan vine cu o curte şi cu un număr de curteni, boeri de ai tronului, care cereau şi ei ca să se folosească din descălecare. Ce le dă Domnul? Moşii şi sate nu le poate da ca proprietate, pentru două motive: Intâiu, fiindcă ţăranii erau proprietari pe sate, şi al doilea, fiindcă cnejii fiind ereditari ca judecători şi ocârmuitori, nu puteau fi scoşi din însărcinarea lor. Iată-i deci pe curtenii şi boerii lui Vodă, nevoiţi ca să nu să poată folosi cu nimic din această descălecare, în care ei avusese atâta speranţă! Atunci atât Bogdan cât şi succesorii săi, foarte diplomaţi, întrebuinţează o abilitate. Ei hărazesc boerilor numai sate unde cnejii murise şi unde familia lor ereditară se stinsese! respectând dreptul celor în viaţă. Şi ce credeţi că cei întâiu Domni au hărăzit sau chiar puteau să hărăzească prin daniile lor? Proprietatea moşiei? Ferească Dumnezeu! Moşia era a ţăranilor. Boerii în satele unde cnejii se stinsese, ocupă aceleaşi atribuţii şi au aceeaşi calitate ca şi predecesorii lor. Aşa boerul nu devine proprietar pe moşie, ci numai pe câteva jerebii, el ce e dreptul percepe o dijmă din roade, lui i se face trei zile de clacă, are moară şi crăşmă, însă toate acestea în calitate de judecător, funcţiune în care se substituie cneazului şi de loc în acea de proprietar. El se mai foloseşte şi de gloabele rezultate din pricinile pe care le judecă.

Iată ce Domnii din veacul al 14-lea, al 15-lea şi al 16-lea, dăruesc prin hrisoavele lor, atât şi nimic mai mult. De fapt Domnii nu dăruesc decât un lucru, *judecia*, iar de loc proprietatea, moşia.

Această organizaţie ţine, o mai repet, în tot veacul al 14-lea, al 15-lea şi al 16-lea, ba continuă şi în veacul al 17-lea, şi jumătate din acel al 18-lea. Cu încetul însă boe-

rii, simpli ocârmuitori şi judecători ai satelor dăruite, încep a abuza de puterea lor, ne spune autorul. Deja din timpul cnejilor, faptul că cnezatul era ereditar, începuse a face pe urmaşii acelora să creadă că nu numai locuitorii sunt supuşi cneazului ci chiar şi pământul, adică moşia. Chiar dacă nu s'ar fi constituit principatul Moldovei, autorul lasă să înţeleagă că şi cnejii ar fi abuzat în cursul veacurilor, de situaţia lor privilegiată şi că ar fi sfârşit ca să se facă proprietari şi pe partea pe care sătenii o ocupau în particular şi pe toată partea pe care aceia o stăpâneau în devălmăşie.

Ceeace cnejii n'au avut vreme să facă (măcar că au cărmuit satele sute de ani) boerii din veacul al 14-lea, al 15-lea şi al 16-lea, fac.

Şi cum s'a făcut această transformare? Cum simpli *judeci* devin stăpâni proprietari pe tot hotarul? La aceasta a contribuit întâiu, ne spune autorul, o defectuoasă redactare a actelor de danii. Hrisoavele de hărăzire dădeau judeciile satelor cu *tot hotarul*. E clar, zice d. R. Rosetti, că subt acest lucru, Domnul nu înţelegea să dea proprietatea moşiei, dar donatarii s'au folosit de aceste cuvinte cu „*tot hotarul*“ şi au înţeles că Domnul le-a dat nu numai judecia ci şi proprietatea. Iată cum s'a falsificat concepţia primitivă, pură, a celor întâiu Domni dăruitori!

La acest motiv se mai adauge un altul. D. R. Rosetti ne spune că judeciile, adică dreptul de judecată asupra unui sat, titularul putea să-l vândă cu consimţimântul Domnului. Era un abuz, fiindcă autorul indignat adaugă, că înainte de întemeiere, judeciile nu se vindeau. Acest obiceiu rău a fost introdus întâiaşi dată în Muntenia, odată cu întemeierea statului muntean, şi pe urmă el a trecut şi în Moldova. Era o atingere flagrantă a *obiceiului pământului*. Atât le-a tre-

buit boerilor! Putând vinde dreptul de judecată, ei au început a vinde şi bucăţi din hotarul moşiei. Nu e vorba că ţăranii nu sufereau, ne zice d. R. Rosetti, căci pământurile lor erau respectate. (Cum nu sufereau, de vreme ce boerul vindea din pământul în devălmăşie a moşiei?) Dar ceeace e mai grav, ne zice autorul, este că Domnul începe a întări asemenea abuz. Şi apoi adauge cu melancolie: **„Vedem deci că dela începutul domniei, vechiul obiceiu românesc se află pe povârnişul care pe nesimţite îl duse la desfiinţarea lui desăvârşită“** [1].

După aceasta autorul caută printr'o explicaţie confuză să arate cum cu timpul, chiar şi situaţia ţăranilor s'a schimbat faţă de boerul, urmaşul cneazului, şi cum s'a făcut că din ceeace ţăranii dădeau dijmă şi făceau clacă, numai pentru dreptul de judecată, li se impune dijma şi claca ca o plată a ocupărei pământurilor lor şi prin consecvenţă cum ţăranul proprietar devine şezător pe moşia boerului, stăpân absolut. Explicaţia cu invaziile străine, cu înfiinţarea de slobozii, etc., etc., sunt aşa de copilăreşti, în cât nu merită să mă ocup de ele.

E destul ca să caut a degaja ideea stăpânitoare a autorului. Iat-o: Boerii obţinând dreptul de a înfiinţa slobozii, au făcut din oamenii de strânsură care au venit să se aşeze acolo, simpli clăcaşi şi plătitori de dijmă, căci dela început nu le dase nici un fel de drept de proprietate asupra pământurilor concedate. Dar fiindu-mi imposibil să degajez ideea autorului, prefer să reproduc întreg pasajul:

„Dar oamenii de strânsură aduşi în slobozie găsiau, la aşezarea lor, hotarul stăpânit de acel care-i adusese. Ei descălecau pe hotarul stăpânului. Obiceiul pe temeiul căruia veniau să se aşeze pe acel hotar li închezeşluia într'adevăr folosinţa lui neturburată pe vecie, în condiţiunile cele mai prielnice lor; totuşi dela început

1) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 162.

li se întipărea în minte faptul că dreptul stăpânului asupra hotarului era anterior dreptului ce-l câştigase ei prin aşezarea lor.

„Şi acest efect *moral* nu s'a produs numai în sloboziile aşezate pe hotare pustii, ci şi în sate vechi.

„Domnii dădeau privilegii de scutire de dări, nu numai pentru a înfiinţa colonii nouă, ci adesea şi pentru a aşeza oameni străini în sate în fiinţă, a căror populaţiune fusese rărită sau distrusă dintr'o împrejurare oareşcare. Şi într'un caz şi în celălalt, privilegiul era dat stăpânului satului care aduna oameni prin mijloacele lui şi îi aşeza pe hotarul *lui*. Şi în mintea acestor coloni trebuia deci să se întipărească faptul, că dreptul stăpânului asupra hotarului era anterior dreptului ce-l câştigase ei prin venirea lor.

„Iată cum s'a înfipt cu încetul în mintea poporului credinţa că săteanul *şede* (locuieşte) pe hotarul vecinului, făcându-l să uite aproape cu totul că, din vechime, el şedea pe locul lui propriu. Cu bună samă că aceeaşi credinţă se întipărise încă mai repede şi cu mai multă tărie în mintea stăpânilor.

„Dreptul săteanului de a se folosi de hotarul pe care *şedea* nu era tăgăduit de nime, căci ce venit ar fi dat pământul, dacă nu l-ar fi lucrat săteanul spre a da stăpânului a zecea din roadă? Dar peste dreptul lui crescuse, în urma împrejurărilor politice, pe nesimţite, un drept de stăpânire mai înaltă al fostului judeţ. Cu încetul, în curs de două veacuri, din ocârmuitor sătesc, cu parte în hotarul satului, el devenise stăpânul întregului hotar, înălţând noul său drept asupra celui din veci al sătenilor.

„Această transformare a mai fost fără îndoială înlesnită de împrejurarea că stăpânirea stăpânului era întemeiată pe titluri scrise, pe când acea a săteanului, deşi mai veche, nu era sprijinită de nici o scrisoare“.

Acest regim de cotropire, ne zice autorul, continuă cu oarecare alternative, până la jumătatea veacului al 18-lea, când Domnii fanarioţi vin prin urbarele lor şi consacrează o stare de proprietate a boerilor peste moşii şi acea de servitute a ţăranilor faţă cu proprietarii.

V

Cetind această fantastică înjghebare istorică, rămâi gânditor. Te întrebi cum se poate ca un om serios să plăs-

mnuiască o închipuire a sa pe care s'o creadă că este purul adevăr şi încă să aibă pretenţia că este bazată pe acte şi documente? Eu înţeleg ipotezele în istorie, dar chiar ipotezele trebuesc să aibă o bază primitivă reală şi să fie date vecinic de pure ipoteze, iar nu de adevăruri şi constatări positive.

D. R. Rosetti are atâta lipsă de spirit de critic istoric, de orice metodă de investigaţiune şi suferă de atâta lipsă de orice concepţiune reală a lucrurilor, în cât crede că o simplă închipuire istorică a sa, prin faptul că a legat de dânsa acte şi documente care n'au nici un raport cu dânsa, devine literă de evanghelie.

Acuma câţiva ani am cetit o concepţie—roman, intitulat *Civilizaţia noastră în anul 2000.* Autorul caută să ghicească la ce grad se va desvolta civilizaţia peste 1100 de ani.

Nu s'a gândit un singur moment să dea lucrarea sa drept o cercetare istorică. D. R. Rosetti face pe dos. D-sa se transportă cu imaginaţia sa fecundă în cursul veacurilor al 10-lea, al 11-lea sau al 12-lea, unde lipsesc documente proprii ale noastre şi profitând de această lipsă, creează din capul său pentru ţările româneşti şi în special pentru Moldova, o organizaţie politică, o alta economică, stabileşte natura proprietăţei din acele veacuri, excluzând marea proprietate, şi apoi pe această concepţiune arbitrară, caută să aşeze chiar viaţa istorică a ţărilor, punând în legătură necunoscutul ipotetic cu epoca istorică, a cărei documente le stâlceşte, le diformează, în sensul idei preconcepute.

CAPITOLUL II

I

Ia să luăm una câte una toate îndrăzneţele păreri ale autorului; ia să-l răfuesc odată pentru totdeauna definitiv, pe acest cavaler aventuros, din câmpul istoriei.

D. R. Rosetti ne afirmă că Moldova nu a avut o organizaţie politică generală până la descălecarea lui Bogdan Dragoş, ţara n'a fost stăpânită de nici un voevod şi n'a fost supusă nici unei autorităţi superioare. Cu ce dovedeşte acest lucru? Cu nimic, dar absolut cu nimic. Este fructul închipuirei sale. Şi în ce scop face această afirmare? Pentru că în concepţia sa fantastică, orice stăpânitor sau Domn al ţărei, l'ar fi încurcat. D-sale îi intrase în cap să susţină că cea mai însemnată organizaţie politică în Moldova era comuna, sau mai drept erau satele şi că cea mai supremă autoritate peste care alta nu exista, erau cnejii, ocârmuitori şi judecători.

Inţelegeţi bine că dacă ar fi admis că Moldova şi 'nainte de descălecare a aparţinut unei unităţi politice, unui stat vecin sau a unui Domn autonom, atunci lucrurile s'ar fi schimbat, satele n'ar mai fi fost cum susţine d-sa de capul lor, independente unele de altele, nici cneazul autoritatea cea mai supremă din ţară.

Mai mult. D. R Rosetti voeşte să facă din cneaz un personaj de sine stătător, în deosebire de cnejii din Ungaria şi din Polonia. Autorul ne-o spune clar, cnejii în Transilvania şi în Galiţia erau aşezaţi pe pământurile regale sau ale nobililor, prin urmare plăteau acelora redevenţe.

Cnejilor din Moldova le plăteau ţăranii redevenţe, iar ei nu plăteau nimărui. Pentru ce? Pentru că pământul, ne spune autorul, nu era a nimărui. Citesc textual: **„Faptul că întregimea hotarului fiecărei aşezări fusese dela început al obştei săteniior, mi se pare că reiese pe deplin din consideraţiile generale expuse mai sus (? ? ! !) combinate (! ! !) cu starea lucrurilor în celelalte ţări locuite de Români. De altminterlea al cui ar fi fost oare acel hotar? Al Suveranului nu, căci Suveranul lipsea".**[1])

Serios? Va să zică Moldova, înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoş, era o ţară neocupată politiceşte, nu avea nici un stăpânitor. Işi dă seamă d. R. Rosetti de ce spune? Cum? Adică într'o epocă în care în Europa nu exista un peticel de pământ care să nu aparţie vre-unei organizaţii de stat şi care prin urmare să nu aibe vre-un Domnitor, numai Moldova făcea excepţie, căci acolo erau simple organizări cu cnejii lor în frunte?

Când te uiţi în jurul Moldovei, vezi că totul aparţinea organizaţiilor de stat bine definite şi puternic constituite. La Apus regatul ungar, la Nord şi Răsărit cel polon. Puteau să scape aceste ţări, lipsite de consistenţă naţională, de stăpânirea fie a unuia, fie a celuilalt regat? Bunul simţ îţi spune că nu. Dar eu în istorie nu mă iau după bunul simţ şi după logică care pot să te înşele, ci după fapte şi acte.

Aşa Muntenia, din timpuri foarte vechi, înainte de veacul al 13-lea în tot cazul, era sub stapânirea regilor unguri. Aceşti regi exercitau autoritatea teritorială asupra Munteniei, care era obicinuită în acele veacuri.

Când în 1247 regele Bela al IV-lea, cedează Oltenia şi o parte din Muntenia de dincoace de Olt, cavalerilor teutoni, nu face atunci act de primă ocupaţie. Muntenia era înainte de năvălirea Tătarilor sub autoritatea nu numai

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 113 şi 114.

nominală ci efectivă, a Ungurilor; lucru e dovedit prin diploma lui Bela al IV-lea. Prin ea aflăm, că mult 'nainte de 1247, existau voevodate şi cnezate româneşti în ţară, că regii Unguri percepeau venituri dela acele voevodate şi cnezate, prin urmare exercitau dreptul lor de suverani, şi că cedând cavalerilor teutoni unele din acele formaţiuni politice, le cedează şi jumătatea din cantitatea veniturilor pe care ei le percepeau în calitate de suverani.

Deci Muntenia nu era o ţară, prin veacul al 12-lea şi al 13-lea, de izbelişte şi nu se bucura de o libertate a sălbaticilor din centrul Africei.

II

Să venim acum la Moldova.

Am văzut că îndrăzneţul aventurier istoric face din Moldova un fel de sat a lui Cremene, care veacuri a trăit într'o stare semi-barbară, fără nici .o organizaţie politică. Starea de barbarie, ne spune autorul, exclude marea proprietate, exclude o castă nobiliară, exclude chiar ideea proprietăţei. **„Nu este exemplu, zice autorul, în întreagă istorie a omenirei, ca pământul ocupat de vre-un neam, să fi fost, *pe când acel neam se află încă într'o stare primitivă şi semi-barbară*, proprietatea exclusivă a unei caste nobiliare, relativ puţin numeroasă“.** [1])

Şi despre ce veacuri ne vorbeşte în acest mod autorul? Despre întâia jumătate a veacului al 14-lea!!! Cea întâiu organizaţie de stat, a fost înjghebată de Bogdan Dragoş cam pe la 1362 şi încă şi el n'a făcut decât a consacrat starea de primitivitate şi semi-barbarie a veacurilor de mai înainte!!

Dar asupra acestei chestii voiu vorbi pe larg cu ocazia discuţiei felului proprietăţei, după ideea d-lui R. Rosetti, în Moldova.

---

[1]) Pămantul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 114.

CAPITOLUL III.

Dreptul românesc

I

In concepţia ipotetică istorică a d-lui R. Rosetti, intră şi existenţa unui *drept românesc*, comun tuturor ţărilor locuite de Români. Inţelegeţi consecvenţa. Dacă a existat un *drept românesc* la Românii din Serbia, la cei din Transilvania şi la cei din Galiţia, drept *identic*, cu oarecare bună voinţă, ba aşi putea spune că cu multă bună voinţă, un istoric îndrăzneţ poate conchide că acelaş drept a existat şi în Muntenia şi Moldova. Ba, acel îndrăzneţ istoric se poate deda la o operaţie mai hazardoasă şi anume: chiar când nu s'ar găsi nici o urmă de un asemenea drept în Moldova şi în Muntenia, în aceleaşi veacuri unde îl găsim la ceilalţi Români, încă poate conchide că el a trebuit să existe şi în ţările noastre. Existenţa unui *drept românesc* în Serbia, Transilvania şi Galiţia, comun şi identic, îi trebuia absolut d-lui R. Rosetti, pentru ca, în lipsă de orice acte din Moldova şi Muntenia, să conchidă cu siguranţă că a existat şi în aceste ţări un asemenea drept şi să-l arate cu complezenţă, descriindu-l până în amănunţimi.

Iată importanţa *dreptului românesc* pentru d. R. Rosetti.

Să vedem cum îl stabileşte.

In ceeace priveşte *dreptul românesc,* la Românii din imperiul sârbesc, d-sa se bazează pe cercetările d-lui Bog-

dan [1]). Dar trebue să adaug imediat că d. Bogdan nu ne spune în ce a consistat *dreptul românesc* la Românii de peste Dunăre, şi bine face că nu ne spune, fiindcă ar fi fost greu de spus, iar după o metodă riguroasă ştiinţifică, chiar imposibil.

Doi scriitori numai au încercat ca să stabilească în ce consista *dreptul românesc* de sub împăratul sârbesc Ştefan Duşan, şi anume Hajdeu şi Neculai Densuşianu. Osteneala care îşi dă cel întâiu este zadarnică. Să spun câteva cuvinte.

Hajdeu pretinde că dreptul de protimisis asupra proprietăţei din sânul unei familii, adică preferinţa unei rude faţă de un străin la cumpărarea unei proprietăţi, este caracteristica dreptului românesc în imperiul sârbesc.

Constituie în adevăr aceasta o particularitate a dreptului românesc? Hajdeu conchide în mod afirmativ, pe motivul că nu o găseşte în legislaţia lui Duşan, cu privire la popoarele slave şi că acest drept de protimisis are cea mai mare legătură cu vechiul drept francez, dreptul de răscumpărare, anume cu retrait ligneâgé, retrait seignieural, retrait conventionnel, etc.

Inţelege oricine că o asemenea apropiere şi o asemenea dovadă, sunt slabe de tot. Un lucru e sigur, este că dreptul de protimisis a rudelor îl găsim în legislaţia bizantină. Prin urmare dreptul de protimisis exista în peninsula balcanică la toate popoarele, la Greci cei întâiu. Eroarea lui Hajdeu este manifestă.

In vechiul drept al ţărilor acestora, dreptul de protimisis nu-l vedem lămurit, vedem cel mult obligaţii impuse unei familii ca să nu înstrăineze imobilele, care seamănă puţin cu ceeace arată Hajdeu, dar care nu e tot acelaş lucru.

---

[1]) Despre cnejii români.

Hajdeu mai găseşte ca drept românesc printre Sărbi, juriul, juraţii. Tratarea acestei chestii m'ar duce prea departe; dealtmintrelea ea nu interesează în cauză, fiindcă nici d. Bogdan nici d. R. Rosetti nu numără instituţia juraţilor printre vechiul drept românesc.

Ce mai găseşte Hajdeu ca drept românesc? Proprietatea ereditară a nobililor scutită de orice sarcină, afară de serviciul militar, precum şi alte două feluri de proprietăţi, una preoţească şi alta roturieră. [1])

Se poate pretinde serios că proprietatea ereditară a nobililor, scutită de orice dări pe care o găsim la toate popoarele şi în toate legislaţiile timpului, era o particularitate a dreptului românesc la Românii din Serbia? Ceeace e caracteristic şi principal pentru subiectul care mă ocupă, e că Hajdeu, cu foarte multă bună voinţă supune la analiză actul de donaţiune a lui Ştefan Duşan în care se vorbeşte de cneji şi de Români; totuşi din analizarea acelui act nu găseşte că cnejii români acolo ar fi fost judecătorii satelor.

Prin urmare dreptul românesc stabilit de Hajdeu nu poate fi luat în consideraţie. Dealtmintrelea nici d. Bogdan şi chiar d. R. Rosetti, nu pomenesc nimic de cercetările d-lui Hajdeu, nici nu îşi însuşesc rezultatul lor.

Aşa că în privinţa Românilor de dincolo de Dunăre, rămânem cu un lucru care pare a fi constatat, deşi nici acela în mod categoric, anume că ar fi existat acolo un drept românesc.

Hajdeu găseşte pe cneaz simplu funcţionar districtual. Acest lucru are mare importanţă pentru desvoltările care le voiu face imediat.

Un alt istoric care s'a ocupat de *dreptul românesc*,

---

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. III, pag. 85 200.

în mod incidental, la Românii de dincolo de Dunăre, a fost Nicolae Densuşianu. Intr'o notiţă a cărţei sale, *Monumente pentru istoria ţărei Făgăraşului* [1]), autorul pretinde că una din caracteristicile dreptului românesc de dincolo de Dunăre, era şi impositul de a da o oaie şi un berbec cu lână, de 50 de capete de vite. Şi ca dovadă ne citează pe d. Hajdeu, *Archiva Istorică,* vol. III, pag. 120 şi 121. Este ceva adevărat în această afirmaţie. Ştefan Duşan stabileşte prin actul său de donaţiune bisericei cu hramul Mihail şi Gavril, ce trebue să dea acelei mânăstiri, fie care din satele locuite fie de Sârbi, fie de Ţigani, fie de Români, şi el se exprimă astfel. După ce vorbeşte ce sunt datori Ţiganii să dea mănâstirei, apoi continuă astfel: **„Legea pentru Români să dea dela fiecare 50 de capete de vite câte un miel şi câte un berbec cu lână; şi să dea la finitul fiecărui an câte un cal sau 30 de perperi, etc.“**

Ce înseamnă aceasta? Că Duşan vorbeşte de un drept românesc? Dar de loc. Ci el impune acest imposit, această lege, Românilor, el din buna lui voinţă şi autoritate. Cetească cineva restul pasajului şi se va convinge pe deplin că aici nu este vorba decât de nişte prestaţiuni pe care împăratul le impune satelor româneşti conform felului lor de ocupaţie în favoarea bisericilor donatoare.

Dealtmintrelea suntem deprinşi cu iubirea fără de margine a lui Nic. Densuşianu de a găsi peste tot locul, Români, dreptul românesc, privilegii, etc.

N'are cineva decât să citească adnotaţiile acestui autor asupra documentelor din colecţia Hurmuzachi, vol. I (pag. I şi II-a) ca să se convingă.

---

[1]) Vezi pag. No. 3, nota 1 la fine.

II

Trecem acuma la *dreptul românesc* din Ungaria (Transilvania).

D. R. Rosetti tot pe Niculai Densuşianu să razimă ca să stabilească acest drept.

Este necontestat că în actele regilor unguri din veacul al 15-lea, se vorbeşte de un *jus valahicum*. In ce consista acel drept, d. R. Rosetti nu ne spune, nici nu-şi dă osteneala să'l citeze. Ba aşi putea zice că pentru concluziile fantaziste la care voeşte s'ajungă, n'are nevoie să stabilească ce era acel *drept românesc*.

Dacă ne-am potrivi lui Neculai Densuşianu, *dreptul românesc* era foarte întins. Aşa, acest istoric ne spune că Românii nu puteau fi lipsiţi de proprietatea lor, nici chiar în caz de înaltă trădare, decât numai dacă erau judecaţi de nobilii chinezi şi bătrânii Români. O curată rătăcire pornită dintr'un sentiment debordant de naţionalism. Căci când ne uităm la isvoarele la care ne trimite, nu găsim nimic aşa ceva.

Ba ceva mai mult. Am găsit un act de reintegrare din partea lui Ludovic regele Ungariei (1372) prin care restituie Românilor Ladislav şi Petru Neacşu moşiile pe care i le confiscase, crezând că aceia sunt rebeli, şi atât în confiscare cât şi în restituire nici vorbă nu e de vre-o judecată de chinezi sau bătrâni Români. [1])

Tot d. Neculai Densuşianu ne mai spune că donaţiile de moşii se făceau Românilor în condiţii cu totul altele de cât cele obicinuite în ţinuturile ungureşti. Eroare absolută, căci e destul ca să citească cineva documentele Hurmuzachi, vol. I, ca să se convingă. [2])

---

[1]) Hurmuzachi, vol. I, part. II pag. 196, documente din Istoria Românilor.

[2]) Hurmuzachi, vezi între altele pag. 71 şi 72, vol. I partea II-a. Documente din Istoria Românilor.

Un simplu lucru rezultă din actele de care se serveste Neculai Densuşianu şi la care se referă în notă d. R. Rosetti, anume că exista instituţia juraţilor şi că Românii plăteau un imposit din oi numit *quinquagesima* precum şi din porci, etc., lucru care dealtmintrelea se explică prin faptul că Românii erau mai cu seamă cultivatori de oi.

In adevăr, găsim între alte multe documente şi unul din 1366, prin care Ludovic, regele Ungariei, cedează magistrului Deşu din Transilvania, impositul de o oaie la 50 (quinquagesima ovium) dela un sat românesc numit Mohal. [1])

Dar acest lucru repet, nu constituia drept vorbind un drept românesc, ci arată ocupaţia şi felul de traiu a Românilor din Transilvania, mari crescători de oi.

Dar mai la urmă lucru se explică de ce a trebuit să existe un drept românesc în Serbia şi în Transilvania, pentru că exista o populaţie română în sânul unei populaţii străine, sârbeşti sau ungureşti. Românii aveau ca naţionalitate o viaţă ceva deosebită de aceea a stăpânitorilor lor. Felul lor de traiu, de industrie şi de activitate, fiind deosebit, era natural ca să se creeze pentru ei obiceiuri şi dispoziţii speciale, mai ales că este cunoscut că în timpurile vechi, viaţa şi desvoltarea comunală a fiecărui popor dintr'un imperiu sau dintr'un regat, se lăsa cât se poate de liberă, de stat. Aşa era în Transilvania un obiceiu sau un drept săsesc, săcuesc; de ce n'ar fi fost şi românesc? Implica acest lucru o desvoltare cu desăvârşire sui-generis? Nu, ci numai un fel particular de traiu, de bogăţie şi de muncă. Şi atunci se explică de ce era pentru păstorii Români de dincolo de Dunăre şi cei din Transilvania, un impozit de o oaie la 50, etc.

Dar toate aceste nu constituiau un drept propriu zis

[1]) Hurmuzachi, Documentele din Istoria Românilor vol. I part. II pag. 130.

naţional, adică principii particulare şi deosebite pe care să fie rezemate organizaţia socială şi politică a tuturor Românilor.

III

Mai mult, ori unde întâlnim colonii româneşti, băgate în elemente străine, conform obiceiurilor timpului de a lăsa oarecare independenţă comunală populaţiilor, vom găsi totdeauna un drept românesc.

Acest drept îl găsim în adevăr şi în Galiţia, unde un număr de colonişti Români din Transilvania se duc de formează sate şi plantaţiuni nouă.

Despre coloniile din Galiţia voiu vorbi îndată, când mă voiu ocupa de faimoşii cneji ai d-lui R. Rosetti. Deocamdată e destul să spun că în actele de concesiune pe care regii sau nobilii poloni le dau cnejilor Români colonizatori, se vorbeşte de un drept românesc. In ce consista acel drept? Doi istorici poloni s'au ocupat cu această chestie: d-nii Tadeu Cziaki şi Stadniski.

Despre coloniile româneşti din veacul al 14-lea nu avem nici o ştiinţă în ceeace priveşte condiţiile existenţei lor.

Ca să se vadă pe ce teren vag şi nesigur să calcă când e vorba de a determina în ce consista dreptul românesc, e destul ca să spunem câteva cuvinte asupra rezultatelor la care d. Stadniski ajunge, studiind actele de concesiune din veacul al 16-lea şi al 17-lea din Galiţia. Reproduc cuvintele autorului polon.

„Prin ce anume dreptul român diferia de acel polon, de acel rutean sau de acel de Magdeburg, nu este chip a o spune, lipsindu-ni un condice de legi şi de obicee române. Ceeace putem afirma cu siguranţă, se reduce la următoarele punturi:

„In dreptul român penal amendele pecuniare jucau un mare rol, de oarece sunt menţionate în fiecare privilegiu, iar a treia parte din acele amende aparţinea la dotaţiunea chinezului.

„Chiar divorţul se răscumpăra prin o certă măsur de bani, dupre cum vedem din privilegiul satului Dolziţa.

„După dreptul român civil, ca şi după *Pravda* rusească a lui Iaroslav, ereditatea teritorială se cuvenia nu primogenitului, ci fiului celui mai mic, ceeace se poate conchide dintr'un document de ale satului Ustrzyki". [1])

Din însuşi această citaţie se vede lămurit că aici nu poate fi vorba de *dreptul românesc* care se practica şi era obicinuit în ţările noastre. Observaţi că aici e vorba de veacul al 16-lea şi al 17-lea, în care în România găsim multe documente în această privinţă şi din nici unul nu s'ar putea deduce de exemplu moştenirea copilului celui mai mic, la moartea tatălui, sau răscumpărarea adulterului prin bani.

Din însuşi declaraţiile lui Stadniski rezultă că dreptul de moştenire a fiului celui mai mic nu-l găseşte decât într'un singur sat aşa numit românesc, Ustrzyki, sat care probabil nu mai era locuit de Români. Iar faptul pe care-l observă autorul polon că acest drept de moştenire îl găseşte în vechea *pravilă rusească*, numai lasă nici o îndoială asupra caracterului slav a acestui drept de moştenire.

Dealtmintrelea autorul ne mai arată îngăimeala sa când e nevoit să determine care erau satele româneşti propriu zis şi care ale altor naţionalităţi, căci ne adauge, că în această privinţă s'ar putea face confuzie.

In sfârşit, Stadniski mai declară următoarele. **„Prin ce anume dreptul român diferă de acel polon, de acel rutean sau de acela de Magdeburg, nu este chip a o spune, lipsindu-ne un condice de legi şi de obicee române".**

Iată-ne deci şi în privinţa dreptului românesc din Galiţia în plină confuzie şi nesiguranţă. Totuşi pentru d. R. Rosetti aceste dificultăţi sunt bagatele, el le taie cu ascuţişul săbiei sale de istoric cavaler şi trece înainte.

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. IV, pag. 12.

Şi trece înainte ca să ajungă la Moldova şi Muntenia unde pretinde că a găsit urme de un *drept românesc!* Un drept românesc în Moldova şi în Muntenia? Mare comedie! Am arătat că este elementar ca să se vorbească de un drept românesc, acolo unde populaţia dominantă practica un altul deosebit. Aşa se înţelege că în Ungaria, regat de populaţie dominantă maghiară, cu legile şi obiceiurile lui, să fi fost vorba de un drept românesc, pentru satele de această naţionalitate. Acelaş lucru şi pentru coloniştii Români din Galiţia. Satele de limbă străină se bucurau de dreptul naţionalităţei la care aparţineau: **„In adevăr, ne spune Stadniski, era o regulă generală în Polonia, ca fiecare comună fundată pe baza unui drept străin, să aibă câte un privilegiu al său propriu de fundaţiune în care să fie specificat sau cel puţin menţionat acel drept".** [1])

Dar în o populaţie omogenă românească, cum era sau devenise în timpul veacurilor, acea din Moldova şi Muntenia, putea să fie vorba de un *drept special românesc?*

Cu toată încordarea de imaginaţie a autorului cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii* nu poate găsi un *drept românesc* în Muntenia. In Moldova însă îl găseşte şi îl găseşte într'un mod foarte original.

D. R. Rosetti începe capitolul despre *Dreptul românesc* cu următoarele cuvinte:

„Cele mai vechi documente privitoare la Românii dela Nordul Dunării, ni-i arată trăind, în toate ţările locuite de ei sub un regim propriu a lor şi foarte vechiu, numit: *jus valachicalium antiqua et laudabilis consuetudo valachicum*".

Iar în nota la care ne trimite, între autorii pe care se razimă, este şi Melhisiedec, *Cronica Romanului,* part. I pag. 112. [2]) Ceva mai departe, vorbind de faptul că obştiile în Moldova au fost alcătuite totdeauna din oameni liberi,

---

[1]) Arhiva Istorică, vol. IV, pag. 11.
[2]) Pământul, sătenii şi stăpânii, pag. 23.

autorul adauge: **„Câteva cuvinte dintr'un document din 30 Septembrie 1444, curmă în această privinţă orice controversă".** [1])

Iar çeva şi mai departe citim: **„Am văzut că documentele domneşti din veacul al 15-lea ne arată că** *dreptul românesc* **era în vigoare în Moldova sub Petru Aron".** [2])

Notaţi progresia. Intâiu dreptul românesc d-sa îl scoate *din câteva cuvinte* dintr'un document din 30 Septembrie 1444. Câteva pagini mai jos, acel document conţinând câteva cuvinte, se transformă în mai multe **„documente domneşti din veacul al 15-lea".**

Aşa face d. R. Rosetti istoria. Se îmbată singur de propriile sale cuvinte şi faptul că scriind, vorbeşte de un document, peste câteva file acela devine o colecţie.

In realitate e vorba de un singur document, de cel din 30 Septembrie 1444.

Să-l reproduc întreg:

„Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan Voevoda Domnul pământului Moldovei. Facem sciut şi cu această foaie a noastră că binevoi Domnia-mea, cu a noastră bună-voire, şi cu curată şi luminată inimă, şi cu toată noastră bună voire şi dat-am tot-sfinţitului Kir Calistu alu Romanului, un tătar, anume Paşcu, din tătarii noştrii dela Neamţ, şi cu familia lui, şi cu averea lui, şi cu toată marfa lui, ori-câtă are, să fie lui uric nestricat niciodată în viac. *Eră după moartea lui (mitropolitului), séu îl va lăsa Bisericei, séu 'îl va da cuiva, séu îl va elibera. El (mitropolitul) este volnic. Eră la ceea noi nu avem treabă, nici amestic. Dacă îl va ierta (libera), el (Tătarul) unde va vieţui în pământul nostru, acolo să vieţuiască slobod, pe legea românească. Eră despre robie nime să nu cuteze a-i pomeni, şi să nu poată a-l duce".* [3])

Va să zică cuvintele **„dacă îl va erta el (tătarul) unde va vieţui în pământul nostru, acolo să vieţuiască slobod pe legea românească"**, aceste cuvinte înseamnă, pur şi simplu că după obiceiul privitor la Ţigani orice individ de această rasă era

---

[1]) Ibidem, pag. 38.

[2]) Ibidem, pag. 78-79.

[3]) Melhisiedec, Cronica Romanului, partea I, pag. 112—113.

rob iar prin liberare devenea slobod după legea românească, adică după cum se bucurau toţi Românii, de libertate.

Iată în ce consistă după d. R. Rosetti, dreptul românesc, acela **„subt a căruia regim propriu şi foarte vechiu, s'au dezvoltat Românii în toate ţările locuite de ei“.!!!**

Nu este o copilărie? Aşi voi să-mi arăte d. R. Rosetti un singur popor în care robii emancipaţi să fie trataţi altminterelea. Peste tot locul un rob îndată ce capătă libertatea, nu mai poate pune nimeni mâna pe dânsul, el se bucură de libertate ca şi orice om liber. Acest lucru zice documentul, când vorbeşte de legea românească şi nu altceva, în opunere cu legea privitoare la Ţigani.

Ceeace e mai nostîm, e că autorul trage concluzii din aceste rânduri ale documentului, de care s'ar speria nu numai Ştefan, autorul documentului, dar toate umbrele strămoşilor noştri, nu mai vorbesc de moderni şi de istoricii serioşi care trebue să-şi pună mânile în cap.

In adevăr, dintr'un document în care e vorba de un ţigan rob care îşi capătă libertatea, d. R. Rosetti scoate o teorie întreagă şi anume că *obştia locuitorilor săteşti în Moldova a fost totdeauna alcătuită din oameni liberi!!!* Dar ce are aface obştiile săteşti cu Ţiganii liberaţi, iar documentul în chestie privitor la un biet ţigan rob, se transformă trecând prin imaginaţia autorului **„în acte publice“** în **„documente“**, în **„autori cari toţi congläsuesc pentru a arăta că obştia a fost alcătuită totdeauna din oameni liberi“.!!**

Iată metoda cu care s'a fabricat întreaga carte, *Pământul, sătenii şi stâpânii în Moldova!*

Cititorul, a observat mai sus, că Stadniski pune între particularităţile dreptului românesc şi aceea că fiul cel mai mic moştenea ereditatea teritorială iar nu primogenitul. Autorul polon conştiincios ca orice istoric care se respectă,

se grăbeşte a adăugi că această dispoziţie există şi în *pravda rusească* a lui Iaroslav. Deci iată acest drept la moştenire a celui mai mic copil existând de veacuri şi de veacuri la Slavi.

Acest simplu lucru ar fi trebuit să deştepte pe un istoric scrupulos şi să nu se hazardeze a da, ca drept românesc ceeace constituise de veacuri o particularitate a dreptului slav.

Dar d. R. Rosetti era preocupat ca să găsească urme de drept românesc în Moldova şi încă urme identice cu acele care existau la coloniştii din Galiţia. Şi fiindcă Stadniski vorbeşte la Românii din Galiţia de dreptul de ereditate teritorială a celui mai mic copil,—am văzut că-l găsim numai într'un singur sat cu naţionalitate dubioasă,—adică de ce şi d-sa n'ar susţinea că a existat şi în Moldova din timpurile cele mai vechi, un astfel de drept? Şi atunci iată ce citim: **„In deobştie casa părintească cu jerabia întreagă rămânea *potrivit obiceiurilor neamului* fiului celui mai mic. (!!!) Ceilalţi fii, când nu se găsea în hotarul satului jărăbii neocupate erau mai folosiţi mergând cu un fiu sau ginere a cneazului lor, ca să descalece o aşezare nouă unde era belşug de loc, decât să trăiască strâmtoraţi în satul natal. (!!)“** [1]

Dar bine, ilustrule istoric şi adânc cunoscător a tuturor documentelor, te-aşi întreba, de unde iei acest lucru, din ce acte, din ce documente, din ce cronici? La sfârşitul pasajului găseşti în cartea de care mă ocup, o trimetere. M'am repezit la notă ca să văd pe ce se bazează profundul istoric când sprijină această noutate, ca să nu zic enormitate.

Iată ce cetim în notă:

„Românii erau departe de a fi singurul popor la care baştina părintească rămânea fiului celui mai mic. Acest obiceiu se mai

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 111 şi 112.

găseşte în vechime atât la Celţii şi Germanii din apusul Europei cât şi la unele popoare asiatice". !!!

Să se observe că d. R. Rosetti se păzeşte ca de foc să vorbească că acest drept de moştenire exista la Slavi, ci ne vorbeşte de popoare occidentale, pentru ca nu cumva cetitorul să facă vre-o apropiere cu codul rusesc despre care pomenise Stadniski şi pe care îl omite cu intenţie măcar că şi d-sa a cetit pe Stadniski ca şi mine.

Ce dovedeşte nota la care ne trimite d. R. Rosetti? Găsim vre-un document referitor la vre-un asemenea drept românesc? De loc.

Nota ne arată că acest obiceiu exista la alte popoare. Dar nu se dovedeşte de loc că ar fi existat la Români, şi aceasta, nu alt-ceva era de dovedit.

In aceasta consistă metoda de investigaţiuni istorice a d-lui R. Rosetti. Cu asemenea procedeuri, cu astfel de escamotaje condamnabile, d. R. Rosetti şi-a clădit întreaga sa teorie. Una susţine în text, alta rezultă din citaţii. Textul şi citaţiile mai niciodată nu se potrivesc; textul fabrică din creerul său fantazist, pe urmă caută ca prin citaţii de porunceală să-i dea un caracter de verisimilitate pe care o dă drept siguranţă istorică.

Ia să discut puţin cu ilustrul istoric această chestie, ca să vadă cititorul cu cine are a face când citeşte *Pământul, sătenii şi stăpânii.*

Există, e necontestat, popoare la care dreptul de ereditate a celui mai mic copil este consacrat. S'a întrebat faimosul istoric care a putut fi raţiunea acestei dispoziţi, care la prima vedere s'ar părea nedreaptă, odioasă chiar. Cum? Fii cei mai mari să fie excluşi dela pământul părintesc în favoarea celui mai mic? De ce? Pentru un rezon foarte simplu. Cu cât cei întâiu copii devin mari, în stare de a-şi câştiga viaţa, cu atâta ei strâmtoraţi împrejurul casei pă-

rinteşti, îşi caută aiurea mijloace de existenţă; ei părăsesc casa părintească. Cine rămâne lângă tată, în mod natural? Cei mai mici sau cel mai mic copil, care este cel din urmă ca să ajungă în stare a se hrăni prin sine însuşi. Şi când părintele e bătrân şi aproape a' muri, mai toţi copiii cei mari sunt deja aşezaţi şi au gospodării sau diferite feluri de traiu în diferite părţi. E natural ca pământul părintesc să rămâie celui mai mic, adică celui mai neputincios, celui care nu şi-a creat încă o gospodărie, mijloace de traiu. Este oare cum protecţia tatălui faţă de copilul cel mai fraged pe care o exercită şi după moarte.

Din acest punct de vedere o asemenea lege era dreaptă, căci copiii ceilalţi mari nu erau desmoşteniţi dela averea părintească mobilă ci numai dela cea imobilă.

Acest lucru îl voiu pune în mai mare evidenţă cu un exemplu din Franţa, cu privire la pământurile ţărăneşti care se numeau de *main-morte*. In ce consista acest fel de stăpânire? După contractul primitiv, pământurile de *main-morte,* în lipsă de moştenitori ai ţăranilor, trebuiau să se reîntoarcă în stăpânirea seniorului, iar în caz de succesori se plătea seniorului un drept de mutaţiune. Deci seniorul avea tot interesul ca ţăranul să moară fără moştenitori pentru ca pământul să i se reîntoarcă. Ce se putea întâmpla însa? Pământul ţăranului fiind în Franţa relativ îngust, copii cei întâiu ajunşi la majoritate nu se puteau hrăni pe el, ci fiecare căuta alt mijloc de traiu, sau luau dela acelaş senior, sau dela un altul, alte tenure. Murea tatăl. Şi atunci copiii veneau şi cereau ca să succedeze la moştenirea teritorială a tatălui. Cu mijlocul acesta, mai niciodată seniorul n'ar mai fi putut reintra în stăpânirea pământului său, căci mai totdeauna era un copil sau doi care reclamau dreptul de moştenire. Atunci seniorii au stabilit în puterea autorităţei care o aveau, următoarea lege: Orice copil care părăseşte pe

tată şi pământul, plecând aiurea, acela nu mai poate pretinde la dreptul la moştenirea teritorială, ci numai acei pe care moartea tatălui îi găseşte trăind şi muncind împreună pe acel pământ. Această dispoziţie stabilită în scopul în care l'am arătat, avea de consecvenţă în Franţa şi mai cu seamă în Bretania ca pământul ţăranului să fie moştenit de fiul cel mai mic, fiindcă numai pe acela moartea tatălui îl găsea conlocuind acolo.

Ei bine, acest drept a celui mai mic copil, caută d. R. Rosetti, nu numai fără nici-un text doveditor, dar fără nici-un motiv, ca să-l introducă în Moldova, cu toate că însuşi după sistemul fantazist a proprietăţei d-sale, este inadmisibil.

Ia să-i arăt şi acest lucru.

Am văzut că, după autor, moşia pe care era aşezat un sat, era proprietatea în parte individuală, în parte indiviză, a sătenilor. Nu întreaga moşie era împărţită între locuitori ci numai o parte, într'un număr de jerebii, câţi locuitori erau, restul era pentru fânaţe, păşune, era în devălmăşie.

Cred că însuşi autorul trebue să admită că populaţia prin veacul al 12-lea şi al 13-lea, era rară în Moldova şi că pământ era cu prisosinţă. Istoriceşte am dovedit în cartea mea că până aproape de sfârşitul veacului al 18-lea, ţăranii pe moşiile boereşti au avut pământ destul, căci nu-i vedem plângându-se. Prin urmare trebue să conchidem că dacă în veacul al 16-lea, al 17-lea şi al 18-lea, ţăranii aveau pământ destul când populaţia se înmulţise nemăsurat, lucru care iarăşi se dovedeşte, desigur că în veacul al 12-lea, al 13-lea şi al 14-lea, era destul pământ pe aceleaşi moşii pentru o populaţie mult mai mică.

Putea să se ivească în mod obicinuit necesitatea copiilor celor mai mari ca să părăsească hotarul satului din cauză de lipsă de pământ? Este o ipoteză inadmisibilă. Era

un stăpân al moşiei care să refuze a da jerebii nouă, noilor gospodari? Nu. Pământul era a tuturor, ne spune d. R. Rosetti. Când deci d-sa susţine că fii cei mai mari erau nevoiţi, în lipsă de jerebii pe hotarul pământesc, să plece pe alte moşii, este pur şi simplu o afirmaţiune făcută în scop ca să motiveze dreptul fantastic a celui din urmă copil asupra jerebii.

Dar de unde scoate d-sa acest drept, un drept care din cauza abondenţei pământurilor la noi în ţară, în raport cu puţina densitate a populaţiei, nu avea nici o raţiune de a se naşte?

Deci a vorbi, până în veacul al 14-lea, unde se dovedeşte că era o mulţime de pământuri pustii în Moldova şi că satele erau rare, despre dreptul teritorial a celui din urmă copil, care presupune pământuri înguste şi populaţie deasă, este o adevărată copilărie. In cât această părere stranie a d-lui R. Rosetti se combate nu numai prin argumentul peremptoriu că nu aduce pentru ea nici o dovadă, dar chiar prin imposibilitatea de a se putea naşte în Moldova, o asemenea idee măcar.

Acest fantastic drept de moştenire a copilului celui mai mic, tot aşa nu se poate pricepe sub sistemul adevărat de proprietate sub care a trăit această ţară din timpurile cele mai vechi, lucru care am dovedit şi asupra căruia voiu reveni îndată.

In adevăr moşiile erau a boerilor şi a Domnilor. Ca proprietate particulară, afară de aceste două proprietăţi, nu exista decât acea a răzeşilor şi a moşnenilor. Ţăranii nu erau proprietari. In această stare a proprietăţei era posibil ca să se nască dreptul de ereditate teritorială a copilului celui mai mic? Nu. Boerul proprietar era obligat să dea fiecărui ţăran gospodar, când pământul părintelui nu era suficient ca să-l împărţească, o altă bucată din trupul moşiei, în

schimbul dijmei, clacei şi a altor obligaţii. Proprietarii n'au făcut niciodată dificultate la asemenea împărţiri de pământ, pentru două motive: întâiu fiindcă era pământ destul şi al doilea, fiindcă asemenea pământuri cedate le aduceau îndoit folos. Atunci cărei nevoi ar fi răspuns dreptul de ereditate numai a celui mai mic copil? La nici o nevoie.

Să întâmpla cazuri în care o moşie să fie prea îngustă pentru populaţia ei. Am arătat în cartea mea [1]) multe cazuri de asemenea natură din veacul al 18-lea. Iată o ocazie ca dreptul de ereditate teritorială a celui din urmă copil, să-l vedem existând şi aplicându-se pe o moşie unde erau mai mulţi locuitori decât pământuri.

Ei bine, soluţiunea acestei dificultăţi a fost totdeauna cu totul alta, decât fantastica credinţă a d-lui R. Rosetti. Căci ce se întâmpla? Dacă o moşie era strâmptă, mai totdeauna se găseau două sau trei în jurul ei sau în apropiere, care erau mari posedând mai mult pământ decât le trebuia ţăranilor aşezaţi pe ele, şi atunci ţăranii care nu aveau destul pământ pe moşiile lor se învoiau cu proprietarii vecini care le acordau pământuri, sau de voie sau din ordinul Domnesc [2]).

Aceasta nu-i împedeca ca la moartea tatălui lor să-şi împărţească drept pământul părintesc de pe moşia îngustă. Voiţi o dovadă de egalitatea moştenirilor tuturor copiilor la ţărani. O spun însuşi ţăranii într'un document dela începutul veacului al 18-lea. Ca copiii ţăranilor să moştenească egal pământul emfiteotic a părinţilor, se cerea un singur lucru: ca toţi să rămâie în sat. Cei care plecau din sat erau excluşi. Pentru ce? Pentru că pământul neconstituind proprietatea ţăranului ci aparţinând boerului proprietar, inte-

---

[1]) Cercetări asupra stărei ţăranilor, pag. 380—387.

[2]) Acte şi legiuri, Sturza Scheianu, vol. I. p. 47—49.

resul acestuia era ca să nu să dea pământul de folosinţă de cât acelora care rămâneau pe moşia lui, care îi făceau clacă şi i dau dijmă, în colo egalitate perfectă şi pentru fete şi pentru băeţi. Reproduc aici actul întreg ca să vadă fiecare până unde merge fantazia îndrăzneaţă a autorului cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii* şi cum îndrăzneşte să clădească din capul său prescripţii din dreptul sau obiceiul român.

„Adecă noi oamenii din Bosancea şi Lămăşani făcut-am mărturia noastră la mâna sf-sale părintelui egumen de Slatina precum ştim că am apucat din moşi din strămoşii noştri, pentru livezi şi pomi cini ar fi făcut la sat, au fost volnici a-şi stăpâni livezile cu pomii, cât trăesc şi după ci se trec bătrânii rămân la feciori, la nepoţi, la strănepoţi, de le stăpânesc, până în cât neam s'ar trage dintr'acei ce ar fi făcut livezi, însă cari şed în sat de poartă bir şi lucrează boeresc, dar care lipsesc din sat şi se duc pe aiurile, pomeţii acelora duşi îi iau stăpânii, pentru că locul iaste stăpânesc".

„Aşijderea şi fetele ce se mărită şi le iau bărbaţii, de le duc printr'alte sate, nu-s volnici ginerii aceia a lua părţi de moşie de la socrii, ci părţile acelor feti măritati pe la alti sati rămân la fraţi, sau la ci neam va fi mai aproape celor cu livezile şi ar fi şezători în sat, aşa ştim şi aşa mărturisim cu sufletele noastre şi această mărturie, s'au făcut dinaintea a mulţi boeri şi mazili care mai jos s'au iscălit". [1])

Acesta a fost dreptul de succesiune din timpurile istoriceşte cunoscute până în ziua de astăzi: egalitatea părţilor copiilor, până la codurile Caragea şi Calimah care modifică condiţiunea femeilor, excluzându-le dela egala participare a averei tatălui şi obligând pe fraţi numai să le înzestreze.

Codul Napoleon a reintrodus vechea egalitate a împărţirei pământului între fraţi şi surori.

Dealtmintrelea lucru rezultă nu dintr'un document, nu din două, nu din douăzeci, ci din sute. Câte acte de împărţeală între fraţi voeşte d. R. Rosetti să-i aduc, din vea-

---

[1]) Uricarul Codrescu, vol. X pag. 179-180.

cul al 16-lea, al 17-lea, al 18-lea? Stăpânii de moşii şi răzeşii îşi împărţeau proprietatea. Ţăranii, simpli emfiteocari pe moşiile boerilor îşi împărţeau posesiunea.

Dar nici întrun caz, nici într'altul, n'a fost vorbă în cursul veacurilor de dreptul de moştenire teritorială a copilului celui mai mic, care cum am arătat mai sus nici nu-şi avea raţiunea de a fi.

Pe lângă dreptul de ereditate a celui mai mic copil, d-l R. Rosetti mai găseşte o urmă de vechiul drept românesc în pravila lui Vasile Lupu, şi anume în art. 22 sub titlu: *„Pentru cei ce vor fi împărţit roada ce vor fi semănat în parte"*.

Asupra acestui vestigiu de aşa numit drept românesc vechiu, voiu vorbi în cartea a III-a a acestei lucrări şi va vedea cetitorul că această fantazie a d-lui R. Rosetti este nu numai frumoasă, dar chiar picantă.

CARTEA II

CAPITOLUL I

Cnejii în Muntenia şi în Moldova înainte de descălecare şi după.

I

Vin la partea cea mai esenţială, la piatra care formează bolta cheiei clădirei numită istorică a d-lui R. Rosetti, la cneji. Aceşti cneji nu sunt în concepţia autorului, simpli mai mari ai satelor, nici chiar ocârmuitori şi judecători. Ei reprezintă o întreagă organizaţie sătească şi socială, anume autonomia satelor, în lipsă de o autoritate centrală, ei întrupează proprietatea comunală, satele şi moşiile fiind proprietatea sătenilor şi a cnejilor.

Această organizaţie este aşa de puternică după autor, în cât cnejii o impun celor întâiu dinastii domneşti după descălecare. Muşăteştii şi Basarabii se închină înaintea cnejilor; acei Domni nu îndrăznesc a se atinge nici de autoritatea acelora de judecători şi ocârmuitori a satelor, nici de autonomia sătenilor, proprietatea rămâne ca şi mai

înainte, a locuitorilor satelor. Chiar când cnejii încep a dispărea, organizaţia lor rămâne, este păstrată şi respectată de Domni. Şi tot ce pot face aceştia, este ca la o vacanţă de cneaz să numească un boer, însă cu aceleaşi atribuţii şi aceleaşi mărginiri faţă de săteni, care caracteriza vechea stare de mai înainte. Această organizare continuă a funcţiona până în veacul al 18-lea, ne spune autorul. Domnii şi boerii până atunci scosese piatră cu piatră din edificiul vechiu cnezesc şi încă profitând de multele şi desele invazii care slăbise organizaţia satelor. Abia pe la jumătatea veacului al 18-lea, o nouă organizaţie socială poate lua locul celei vechi, cu Domnul absolut, cu boerii proprietari de moşii, şi cu sătenii transformaţi în simpli şezători pe acele moşii, clăcaşi şi dijmari.

Acesta este . . . . romanul pe care d. R. Rosetti ni-l prezintă drept lucrare istorică, în *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova.*

Ia să intrăm în ţesătura acestei pânze de păiangen.

Necontestat că în Muntenia pe cneji îi găsim înainte de descălecare.

In actul de donaţiune a regelui Bela al IV-lea, prin care cesionează cavalerilor teutoni o parte din Muntenia, găsim mai multe cnezate româneşti:

„Damus et conferimus sibi et per eum dicte domui totam *terram de Zeurino*, cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus, pariter cum *kenazatibus Ioannis* et *Farcasii* usque ad fluvium Olth, excepta terra *Kenazatus Lynioy Woiavode*, quam *Olatis* relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt". [1])

Iată deci în 1247, existând în Muntenia cnezatele lui Ioan şi a lui Farcasi, care probabil că aveau o dată mult mai veche.

In timpurile istorice reîntâlnim pe cneji. Intr'un docu-

---

[1]) Hurmuzachi, Documente, vol. I, partea I, pag. 250.

ment din 1387, Mircea cel Bătrân vorbeşte de cneji, precum şi într'un altul posterior. In 1465, Radu Cel Frumos în un hrisov de danie al său, iarăşi pomeneşte de cneji. Deci existenţa lor înainte de descălecare şi cu atât mai mult. după descălecare, e dovedită.

In Moldova, nu avem nici un act înainte de descălecare, din care să rezulte existenţa cnejilor. Dar acte dela cei întâiu Domni, succesorii lui Bogdan Dragoş, ne vorbesc despre dânşii. Aşa le întâlnim numele într'un hrisov a lui Alexandru cel Bun din 1414 şi numele lor este rostit chiar până în timpul lui Petru Rareş (1538).

Nu fac nici o dificultate a recunoaşte că de vreme ce la începutul veacului al 15-lea se vorbeşte de cneji, în cele întâiu documente a Domnilor descălecători, ei au trebuit să existe şi înainte de descălecare.

II

Cea întâiu întrebare pe care natural îşi-o pune d. R. Rosetti, este ce erau cnjii, de care pomenesc documentele din Muntenia şi Moldova? Neputând răspunde direct la această chestie, din lipsă de orice acte şi lămuriri, autorul întrebuinţează o cale piezişă. **„Această ştiinţă o putem mai cu seamă culege prin documentele relative la cnejii Români din Ungaria“**, ne răspunde. [1]) Foarte bine. Ii primesc metoda. In Ungaria întâlnim întâiaşi dată pe cneji şi cnezate, dovadă cnezatele lui Ioan şi Farcasi din Muntenia, ţară care în veacul al 13-lea atârna de Ungaria. Dealtmintrelea în Transilvania fiind o populaţie deasă românească, putem admite fără dificultate, că cnejii şi cnezatele s'au desvoltat acolo în mod normal iar nu artificial şi întâmplător şi că prin

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 25.

urmare putem să ne servim prin analogie de cnejii şi cnezatele de acolo, ca să răspundem cu oarecare probabilitate la întrebarea despre cnejii din Moldova şi Muntenia.

Decât autorul nu se ţine de cuvânt, tocmai poate fiindcă nimerise o metodă mai acceptabilă.

In adevăr, câteva pagini mai încolo, la capitolul despre *Aşezările săteşti în Moldova,* începe acest capitol cu următoarele:

„Amănuntele asupra alcătuirii aşezărilor descălecate în Galiţia, pe temeiul dreptului românesc fiind .cele mai complecte ce le cunoaştem până astăzi asupra acelui obiceiu, mă voiu servi de ele pentru a stabili regimul care ocârmuia satele dintre Carpaţi şi Nistru înainte de întemeierea Statului moldovenesc“. [1])

Dar unde rămân cnejii din Ungaria, despre care spusese cu câteva pagini în urmă, că-i va servi de bază de cercetare?

Aici stă scrântitura sau mai bine învârtitura, defectul cuirasei faimosului istoric. Despre cnejii din Ungaria spune câteva vorbe, fiindcă ei sunt foarte cunoscuţi istoriceşte din documentele ungureşti, deci nu putea să-i servească pentru fantaziile sale. Autorul era hotărât de mai înainte să ia de model pentru Moldova pe cnejii din Galiţia şi chiar îi şi ia. Pentru ce? Tocmai pentru-că dezvoltarea cnejilor în Galiţia nu e normală ca în Transilvania, ci cu totul artificială, şi al doilea, fiindcă organizaţia cnejilor în Galiţia îl atrăgea prin fiinţa ei extraordinară, şi pentru un istoric lipsit de orice metodă şi care voia să găsească şi în Moldova ceeace exista în Galiţia, cnejii din Transilvania îl încurcau mai mult, pe când cei din Galiţia îi puteau servi în cercetările sale fantastice. In adevăr

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 77.

iată ce mai spune la pag. 116 în paragraful **„Raportul dintre sătean şi judeţ (cneaz, jude şi vataman)“.**

„N'veam absolut nici-un izvor care să ne dea amănunţimi asupra acestui raport în Moldova de dinnainte şi chiar acea de două veacuri după descălecare. Spre a-l putea stabili cu oareş-care aproximaţie, suntem siliţi să recurgem întâiu la actele polone şi ungare relative la satele româneşti din acele ţări, apoi la documentele moldoveneşti din veacul XVII-lea şi din întâia jumătate a veacului XVIII, cari ne arată regimul rural în vigoare înainte de urbariile Domnilor fanarioţi“.

Din acest pasaj se vede că d. R. Rosetti spune că se va servi şi de Ungaria pe lângă Polonia, dar o mai repet, o spune numai de formă, fiindcă cu actele ungureşti ce există despre cneji şi cnezate nu poate dovedi ce-şi propusese, adică o anume organizaţie sătească cu cneazul în frunte în Moldova. O asemenea organizaţie o găseşte numai în Galiţia şi d-sa se mulţumeşte a o copia şi pentru Moldova, cum voiu arăta.

Dar aici îi zic îndrăsneţului autor: stai, opreşte-te. Şi iată de ce: Am admis că un istoric se poate servi de exemplu cnejilor din Ungaria, fiindcă aceia măcar că au trăit în mijlocul unei dominaţii străine, au putut să aibe o desvoltare normală. Dar resping categoric orice argumentare pe baza organizaţiei cnéjilor din Galiţia, pentru Moldova. Pentru ce? Pentru că după cum voiu arăta, cnezatele în Galiţia sunt fructul izolat a cător-va antreprenori cneji din Transilvania, de colonizare, şi prin urmare ceeace găsim acolo este rezultatul unor învoeli locaţionale, în puterea unor contracte în regulă, între nobilii Poloni şi chiar şi între rege, cu acei antreprenori de colonizare, fapt care nu se potriveşte şi nu se poate potrivi întru nimica, după cum voiu arăta, cu starea din Moldova sau din Muntenia.

III

Dar înainte de a arăta aceasta, trebue să circumscriu şi să pun în evidenţă câmpul cercetărilor şi a deducţiilor istorice a acestui şugubeţ autor, care cu o abilitate sau cu o inconştienţă nemai-auzită, încurcă lucrurile, confundă veacurile, înadins sau nu, numai ca să poată da o aparenţă de demonstraţie a concepţiunilor sale aprioristice pe care apoi le dă ca adevăruri istorice rezultând din acte şi documente.

In adevăr, despre ce era vorba? Era a determina natura şi caracterul cnejilor în Moldova. Când ei înfloresc şi se dezvoltă în Moldova? Până pe la începutul veacului al 15-lea. Dela 1400 încoace, documentele vorbesc mai mult de cneji care *au fost* şi ca excepţie de cneji care mai *sunt,* iar la sfârşitul veacului al 16-lea, cu excepţia unui caz sau două, nu se mai vorbeşte de ei în Moldova. Prin urmare ca să poţi arăta cum cnejii în Moldova s'au organizat temeinic, nu te poţi servi decât numai de documente şi acte, din cel mult, din veacul al 14-lea, atât din Ungaria cât şi din Galiţia. Nu poţi să iei de temeiu cnezatele din Galiţia din veacul al 16-lea şi al 17-lea, pentru a conchide cu dânsele care era organizaţia cnejilor în Moldova în veacul al 14-lea. Pentru ce? Pentru că cnejii în Moldova dispar sau aproape dispar la începutul veacului al 15-lea; dezvoltarea lor este brusc oprită prin descălecarea lui Dragoş şi a succesorilor săi.

Trebue să mai adaug un lucru: cnejii galiţieni pe care ni-i arată documentele din veacul al 16-lea, nu sunt o desvoltare istorică în Polonia, a unor cnezate existând acolo de mai multe veacuri. Nu avem acte care să dovedească existenţa cnejilor în Polonia, într'un şir de veacuri, de exemplu, în veacul al 13-lea şi al 14-lea, al 15-lea şi al 16-lea.

Căci în acest caz ai putea mai la urmă să te serveşti de actele din veacul al 16-lea privitoare la cnejii în Polonia, pentru ca să arăţi cam ce erau cnejii în Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea. Pentru ce? Pentru că precum am zis, ar fi o continuitate istorică, cnejii din veacul al 16-lea n'ar fi decât o continuare a celor din veacul al 13-lea şi al 14-lea.

Dar lucru nu e aşa.

Cnejii din Polonia din veacul al 16-lea nu sunt o desvoltare istorică a veacurilor anterioare, fiindcă cum voiu arăta îndată, în veacul al 14-lea nu găsim în Polonia decât o singură urmă de cnezat şi chiar asupra acestei urme nu avem nici-o lămurire, nici-o cunoştinţă. Cnezatele în Polonia se dezvoltă propriu-zis în veacul al 16-lea şi al 17-lea. In tot cazul e o soluţie de continuitate între cele din veacul al 14-lea, dacă au existat ma multe, şi cele din veacul al 16-lea.

Cititorul cred că înţelege argumentarea mea. De vreme ce nu găsim urme de cneji, apreciabile, în Polonia, în veacul al 14-lea, nu te poţi servi în Moldova, cu privire la cnejii din acelaş veac al 14-lea, de exemplul cnejilor galiţieni din veacul al 16-lea şi al 17-lea, fiindcă o mai repet, aceştia sunt de formaţie recentă, fără legături apreciabile în veacurile anterioare.

Şi atunci bunul simţ şi o metodă serioasă istorică te face să zici următoarele: Dacă în veacul al 14-lea nu găsim o organizaţie de cneji în Galiţia, cum putem să ne servim pentru acelaş veac al 14-lea, pentru a arăta organizaţia lor în Moldova, numai cu actele şi documentele din veacul al 16-lea şi al 17-lea din Polonia? Aceasta ar însemna a căuta să aplici o situaţie cu două veacuri mai târzie, pentru a stabili organizaţia cnejilor în Moldova, cu două veacuri mai veche.

Şi cu toate aceste, această întorsătusă meşteră să încearcă d. R. Rosetti a face, ba chiar o face cu toată seriozitatea.

Bazându-se pe documente din veacal al 16-lea şi chiar pe cele din veacul al 17-lea, asupra cnejilor din Galiţia, trage cu mare seninătate consecvenţa şi stabileşte existenţa cnejilor în Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea!!!

Ca să stabilească fantastica sa teorie, poate să adopteze o asemenea metodă? Căci numai cu asemenea procedări a izbutit să-şi clădească şubreda sa doctrină. Dar eu care caut adevărul, când critic cartea d-lui R. Rosetti, trebue să mă ţin de metoda riguroasă ştiinţifică şi să nu mă servesc decât de acte şi documente din epoca cel mult corăspunzătoare.

Prin urmare să se ştie de mai înainte, că în analiza pe care am s'o fac asupra cnejilor din Ungaria şi Galiţia, pentru a vedea dacă se poate aplica cu oarecare probabilitate şi cnejilor din Moldova aceleaşi atribuţii şi acelaş caracter social şi istoric, nu mă voiu servi decât de acte cel mult din veacul al 14-lea, căci numai ele pot fi concludente.

IV

Incep cu cnejii din Ungaria. Iată ce spune d R. Rosetti despre aceia.

„Atât cnejii ereditari cât acei neereditari erau însărcinaţi să strângă dela Românii ocârmuiţi de dânşii dările către fiscul regal (acea de căpetenie fiind aşa numită *quinquagesima*, a oilor) şi acele către stăpânul locului, care se alcătuiau din *censul* pentru pământul ţinut de ei şi dintr'o dare proporţională în natură, asupra oilor şi a râmătorilor; ei mai aveau să execute pe oameni la îndeplinirea corvezilor datorite, după obiceiu, aceluiaş stăpân".

„In schimb, cneazul avea dreptul să judece pe Români, percepând în folosul său o treime din gloabele datorite, se folosia de

pământurile neocupate, avea singur dreptul să ţie moară şi crăşmă, mai cuviindu-i-se şi oareşicari corvezi din partea oamenilor". [1])

Puse sub formula această simplistă, chestia cnejilor din Ungaria, este absolut falşă.

Dar mai întâiu să arăt puţin şi cu această ocazie, procedarea, acea procedare superficială şi de fantazie pe care o găseşti la fiecare pas la acest autor.

D. R. Rosetti care e aşa de darnic şi-şi plăteşte cu atâta lux mania citaţiilor, de astă dată este foarte sobru, mărginindu-se a cita de vre-o două ori pe d. Bogdan. Este drept, să spun, că de astă dată, autorul se razimă aproape exclusiv pe cercetările d-lui Bogdan. Deci nu inventează dela sine cum are obiceiul.

Dar şi aici îşi dă,— erte-mi-se expresia — în petic, ne arătând rezervele pe care d. Bogdan după care citează, îşi făcuse, în cartea sa despre cneji.

Sunt lucruri pe care cetitorii trebue să le cunoască, pentru ca să cunoască şcoala nenorocită care domneşte la noi, şcoală care nu-şi a îmbunătăţit întru nimica nici metoda, nici spiritul de învestigaţie, nici probitatea cercetătorului, faţă cu ceeace fusese înainte.

D. Bogdan în cartea sa *Despre Cnejii Români,* rezumând drepturile pe care cnejii *colonizatori* — nu cnejii în genere, să se noteze—le aveau asupra locuitorilor, pe care ei îi adunau în locurile cedate de rege spre populare, spune că între acele drepturi figura şi acela că cneazul putea **„a se sluji de munca sătenilor pentru cultivarea porţiunii sale de pământ".** Trebuia dovedită această afirmare. D. Bogdan la Nota 3, la care ne trimite, scrie: *„Deşi în documentele ungureşti nu se spune apriat acest lucru, el* este de admis *şi pentru cnejii din Un-*

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 26—27.

garia, cum se constată pentru şi cei din Galiţia; Stadniski, lc, pag. 15—16".

Va să zică nici un document unguresc nu spune lucru pe care d. Bogdan îl afirmă pentru cnejii colonizatori din Ungaria.

Ce face d. R. Rosetti în cartea sa? Am văzut. Fără nici nu scrupul afirmă că cneazului din Transilvania îi se cuvinea **„şi oareşcare corvezi din partea oamenilor"**. Pe ce se bazează? Pe nimic. D. Bogdan nu dovedise, ba chiar după ce afirmase, simţise nevoia să arate că lucru nu rezultă din actele ungureşti.

Ba face ceva mai mult. D. Bogdan formulând drepturile cnejilor aşa cum le am văzut, vorbeşte numai de cnejii colonizatori, pentru care în parte, dar numai în parte, lucru e adevărat.

Ilustrul şi conştiinciosul istoric de care mă ocup, generalizează lucru pentru toţi cnejii din Transilvania fără deosebire. Căci am văzut că d-sa scrie: **„Atât cnejii ereditari cât şi cei neereditari, etc., etc"**.

Iată metoda şi procedarea. Un istoric, în specie d-l Bogdan, vorbeşte numai de o categorie de cneji din Ungaria. D. R. Rosetti fără scrupul, generalizează lucru şi vorbeşte de toţi cnejii.

Rămâi încremenit de atâta superficialitate.

Sunt nevoit deci ca să pun în evidenţă întreaga chestie a cnejilor din Transilvania, de care îmi pare rău că nimeni nu s'a ocupat decât în mod greşit şi superficial căutând să se tragă concluzia numai în vederea unei idei istorice mai dinainte concepute, în vederea clădirei unei organizaţii sociale fantastice.

V

Cercetând numeroasele documente din colecţia Hurmuzachi, vol. I, part. I şi II-a, putem distinge patru categorii de cneji în Transilvania şi în Ungaria. Le voiu arăta pe toate pe scurt.

Intâiu, sunt cnejii aproape nobili, servitori ai regelui, cărora acesta le cezionează pentru serviciile lor credincioase şi multiple, diferite *cnezate*. Ce erau cnezatele? Erau cesiuni pe viaţă şi ereditare, a uzufructului şi folosinţei unei moşii, ca răsplată, cum am spus, pentru serviciile aduse de cneaz coroanei. Cele mai vechi cnezate de asemenea natură, sunt acele pe care le găsim că Ioan, Farcaşa şi Linoi le posedă în Oltenia în timpul lui Bela al IV (1247). Iată ce zice diploma acelui rege, cu ocazia donaţiunei pe care o face călugărilor Ioaniţi. **„Damus et conferimus sibi et per eum dicte domue totam terram de *Zeurino* cum. Alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis atinentiis omnibus, pariter cum *Kenezatibus Ioanis et Fascassii usque* ad *fluvim Olth,* excepta terra *Kenezatus Lynioi Voevode,* quam ollatis reliquimus, prout idem hac tenus tenuerunt".** [1])

In ce condiţii Ioan, Farcaşa şi Lynioi, ţineau dela rege aceste chinezate? Nu ştiu. Atâta ştiu că regii trăgeau foloase, venituri şi se bucurau de servicii prestate. Diploma lui Bela al IV-lea o spune lămurit când cedează cavalerilor ospitalieri jumătate din *foloasele, veniturile şi serviciile* pe care acele cnezate erau obligate să-i servească lui. **„Ita tamen quod medietatem *omium utilitatum et redituum ac servitiorum* de tota terra Zeurini memorata et Kenezatibus supranominatis, provenientium nobis et succesoribus nostris rezervamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedente".** [2])

---

[1]) Hurmuzachi, documente privitoare la Istoria Românilor, vol. I, partea I, pag. 250.

[2]) Ibidem.

Odată ce cesionarul unui chinezat se achita de asemenea obligaţii, el era stăpân absolut întocmai ca şi un proprietar, peste tot domeniul său, a căruia venit din toate, din pământ, din păduri, din ape, etc., îi reveneau lui.

Numeroase documente ne confirmă lucru.

In 1361 Ludovic regele Ungariei, cedează fiilor lui Locoloi cnezatul jumătăţei moşiei locuite de Valahi, numită Ozon, din Maramureş. Acest dar îl face pentru a le răsplăti serviciile credincioase aduse regelui „Volentes“ zice diploma „eosdem pro praemisis eorum fidelibus servitiis regio prosequi merito“.

In ce condiţii regele face această danie? Iată: „eisdem filiis Locolloy, eorumque filiis et posteritatibus universis, *sub eisdem libertatibus, utilitatibus, servitiis, et conditionibus, sub quibus dictus Stan eundem conservasse, et tenuisse censetur* dedimus, donavimus, et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum, pariter et habendum salvo jure alieno“ [1]).

Şi în acest document vedem că cneazul se bucura de drepturile, foloasele şi serviciile întregei moşii, în condiţiile „sub eisdem conditionibus“ sub care se folosise de această moşie predecesorul său Stan. Regele nu spune acele condiţii fiindcă, când face actul ele erau cunoscute. Dar din diploma lui Bela al IV-lea de care am vorbit mai sus, ştim ce dădeau în schimb regelui cnejii pentru asemenea cnezate, anume un număr de foloase, de venituri şi de servicii.

Dar iată un alt document din 1387 în care se lămureşte mai bine că, câte odată, tot ce cerea stăpânul pământului, regele sau voevodul Transilvaniei, etc., în schimbul concesiunei de cnezate, era o dare în bani.

Ştefan, banul Severinului pentru serviciile şi meritele credincioşilor fii, a cneazului Petru şi anume Cristofor şi Mihail, care se distinsese şi ei ca şi tatăl lor, în războaiele

---

[1]) Ibidem pag. 68.

trecute, semnalându-se prin fapte deosebite, le dărueşte, ca cnezat, o moşie numită Castrul-Mihalt **„cu toate foloasele şi cele atârnătoare lor şi erezilor lor“**. Apoi actul continuă astfel: ca să o ţie şi să uzeze de ea, conform condiţiilor mai jos arătate (sub infra scriptis condicionibus) şi anume (videlicet) ca în fiecare an în ziua sfântului Arhangel, să plătească de fiecare şedinţă de judecată câte trei groşi, iar în ziua sfântului Gheorghe darea de a 50-a parte, castelanilor moşiei Mihalt, după cum se obicinueşte aceasta şi plătesc şi alte sate a aceloraşi cneji. **„Videlicet quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis, de qualibet sessione singulos tres grossos et in festo beati Georgy martiris, quinquagesimam castellanis prescripti castri Mihald pro (tempore)“.** [1])

Asemenea concesiuni erau eterne; ele se puteau revoca numai din cauză de nerecunoştinţă şi înaltă trădare. La o dată anterioară, Ludovic regele Ungariei confiscase lui Ioan, Ladislau şi Petru Neacşu chinezatul şi moşiile pentru cuvântul de rebeliune. In 1372, acelaş rege, printr'o diplomă revine asupra confiscărei şi le restituie cnezatul şi moşiile. Iată cum se exprimă regele: **„Quod licet olim ad quorundam dolosam, suggestionem Iohannem Ladislaum et Petrum filios Nekche de nota infidelitatis et detestande rebellionis macula in conspecu nostre maiestatis falsis criminacionibus infammanicium nostre serenitatis credulitas huiusmodi ablocutorum delacionibus quamuis ut post modum experiencia docuit falsis et dolosis fide adhibuerit ut eosdem filios Nekche veluti nostros infideles notorios et detestande rebellionis vicio notatos de regni nostri finibus Bannitos (sic) et prescriptos universis ipsorum possessionibus et porcionibus possessionariis tam Jure hereditario quam donacionis titulo aut alys quibusque modis tangentibus ubilibet habitis nec non Kenezyatibus alysque honoribus quibuslibet privaverimus, eorundem possessiones et Kenezyaus magistro Benedicto filio pauli fily Heem Comiti Themesiensi euisque fratribus et succesoribus eorundem perpetuo donaverimus et contulerimus alys nostre Serenitatis litteris mediantibus“.** [1])

1) Hurmuzachi, vol. I, pag. 301.
1) Ibidem vol. I, pag. 196.

Confiscarea avusese un caracter general, căci cum spune documentul citat, li se confiscase toate moşiile atât pe care le aveau ca a lor proprii, cât şi cele cu titlu de donaţie. De asemenea regele îi lipsise şi de dreptul de cnezat precum şi de alte onoruri.

Mai jos regele le restituie toate aceste, convingându-se că totul a fost scornituri infame. Pentru aceea, zice el, restituim şi remitem acelora, din nou în perpetuu posesiunile dăruite precum şi cnezaturile.

Cnezaturile erau ereditare. [1]) Prin urmare titularii acelora le puteau vinde sau trece altora. [2])

Aceste donaţiuni uzufructuare regii de multe ori le transformau în donaţii complecte şi atunci cneazul devenea stăpân absolut asupra moşiei. Iată un exemplu. Sigismund regele Ungariei, se exprimă astfel într'o diplomă de donaţie: **„Fiindcă noi pentru credinţa şi bunele servicii pe care Valahul Bogdan fiul lui Ştefan, ne-a adus nouă în multe locuri şi timpuri, oarecare moşie a noastră care până acuma el a ţinut-o sub numele şi titlu de cnezat, moşie numită Almafa, lângă rîul Bistra, în districtul Temeşului, moşie care fiind dată numitului Bogdan Valahu, era dată şi lui Ştefan, Dionisie, Ladislau, Nicolau, fii aceluia, împreună cu toate foloasele şi veniturile precum pământuri cultivabile şi necultivabile, de munte şi de câmp, silvestre, păduroase şi campeneşti, câmpii, munţi, ape, împreună cu toate avantajele şi cele atârnătoare, conform vechilor hotare, noi, printr'o nouă donaţiune, dăm, dăruim şi conferăm cu drepturi întregi pentru aceia şi pentru moştenitorii lor, în perpetuu şi irevocabii, acea moşie“.** [3])

Din toate aceste acte citate rezultă clar caracterul cnezatelor de asemenea natură. Erau concesiuni eterne, de care cneazul uza fără nici o rezervă, folosindu-se de toate veniturile, de toate foloasele, de câmpii, ape şi râuri, iar în schimb, el da regelui sau stăpânitorului pământului, re-

---

[1]) Ibidem, vol. I, pag. 461.
[2]) „ „ „ 442.
[3]) Ibidem, aceeaşi pagină.

devenţe anuale consistând în venituri şi servicii, iar câteodată ei plăteau numai o sumă de bani, precum s'a văzut în unul din actele pe care le-am arătat, atâţia groşi de fiecare şedinţă de judecată, şi impozitul numit al cincizecilea, adică din cincizeci unul, plătit în bani.

Trec la celelalte feluri de cneji.

In Transilvania mai găsim cneji trăind în grup în sate şi comune, pe proprietăţile regelui, a nobililor şi a capitulurilor bisericeşti. Aceştia sunt simpli ţărani, trăind ca toţi ceilalţi iobagi, pe moşiile altora şi supuşi prin urmare la toate corvezile, sarcinile, redevenţele, la care toţi ceilalţi ţărani unguri, săcui, erau supuşi. Câte odată ei arată veleităţi de a se sustrage, cel puţin dela unele servicii, însă imediat sunt readuşi la supunere prin ordine straşnice date de regele Ungariei. Iată un caz doveditor:

Cnejii de pe moşiile nobililor, precum şi a episcopului Transilvaniei şi a capitulurilor bisericeşti de acolo, nu se supun a face ceeace ceilalţi ţărani erau obligaţi. Regele Ludovic în 1377, după ce dojeneşte aspru pe Valahii, cnejii din cnezatele pe proprietăţile episcopului Gublini, apoi urmează astfel:

„De aceea asemenea excese a cnejilor nu trebuesc de loc tolerate, căci dela sarcinile lucrului de pământ niciodată n'au fost scutiţi, nici în unul din districtele locuite de Valahi, precum nici în cnezatele aşezate pe proprietăţile noastre regale. Deci vă ordonăm, îndată ce veţi lua cunoştinţă de această înştiinţare, ca să supuneţi pe toţi cnejii atât de pe proprietatea Episcopului şi a capitulului cât şi din restul celorlalte case şi moşii şi posesiuni, la slujba pământului pe care trebue s'o facă cu fidelitate stăpânilor de moşii, arătând supunere, făcând clacă şi corvezi precum şi celelalte servicii obicinuite mai de mult în toate chipurile, iar dacă este nevoie să-i siliţi, etc.“ [1])

Din acest act rezultă că cnejii din această categorie,

[1]) Documente. Hurmuzachi, vol. I, part. II, pag. 241—242.

din toate cnezatele din Transilvania, făceau slujbă către stăpânii, ca toţi iobagii.

Acuma e întrebarea: Ce organizaţie aveau ei în satele lor? Evident că în sate era un cneaz în care se întrupa autoritatea comunală, prin urmare fiind mai mare decât ceilalţi, se bucura de foloase deosebite. Acest lucru este aşa de natural, de vreme ce'l întâlnim în toate părţile, în cât n'ar fi nevoie de dovedit. Aşa am arătat în cartea mea [1] că vătămanii şi vornicii erau scutiţi de bir neparticipând la cislă, ba chiar pe deasupra erau plătiţi de săteni. Acelaşi lucru avea loc şi în satele româneşti din Transilvania, precum de altmintrelea în toate satele de limbă şi naţionalitate deosebită. Este întrebarea: Cneazul mai mare peste ceilalţi dintr'un sat, era judecător? Evident că el judeca pricinile mici, după cum acest lucru îl făceau vatamanii şi vornicii la noi în ţară. Dar pentru pricinile mai mari, ei atârnau de castelan, adică de prepuşii regelui pe moşiile regeşti şi de stăpânii moşiilor, când acestora li se acordase dreptul de judecată. Iar când nu, ei aparţineau pentru juridicţia mai superioară, funcţionarilor voevodului Transilvaniei.

Un document ne dovedeşte cu prisosinţă acest lucru. In mijlocul ţărei Secuilor, pe teritoriul regesc, era un sat de Români numit Idordel cărora Secui le cauzau mari supărări şi mari daune amestecându-se la fie care pas în trebile lor.

Un reprezentant al satului, anume cneazul Ursul, împreună cu magistrul Ioaniţilor se duc de se plâng regelui Ladislav de aceste persecuţii şi seviţii. Regele (1301) dă un ordin care sfârşeşte ast-fel: **„Poruncim ca niminea, afară de castelanii noştri de pe zisa moşie Idord, să-i judece (pe Români) sau să-i poată sili a face vre-un serviciu, afară totuşi de Se-**

---

[1]) Cercetări asupra stărei, ţăranilor pag. 2—3.

cuii care au locuinţă acolo în sat. Iar chiar aceştia nu vor putea a-i distrage dela jurisdicţia cneazului lor, decât în timp când Valahii vor fi sub steagul comitelui acelora. De asemenea ordonăm ca Secuii să nu-i poată supună la rechiziţii de cărat butuci, nici să-i silească la alte prestaţii. Voim de asemenea ca după înţelegerea cu prelaţii şi baronii acum de faţă, ca zişii locuitori a domeniului nostru de Valahi să nu fie siliţi a presta nici o dijmă nimărui, afară de cea datorită capitulului bisericei din Idord, şi să fie distraţi de toate angarăliile practicate după obiceiul Secuilor, *totuşi ei să dea cneazului lor ceeace i se cuvine*". [1])

Din acest document rezultă clar că satele cnezeşti de Români aveau un cneaz mai mare, un fel de primar al satului, care judeca în pricini mici, şi cărora ţăranii erau obligaţi să-i dea oare care prestaţii. Deasupra însă a acestei jurisdicţii, erau castelanii regali care judecau toate pricinile. In ce consistau acele prestaţii? Nu putem şti precis. Cuvântul *prestare* întrebuinţându-se în documentele pe care le-am citat când în sens de *prestare onera*, adică sarcini sau clacă, când *prestare decimas*, adică a da dijmă. Cum că cneazul avea dreptul în calitate de primar la oare care prestaţii, este evident. Ii făceau ţăranii oare care clacă şi îi dau oare care dijmă? Nu pot preciza, fiindcă din documente nu rezultă. Faptul în sine este însă dovedit. In această calitate, cnejii erau iobagi, fie regali, fie a nobililor. [2])

Mai găsim a treia categorie de cneji mai cu seamă în Banat, cneji proprietari pe pământurile lor proprii, sau mai bine ţărani proprietari, un fel de moşneni. In documentele din veacul al 13-lea şi al 14-lea, găsim multe acte de hotărnicia moşiilor şi în acele hotărnicii, întâlnim adesea ori moşiile nobililor învecinându-se cu acele a cnejilor ţărani. [3])

[1]) Hurmuzachi, vol. I, partea I, pag. 553—554.
[2]) Ibidem vol. I, part. II pag. 165.
[3]) Ibidem acelaşi volum.

VI

Ajung la a patra categorie de cneji, una din cele mai importante, fiindcă această categorie serveşte d-lui R. Rosetti mai mult în vorbă decât de fapt, de model pentru cnejii din Moldova.

Este acea a cnejilor colonizatori.

Ce erau aceşti cneji colonizatori şi ce erau asemenea colonii ?

Iată în câteva cuvinte:

Populaţia pe atunci fiind rară şi pădurile acoperind cea mai mare parte din teritoriu, proprietarii simţeau mare nevoie ca să înfiinţeze pe stăpânirile lor sate nouă, cu oameni veniţi din toate părţile, fie pe locuri deşerte, fie pe altele câştigate asupra pădurilor. Această operaţie era grea, trebuia multă muncă şi pricepere. Proprietarii nu voiau să se dea ei la asemenea treabă, ci însărcinau pe unii oameni harnici şi întreprinzători ca să înfiinţeze sate şi să desfunde păduri; unor asemenea oameni ei le dădeau în schimb avantaje şi foloase.

Ce câştiga proprietarul şi ce cneazul din acest contract de colonizare? Proprietarul câştiga o populaţie nouă, pe pământurile lui deşerte, care îi îndeplinea tot ce locuitorii aşezaţi pe o moşie străină erau obligaţi să facă stăpânului, precum clacă, dijmă, podvezi, etc. Cneazul antreprenor se bucura întâiu de veniturile pădurilor şi a câmpiilor moşiei (cum suis utilitatibus, cum meta et silvis, cum pratis). Al doilea, să folosea de oarecare privilegii, câte odată de dreptul de judecată pe acea moşie, drept care îi aducea foloase băneşti însemnate, prin gloabele pe care după obiceiul timpului le căpăta de la impricinaţi. [1])

---

[1]) Documente. Hurmuzachi, vol. I, part. II, pag. 28 şi 29.

Să se noteze că în toate actele pe care le voiu cita, nu se mărgineşte dreptul cneazului a uza numai de o anume întindere fixă din pământul moşiei, cum vom vedea că vom găsi în Galiţia. Din contră, el are facultatea de a cultiva cât pământ are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziţie atât câmpiile cât şi pădurile.

Recompensele pe care regele sau comiţii le făceau acestor colonizatori, aveau două caractere: sau cneazul popula întâiu o localitate deşartă, făcea un sat dintr'însă şi apoi venea să ceară răsplată pentru această lucrare, ori el începea să ceară concesiunea unui loc şi odată cu concesiunea i se acorda un număr de avantaje pentru viitor pentru munca pe care el o va desvolta. Iată un exemplu de întâiul caz.

Ludovic regele Ungariei (1370) confirmă la doi cneji Români, fii lui Struza, două posesiuni regale, ca recompensă fiindcă tatăl lor le-a transformat în moşii locuite şi populate. **„Cum sumpma sollicitudine, euigilanti cura, et omni fidelitatis favore, iuxta exigenciam possibilitatis ipsorum studuerunt nostre Celsitudini Complacere, volentes premissis servicys eorum gratuito occurrere cum favore, Ipsosque Regio prosequi donativo, predictas duas Possessiones nos'ras Regales in Capite predictorum fluviorum Mothnuk nuncupatorum,, in districtu Karansebus existencium sitas et per predictum Struza Patrem ipsorum ibidem situatas, *populatas*, et *locatas, omni eo jure et Titulo,* quo eodem ad nostram collacionem pertinere dinoscuntur, eisdem Romano et Ladislav filys Struza nec non prenotatis filys Dionysy, et filys Iwan fratribus ipsorum Patruelibus, eorumque Heredibus, Succesoribus, et posteritatibus vinuersis“.**

Acordându-le acest chinezat le dă regele anume avantaje speciale, precum dreptul de a ţinea crăşmă, de a avea moară, dreptul de judecată, sau trei zile de clacă din partea locuitorilor, etc., cum se pretinde? De loc. Se acordă usufructul întregilor moşii.

„Cum omnibus ipsarum utibitatibus, Juribus, fructuositatibus,

et pertinencys vinuersis, sub eisdemque metis et distinecionibus metarum, quibus ab olim per prefatum Patrem eorum, et per Consequens ipsos hactenus habite extiterunt et possesse, Nove Donacionis nostre Titulo dedimus, donavimus, et contulimus, Jure perpetuo et irrevocabiliter per eosdem possidendas, tenendas et habendas". [1])

Incă un caz de asemenea natură, caz care este răsplătit de voevodul Transilvaniei, prin privilegii deosebite. In 1409 Lascu, voevodul Transilvaniei, acordă cnezatul unei moşii la nişte cneji. Motivul este următorul: fiindcă aceşti cneji, dintr'o moşie deşartă au făcut o plantaţie locuită cu multă populaţie, iar numărul locuitorilor creşte în fiecare zi şi că din ceeace înainte acest teritoriu era un cuib pentru rău-făcători, foarte periculos, astăzi s'a transformat într'un sat bine aşezat. Iată cuvintele proprii: **„quod nos possessionem seu villam Achynus Polyana vocatam in loco Vaskapu dicto sitam per providos viros Stanczul filium Dyonisii, et Berove filium Thatul de Ostra, Dragumir filium Zeik de Jordavize, et Vlad filium Eliae Kenezios in Districtu Hattzok, commorantes, denuo et ex novo plantatam populosam efficere, et multitudine populorum decorare volentes, quorum multitudine et numeri augmento via in praeattacto loco Vaskapu tendens, ubi latrocinarii seu malefactores in Sylvarum densitatibus eorum antra disponentes et habitacula, etc., etc."**

In cazul acesta voevodul le dă scutiri reale cnejilor şi locuitorilor de toate dările şi sarcinile, anume, de cens, de celelalte impozite, de clacă, servicii de tot felul, acordându-le autonomia pe care şi alte plantaţii de asemenea natură le avea. In schimb însă le cere ca acei cneji în fiecare an la Sf. Gheorghe să plătească câte 200 de dinari noi sau de aceia care vor avea curs şi peste această sumă să nu mai plătească nimic. **„Duximus annuenda, concedent., ut ipsi et eorum haeredes, popolique in eadem Villa commorantes a modo in antea temporibus successivis, Nostro scilicet durante pla-**

[1]) Hurmuzachi. Doc. priv. Istoria R. vol. I, part. II, pag. 167 168.

cito de praeattacta Villa, seu possessione novella, nullum Censum, Datum seu Collectaneam, munera, servitia, aut quaecumque alia facere, et administrare sint adstricti, quin a singulis talium generibus exempti sint, et supportati habeantur. Volumus denique ut iidem kenezii, et posteritates in signum dominii anuantim festo B. Georgii martiyris singulos 200 Denarios novos aut pro tempore curentes, et nihil plus nobis vel Castellanis de Hattzok dare et solvere teneantur, praesentium nostrarum testimonio literarum". [1])

Acum să dau exemple de cazul al doilea, anume de concesiuni şi privilegii făcute în vederea unei viitoare colonizări.

In 1352 magistrul Poşa, comitele Caraşului, face urmatorul act: **„Fiindcă a venit înaintea noastră Iuga şi Bogdan, fii lui Ştefan dela Mutnoc, cerând cu umilinţă ca să le dau un pământ pustiu numit Mutnocpatac în condiţiile de libertate în care şi alţi cneji au asemenea locuri libere şi pustii, în provincia Sebeş, în scop ca ei să stăpânească acea pustietate şi s'o înmulţească cu oameni. Noi în vederea serviciilor credincioase a acelora, le concedăm numitul loc deşert, ca ei să poată trage din el toate venituri-le din păduri şi din câmpii, cu hotarele cunoscute şi această concesiune le-o facem pe vecie, lor şi următorilor lor. Ca privilegiu pentru osteneala lor, hotărîm, ca nici un judecător să se amestece acolo, ci ei singuri să judece pe cei care se vor aduna în acel sat, afară de trei cazuri, anume de tâlhărie, de furt şi de dare de foc, care cazuri vor fi de competenţa judecătorilor dela Sebeş".**

De aici urmează că dreptul de judecată era un privilegiu deosebit, care nu se da decât ad-hoc şi în vederea unor necesităţi de un ordin public, de exemplu nevoia de a se populă locurile deşerte, deci îndemnul pentru oamenii ambulanţi ca să vie să se stabilească în noua plantaţie.

In fine se mai acorda cnejilor sau conducătorilor lor, privilegii speciale de natura celor care am văzut sau în parte cum am arătat deja, ca o încurajare ca sa atragă populaţie străină pe proprietatea regală, sau ca o

[1]) Hurmuzachi, Documente. Vol. I, part. II, pag. 464.

răsplată pentru servicii ce acel sat aducea, fiind pe fruntarie şi însărcinat fiind cu paza ei.

Iată un caz. Exista la marginea ţărei Săcuilor în spre frontiera despre Moldova, un sat românesc, care aducea servicii regelui fiindcă păzea frontiera; iar pe de altă parte Românii de acolo făgăduesc că vor popula partea deşartă. Regele pentru aceste motive le acordă privilegiul ca să fie scutiţi de dreptul de judecată a funcţionarilor regeşti sau chiar a castelanului.

„Quod mullus omnino Judicum Regalium vel Terrestrium ipsos judicare, seu ipsorum judicio adstare compellere, aut compelli facere debeat, vel praesummat, nisi ipsemet kenesius, cum prefate ville Villanis, preassumptis sibi Siculis potioribus, quos maluerint, cunctis hominibus querulantibus Judicium, et Justitiam valeant administrare, atque possint, concedimus etiam gratiose quod universi, et singuli homines cujuscunque Status, et conditionis existant, de Moldavie, et Transalpine partibus, ad dictam Nostram Villam Bereczkfalva biberam, et securam habeant facultatem veniendi, ibidem standi et commorandi, quos quidem homines pro quibusqunque factis, nec Judex Regalis nec Terrestris possit detinere, seu in persona captivare, sed ipse Kenesius predictus pro tempore constitutus, etc. etc. [1])

Aceste erau trăsăturile caracteristice a cnejilor colonizatori şi a cnezatelor de colonii.

VII

Odată ce am văzut aproape în detail caracterele celor patru categorii de cneji din Transilvania, este întrebarea: Cu care din aceste patru categorii de cneji s'apropie,

---

[1]) Hurmuzachi, Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. I, part. II, pag. 536.

cei din Moldova şi Muntenia? Căci aceasta este chestia, pusă şi rezolvită de d. R. Rosetti.

Mai întâiu să înlăturăm cu desăvârşire categoria cnejilor colonizatori, care nu pot avea nici-o asemănare cu ceeace găsim în Moldova şi în Muntenia. Aceşti cneji sunt simpli antreprenori de colonizare şi acest fapt nu constituie o caracteristică a Românilor din Transilvania sau a dreptului aşa numit românesc. Colonizările de asemenea natură în veacul al 13-lea şi al 14-lea, adică cazul care ne ocupă, sunt relativ rare, ele devin frecvente mai târziu şi pe noi nu ne interesează ce dezvoltare au luat asemenea cnezate în veacul al 15-lea şi al 16-lea, ci ce dezvoltare aveau în veacul al 13-lea şi al 14-lea, când se susţine că ele au influenţat instituţia cnejilor în Muntenia şi Moldova.

Zic că nu e o instituţie românească pură. In adevăr. Privilegiile pe care le vedem acordându-se cnejilor colonizatori, precum scutiri de dări, dreptul de judecată, etc., constituie viaţa deosebită a cnejilor români din Ungaria? De loc. Asemenea scutiri sunt răsplătiri speciale a unei munci la care un număr de cneji se dau, independent de calitatea lor de Români sau nu.

Dealtmintrelea înfiinţările de sate nouă pe locuri pustii sau în păduri desfundate, în Ungaria nu e caracteristica numai a cnejilor Români. D. Bogdan constată că în Ungaria de Nord şi colonizatori Nemţi făceau identic acelaş lucru ca şi cnejii. Iată ce zicea:

„Aceste acordări se făceau sau prin confirmarea chinezilor existenţi în funcţiunile lor sau prin împuternicirea de a întemeia sate nouă (villas), pe pământuri din nou curăţite de păduri sau pe locuri părăsite de locuitori (novae plantationes). In cazul acesta chinezul avea o situaţie analoagă cu „scultetus“ sau „iudex“ al coloniilor nemţeşti din Ungaria nordică, era un fel de „Lehnschulze“ german. [1])

[1]) Despre Cnejii Români, Bogdan pag. 5.

Ceva mai mult. In toate ţările pe acele veacuri de populaţie rară şi de nevoie de întinderea culturei, găsim ceeace am constat în Unguria, adică acordări de teritorii deşerte în scop de înfiinţări de sate, întovărăşite totdeauna de scutiri şi de privilegii vremelnice. Chiar în Moldova, de prin veacul al 15-lea întâlnim asemenea privilegii, iar prin veacul al 17-lea ele sunt frecvente. Iată două cazuri:

Eremia Movilă în anul 1603, autoriza pe mănăstirea Probata ca să poată aşeza în satul Vălenii din judeţul Ghigheciului ori câţi oameni *„fie Ruşi, fie Munteni, fie Unguri, fie Sârbi, fie Moldoveni, sau oameni de oricare limbă cu scuteală Domnească pe trei ani de orice impozite"*.

De asemenea Gheorghe Ştefan Voevod în anul 1656 dă slugei sale căpitanul Grumazei, o parte de loc din satul din Mânzeşti, judeţul Vaslui *„ca să aibe a'şi chema şi oameni străini dela alte ţări, fie ce limbă vro fi, să vie să se aşeze acolo, la acea silişte, iar dacă vor veni şi se vor aşeza acolo, dela Domnia mea vor avea slobozenie de şease ani şi vor fi în pace de dajdie, etc."* [1])

Ai putea conchide de aici că aceasta era starea generală şi obicinuită în Moldova, şi că scutirile de dări şi alte privilegii constituiau caracteristica dreptului moldovenesc? Acelaş lucru şi cu Transilvania.

Nu poţi caracteriza pe cnejii de acolo prin privilegiile şi scutirile cnejilor colonizatori. Dealtmintrelea vom vedea îndată că în Polonia acelaş lucru exista în această privinţă şi că concesiuni de colonizare se acorda identic de Rege şi de nobili nu numai cnejilor emigraţi din Transilvania, dar şi Nemţilor şi Rutenilor, etc.

Incă odată, ce asemănare mai apropiată putem găsi între cnejii din Transilvania şi Ungaria şi dintre cei din ţările noastre?

---

[1]) Cercetări asupra stărei ţăranilor. Vol. I, partea I, pagina 83.

VIII

Să încep întâiu cu Muntenia.

Evident că cnejii din Muntenia au o origină comună cu cei din Transilvania sau cel puţin ei s'au desvoltat simultaneu în cursul veacurilor.

Mai întâiu, istoriceşte, cel puţin din veacul al 13-lea, Muntenia aparţinând regatului ungar, comunitatea dintre cneji e vădită. Am văzut că din diploma lui Bela al IV-lea (1247) găsim cnezate în Oltenia, identic constituite, ca şi acele de care peste 50—60 de ani ne vorbesc documentele ungare. Cnezatele lui Ivan şi Farcaşa, au caracteristica, am văzut, a tuturor cnezatelor, pe care le-am citat mai sus, din Transilvania, adică a cnezatelor mari, moşii întinse concedate cnejilor, cu dreptul de folosinţă eternă.

Prin urmare, întâia categorie de cnezate şi de cneji pe care am constat-o mai sus, a existat şi în Muntenia.

De vreme ce la jumătatea veacului al 13-lea, asemenea cnezate existau, vădit că înfiinţarea domniei Basarabilor peste 40—50 de ani, le a găsit în fiinţă. Firul istoric a cnezatelor şi a cnejilor în Muntenia nu este rupt prin organizarea noului principat. Când zic aceasta, nu afirm ceva în vag cum face d. Rosetti pentru Moldova.

Ce erau cnejii concesiunilor mari în Transilvania? Sau mai bine ce grad social ocupau? In actele ungureşti ei figurează, sau imediat după nobili, sau câte odată sunt numiţi chiar nobili.

In adevăr, în documente găsim **„universe kenezis et senioribus olahibus“**. Altă dată **„universi nobilis et kenezii“**. Iar câte odată chiar **„nobiles kenezi“**.

Iată situaţia acestei categorii de cneji.

Să vedem acuma sub cei întâiu Domni munteni, ce situaţie aveau ei.

Intr'un hrisov a lui Mircea cel Bătrân din 1406, acest Domn **„face ştiut satelor supuse monastirei Tismana că nu le va da nici unui cneaz sau boer, de ocină sau de ohab, ci le va lăsa sub stăpânirea monastirei Tismana.** [1])

In acest document cnejii sunt egali cu boerii.

Intr'un alt document a aceluiaş Domu cetim:

„şi nimeni să nu îndrăznească a căuta omul care îşi va închina sufletul şi chiar averea mănăstirei Cozia, fie boer, fie sluga Domniei, fie cneaz, sau fie alt om sărac". [2])

Aici cnejii au un grad imediat după boeri, şi mai sus mult decât oamenii săraci.

Iată-i deci în Muntenia în timpul lui Mircea, şi până în timpul lui Radu cel Frumos (1465) cnejii având o situaţie superioară în stat, imediat după boeri. In adevă, într'un document a acestui din urmă Domn cetim: **„nici boer, nici cneaz, nici sărac".**

Am văzut că în Transilvania şi mai cu seamă în Banat existau cneji mici proprietari, trăind în comun pe moşioarele lor.

In Muntenia găsim aşa ceva? Evident. Moşnenii acolo purtau la început titlu de cneji, satele de moşneni erau numite sate de cneji, cneaz şi mic proprietar liber însemna acelaş lucru. Numeroase documente dovedesc aceasta. Intr'un hrisov de confirmare a unei vânzări de vecini, dela începutul veacului al 17-lea cetim:

„Să le fie satul Vlădeştii tot cu toate hotarele şi cu toate veniturile şi cu toţi vecinii de pretutindeni pentru că acest sat Vlădeştii, au fost toţi cneji cu moşii şi cu vecini pe moşii megiaşe, şi au venit la boerul Domniei mele Tudoran Pitarul şi s'au vândut ei şi moşiile lor şi cu vecinii lui, de a lor bună voe ca să fie vecini împreună tot unul ca şi altul". [3])

---

[1]) Despre Cnejii Români, Bogdan pag. 33.

[2]) Ibidem.

[3]) Surete şi Isvoade. G. Ghibănescu. Vol. I, pag. 350.

Prin urmare existenţa acestor două categorii de cneji e dovedită istoriceşte în Muntenia. Unii, cei mai puţin numeroşi posedând moşii mari, aproape boeri, ceilalţi trăind în comun, în indiviziune chiar, pe moşiile lor.

Ce devin cei întâiu? Probabil că cu timpul ei se confundă în clasa boerească. Cuvântul de *cneaz* în sens de aproape boer, dispare, de pe la începutul veacului al 16-lea, iar întrebuinţarea lui se păstrează numai pentru micii proprietari trăind în comun. Cuvântul de moşnean, este relativ cuvânt nou. Prin cuvintele de *cneaz, megieş* sau *judec* erau designaţi moşnenii în veacurile cele dintâiu.

Aşa fiind istoriceşte lucru, era natural ca d. R. Rosetti, ocupându-se de chestia cnejilor în Muntenia să stabilească aceste fapte, prin urmare să facă legătura dintre cnejii din Transilvania cu cei din Muntenia, fără a mai căuta miazăzi la ora patru-spre-zece.

Dar asemenea constatări istoriceşte nu-i ajutau teoriei d-sale. Prin faptul că în unele cazuri în Transilvania, găsise unele sate de cneji având un judecător dintre dânşii tot un cneaz, iar pe unii colonizatori cneji, bucurându-se de dreptul de judecată, d-sa făcând din cneazul în Transilvania cu orice preţ, un judecător, a căutat ca să dea şi cnejilor din Muutenia pe care i-am descris mai sus, tot caracterul de judecători ai satelor. Şi atunci iată ce ne spune faimosul istoric:

„Ajungem acum la cneji. Ce erau cnejii despre cari ne vorberbesc documentele munteneşti sus citate din veacul al 15-lea?

„Din scrisorile lui Ştefan cel Mare către locuitorii judeţelor mărginaşe şi din răspunsurile acestora, rezultă că cnejii din Ţara-Românească corespundea juzilor din Moldova, erau deci judecătorii satelor.

„Putem deci conchide în toată liniştea că cnejii din Ţara Românească, în veacul al XV, erau stăpânii satelor şi că în asemenea calitate erau şi judecătorii, giudeţii cum se zicea atunci, ai Românilor aşezaţi în acele sate. Şi nici că se poate altfel". [1]

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii. R. Rosetti. pag. 31.

Ia să vedem scrisoarea lui Ştefan cel Mare de unde d. R. Rosetti, autorul, scoate aceasta.

Ştefan cel Mare fiind în războiu cu Muntenii, adresează o proclamaţie locuitorilor de graniţă din judeţele, Râmnic, Buzău şi Brăila, în termenii următori: **„Toţi boerii mari şi mici, toţi *judeţii şi judecători,* precum şi toţi săraci dela mic până la mare".** [1])

Din această frază rezultă un lucru, că erau în Muntenia, lucru care nici nu se poate discuta, judeţi şi judecători.

Cine erau acei judeţi şi judecători? Nu se spune, nici nu se poate presupune măcar.

Ei bine, acei judeţi şi judecători erau cnejii, ne spune d. R. Roseti, împrumutând în această privinţă părerea d-lui Bogdan.

Şi ştiţi de ce? Fiindcă în răspunsul pe care acele judeţe 'l dau Domnului Moldovei, acest răspuns 'l fac în numele **„a tuturor boerilor, a *tuturor cnejilor* şi a tuturor Românilor".**

Inţelegi argumentaţia. De vreme ce Ştefan s'adresează la boeri mari şi mici şi la judeţi şi judecători, apoi când Muntenii răspund în numele boerilor şi a *tuturor cnejilor,* fără să mai vorbească de judeţi şi judecători, acest lucru însemnează că *judeţii şi judecătorii* în Muntenia *erau cnejii ! ! !*

Iată cum se face istoria şi iată cum cnejii erau judecătorii satelor. Ne jucăm de a istoria?

Dar bine! Locuitorii celor trei judeţe nu fac în răspunsul lor de cât să păstreze cele trei categorii sociale, deja existând de mult, fără să se gândească întru nimic la judecători şi judeţi.

In adevăr, am arătat mai sus că în documentele lui

---

[1]) Bogdan. Despre Cnejii Români.

Mircea, în unul se zice cneaz sau boer, iar într'un altul se spune: **„fie boer, fie sluga Domniei, fie cneaz sau fie alt om sărac“.**

Am mai văzut că Radu cel Frumos, cu ocazia unei donaţiuni, reproduce aceste trei categorii când spune că nimenea să nu-i atace actul de danie **„nici boer, nici cneaz, nici sărac“.** Aceasta în 1465.

Ce e de mirare ca peste câţi-va ani locuitorii celor trei judeţe mărginaşe, să se adreseze lui Ştefan cel Mare în numele **„tuturor boerilor, tuturor cnejilor şi a tuturor Românilor“** adică în numele celor trei categorii deja în fiinţă ?. Şi aici să reaminteşte pur şi simplu cele trei categorii sociale. Cum îşi permite d. R. Rosetti ca în loc de cneji să citească judecători şi ce metodă este aceasta ?

Dar ia să analizăm puţin lucru ca să se vadă absurditatea afirmărei. Am văzut că în Muntenia erau două feluri de cneji, cnejii locuind în comun în sate, viitorii moşneni, şi cnejii aproape boeri. De categoria întâia nu poate fi vorba, căci ei nu trăiau împrăştiaţi în satele de clăcaşi ci în bloc în satele lor de proprietari, nu puteau deci să fie judecătorii satelor ci cel mult judecătorii satelor în care locuiau şi nu de acestea e vorba.

Va să zică rămâne chestia cnejilor aproape boeri, despre care ne vorbesc Mircea, Dan şi Radu cel Frumos. Ei, cum erau aceştia, judecătorii satelor ? Probabil aceştia aveau proprietăţi ca şi boerii. Hai să admitem că ei erau judecători în satele unde erau proprietari. Puteau ei însă să fie judecători în satele domneşti şi în celelalte sate de neproprietari? Căci, că erau sate domneşti o dovedesc documentele lui Mircea. In ce calitate ar fi putut să stea ei în asemenea sate ? Nişte aproape boeri, stând în sate domneşti, numai ca să fie judecători, fără să aibă nici o altă putere şi nici un alt titlu ! Asemenea concepţiuni numai

prin capul d-lui R. Rosetti pot să treacă. Se ştie, şi documentele din Transilvania ne-o dovedesc, că judecătorii locali de prin sate, făceau parte din însuşi organizaţia sătească, erau şi ei ca şi toţi ceilalţi săteni. De unde scoate d. R. Rosetti că nişte aproape boeri erau răspândiţi prin toate satele Româneşti, nu ştiu în ce calitate, nu ştiu cu ce rost, erau aşezaţi pe moşiile domneşti, cu sarcina ca să judece pe săteni!!! Cnejii lui Mircea, a lui Dan şi a lui Radu cel Frumos erau ca şi boerii, stăpânitori de moşii, acolo ei erau proprietari de moşii, acolo ei erau stăpâni şi poate să fie o chestie de discutat, dacă boerii, proprietarii satelor, erau în acelaş timp şi judecătorii sătenilor; şi acest lucru îl voiu discuta îndată. Dar să faci din cneji, judecătorii satelor, fără să-i faci în acelaş timp proprietari, este o adevărată culme.

Dar d. R. Rosetti înţelege în mod vag absurditatea susţinerei, de aceea caută s'o îndulcească şi s'o facă acceptabilă, adăugând că cnejii erau *stăpânii satelor*. Cum stăpânii? Proprietarii satelor? Foarte bine. Dar atunci ce erau boerii? Căci am văzut din documentele lui Mircea, Dan şi Radu cel Frumos, că pe lângă cneji erau boerii, ba chiar boerii erau în fruntea cnejilor. Ar putea d. R. Rosetti să determine ce rol jucau boerii dacă cnejii erau stăpânii satelor, în organizaţia politică şi teritorială a ţărei? Şi dacă cnejii se confundă aproape cu boerii chiar dela început, iar mai târziu ei se absorb în clasa boerească, fiindcă nu mai auzim vorbindu-se de dânşii — de această categorie bine înţeles — atunci ce însemnează această jucărie din partea d-lui R. Rosetti, când vorbeşte de cneji ca stăpânii satelor, măcar că boerii şi cnejii în definitiv sunt acelaş lucru? Şi ce devin aceşti cneji în veacul al 16-lea, când proprietarii satelor sunt numai boeri? Dispărut-au aşa tam-ne-sam, volatilizatu-s'au?

Iată când te dai la o cât de somară analiză, vezi că ceeace susţine d. R. Rosetti n'are nici cap nici picioare.

Are acest autor măcar un act din care să rezulte că cnejii în Muntenia în veacul al 15-lea, judecau satele?

Are măcar o urmă de act? Nu. Atunci, cum îşi permite să dea drept constatare istorică, ceva care măcar nu este o ipoteză, ci este fructul imaginaţiei sale?

Dar autorul mai invoacă un argument în favoarea cnejilor ca judecători ai satelor şi anume ne spune **„şi nici că se poate alt-fel“.**

De ce mă rog? Aici d. R. Rosetti s'aruncă în politica înaltă şi într'o diplomaţie fină a celora dintâiu Domni Munteni dela sfârşitul veacului al 13-lea. Iată motivul pentru care cnejii au trebuit să fie judecătorii satelor.

„Inainte de întemeierea Domniei munteneşti, aşezările săteşti din Muntenia de astăzi nu puteau să fie ocârmuite decât de cneji. Care a putut să fie purtarea primilor Basarabi, întemeietorii Domniei Româneşti, către acei cneji?

„Este vederat că, spre a-şi puteá lăţi în câmpie stăpânirea mărginită la început în două sau trei văi dela Nordul şi dela Sudul Carpaţilor, au trebuit să câştige buna-voinţă a Românimii aşezată în acele câmpii. Spre a ajunge la acest sfârşit, întâiul pas de făcut era câştigarea pentru scopurile lor a căpeteniilor acelei Românimi, cnejii cari ocârmuiau. Ei nu au putut să facă acestora o soartă mai proastă decât aceea de care se bucurau în Ungaria cnejii cei mai favorizaţi din acea Crăie. Căci, dacă ar fi procedat altfel, nu poate încăpea îndoială că cnejii din câmpia românească s'ar fi închinat Banului vecin al Severinului mai de grabă decât Basarabilor. Numai având ajutorul cnejilor, căpetenii de sate din Ţara-Românească, putut-au Basarabii să întemeieze Domnia lor. Este sigur că, spre acest sfârşit, ei au recunoscut şi închizeşluit acelor cneji stăpânirea cnezatelor lor în chip ereditar“.

Toată această diplomaţie care miroase a ministerul de externe are păcatul că e goală şi în parte bazată pe fapte neexacte.

Mai întâiu, cnejii din Transilvania cu cnezate mari,

nu erau numai decât judecătorii satelor. Am citat mai multe documente din care nu rezultă de loc acest lucru. Ei se bucurau de folosinţa unor moşii regale sau a voevodului Transilvaniei sau a contelui de Severin, în schimbul oare căror redevenţe şi atâta tot. In calitate de quasi-proprietari, în acele cnezate, ei se bucurau numai de dreptul pe care nobili unguri 'l aveau şi ei pe proprietăţile lor, şi nobilimea maghiară în veacul al 13-lea n'avea încă dreptul de judecată asupra ţăranilor, judecata era rezervată castelanilor regali precum şi agenţilor regelui sau a voevodului Transilvaniei.

Numai în 1342, Toma voevodul Transilvaniei acordă nobilimei maghiare, prin urmare şi cnejilor stăpânitori de cnezate, dreptul de a judeca pe iobagi. [1])

Prin urmare cnejii înainte de descălecarea Basarabilor în Muntenia, dacă iei tipul celor din Transilvania, nu erau judecătorii satelor. Din diploma lui Bela al IV-lea din 1247, cnejii Ivan şi Farcaşa, nu rezultă a fi avut şi dreptul de judecată.

De vreme ce cnejii de pe marele cnezate nu se bucurau de acest privilegiu în momentul înfiinţărei statului muntenesc de Basarabi, aceştia n'aveau nevoie ca să întrebuinţeze nici o diplomaţie ca să păstreze acelora un privilegiu pe care aceia nu-l aveau.

Iată deci ipoteza d-lui R. Rosetti căzută la pământ ca toate ipotezele d-sale.

Căci cu totul întâmplător, autorul recunoaşte că aceasta este o ipoteză.

In adevăr, iată cum continuă. **„Aceasta nu este o presupunere"**. Pentru prima oară d-sa merită o notă bună căci are conştiinţă că tot ce afirmă d-sa în această chestie a cnejilor, este o presupunere. *„Aceasta nu este o presupunere, zice,*

---

[1]) Hurmuzachi, vol. I, part. I, pag. 673.

ci o certitudine dovedită prin faptul că vedem pe urmaşii acestor cneji, moşnenii, stăpânind şi urmând a-şi împărţi şi astăzi părţile lor din aceleaşi sate". [1])

Aici iar cădem în fantazia obicinuită şi iată de ce.

Este drept, după cum am afirmat şi eu că în Muntenia, din timpurile cele mai vechi, au existat cneji trăind în sate compacte, purtând acest nume şi mai târziu acelea de judeţ şi megieş iar numai în timpuri relativ moderne, pe acela de *moşneni*. Ei erau proprietari, pe moşia pe care trăiau, pe satul şi pe moşia lor, trăind în devălmăşie. Această categorie de cneji mici proprietari i-am găsit în Transilvania şi mai cu seamă în Banat. Asemănarea între unii şi ceilalţi este perfectă.

Dar pe lângă aceşti cneji am arătat pe larg că mai erau alţi cneji stăpânind cnezate dela rege, dela voevodul Transilvaniei, dela contele Severinului şi dela alţi înalţi nobili; aceşti nu erau proprietari ci uzufructuarii unor asemenea cnezate. Pe când cnejii mici proprietari erau ţărani, cnejii din fruntea cnezatelor mari erau aproape nobili sau chiar nobili, am dovedit faptul. Pe această categorie de cneji îi întâlnim la curtea lui Mircea cel Bătrân, a lui Dan şi Radu cel Frumos încă, unde figurează cam în aceeaşi calitate.

Unii nu pot fi confundaţi cu ceilalţi.

E întrebarea: După ideea d-lui Rosetti care erau judecătorii satelor munteneşti? Cnejii, ţărani proprietari, trăind în satele lor? Ipoteza e absurdă, căci ei nu locuiau în satele domneşti sau cele boereşti, având proprietatea lor proprie. Va să zică dacă e vorba că cnejii d-lui R. Rosetti erau judecătorii şi stăpânitorii satelor de clăcaşi sau sate boereşti şi domneşti, desigur că nu poate fi vorba decât de cnejii de categoria întâia, de cnejii boeri. Aceasta e de toată evidenţa.

---

[1]) Pământul, sătenii şi stapânii, R. Rosetti, pag. 32.

Aşa stau lucrurile.

Acuma, întru cât presupunerea d-lui R. Rosetti pe care am arătat-o mai sus poate să fie transformată în certitudine, prin faptul că d-sa vede pe cnejii *stăpânind şi urmând a-şi împărţi şi astăzi părţile lor din aceleaşi sate?* Argumentul autorului ar fi acesta: Dovadă că atât primii Basarabi cât şi următorii lor au respectat starea şi drepturile cnejilor, de care se bucurau în momentul formărei noului principat, este că-i vedem şi astăzi pe moşneni ocupând moşiile lor! Este acesta oare un argument? D'apoi bine, faimosule istoric, d-ta nu ştii încă până acuma că Domnii dela început au respectat totdeauna proprietatea particulară? Şi fiindcă cnejii erau proprietari de veacuri, cum era cu putinţă ca Domnii să-i deposedeze? Unde ai văzut asemenea lucru? Atât în ţările noastre cât şi în Ungaria, şi în Polonia cât şi în toată Europa, Suveranii, numai în caz de înaltă trădare, confiscau proprietăţile particulare; afară de acest caz proprietatea era respectată, aceasta îndată ce statele căpătară o organizaţie socială statornică.

Numai în timpul cuceririlor şi a invaziunilor, conducătorii şi şefii nu respectau proprietatea particulară. Aşa, împăraţii Romani declară teritoriul Galiei proprietate împărătească în puterea dreptului de cucerire. Aşa Guilielm ducele Normandiei, cucerind Englitera, confiscă o parte din proprietatea particulară pentru a o împărţi la oşteni.

Când atât Basarabii în Muntenia, cât şi Muşăteştii în Moldova înfiinţează aceste principate, aceste înfiinţări sunt fructul unor invaziuni şi a unor cuceriri? Cel întâiu Basarab cucereşte oare el Muntenia după un războiu cu regele Ungariei? De loc. Istoriceşte de odată vezi, din actele ungureşti, un Domn al Valahiei, care dela un timp nu mai recunoaşte suzeranitatea Ungariei şi se proclamă independent. Aceasta echivalează cu o cucerire? Cum deci puteau Basarabii să confişte

proprietăţile particulare a ţăranilor cneji? Şi faptul că ei respectă această proprietate poate servi de argument pentru ipoteza fantastică cum că ceilalţi cneji, cnejii aproape boeri, au trebuit numai decât să fie judecătorii satelor domneşti şi boereşti? Este fenomenal.

Prin urmare din toate punctele de vedere, ipoteza d-lui R. Rosetti, cum că cnejii erau stăpânii şi judecătorii satelor în Muntenia, rămâne de curată fantazie.

CAPIȚOLUL II.

I

Trec acuma la cnejii în Moldova; aici lucru este mai nostim.

Aici numai numele de *cneaz* îl întâlnim în vre-o unsprezece documente din veacul al 14-lea şi al 15-lea, fără cea mai mică explicaţiune ce erau acei cneji, aşa cum vedem în Muntenia. In lipsă de orice documente şi de orice lămuri, rămâi surprins când d. R. Rosetti nu numai că determină condiţia socială şi atribuţiile cnejilor înainte de descălecare şi două veacuri după descălecare, dar merge până a preciza drepturile lor asupra ţăranilor din satele pe care le locuiau şi anume: Reproduc:

„Cneazul avea:

a) Intâiu şi mai înainte de toate a zecea parte din tot rodul pământului;

b) De-o parte, purtând tot numele de dijmă, din rodul stupilor;

c) De trei zile de clacă ce era ţinut să-i facă fiecare locuitor pe an;

d) De dreptul exclusiv să ţie moară şi crâşmă pe locul de sub stăpânirea lui;

e) De dreptul de a judeca şi de a globi pe săteni". [1])

Citind aceste sai în sus şi te întrebi: Dar de unde a luat autorul asemenea năzdrăvănii, din ce acte, din ce

---

[1]) R. Rosetti, Pământul, sătenii şi stăpânii. pag. 116—117.

documente? Ceteşti mai sus şi vezi că d. R. Rosetti cu o seninătate angelică scrie următoarele:

„N'avem absolut nici un izvor care să ne dea *amănunţimi* asupra acestui raport în Moldova de dinainte şi chiar în acea de două veacuri după descălecare. Spre a-l putea stabili *cu oareş-care aproximaţie*, suntem siliţi să recurgem *întâiu* la actele polone şi ungare relative la satele româneşti din acele ţări, *apoi* la documentele moldoveneşti din veacul XVII şi din întâia jumătate a veacului XVIII, carí ne arată regimul rural în vigoare înainte de *urbariile* Domnilor fanarioţi".

Mai întâiu un mic juvaer; autorul ne spune că n'are din Moldova nici un izvor care să-i dea *amănunţimi* asupra raportului dintre sătean şi judeţ înainte de descălecare şi chiar două veacuri după aceea!! Cuvântul de *amănunţimi* e adorabil. Adică autorul are documente cu caracter general sau indicaţiuni în mare asupra raportului dintre sătean şi judeţ. Ceeace îi lipseşte însă sunt *amănunţimile!!*

Ar putea să ne arăte autorul măcar vre-o trei rînduri dintr'un document, care măcar să se refere în mod vag la raporturile dintre ţăran şi judeţ? Şi d-lui se plânge de lipsa de *amănunţimi!* Curioasă mentalitate!

Pentru a determina şi preciza atribuţiile cneazului în Moldova, d. R. Rosetti se serveşte de actele atât din Ungaria cât şi din Galiţia. Iată propriile sale cuvinte:

„Am văzut că, atât în Ungaria cât şi în Galiţia, cneazul judecătorul Românilor din satul său, să bucura:

a) De produsul gloabelor pronunţate de el;

b) De o parte, variabilă dela un sat la altul, a dărilor ce el le strângea pentru proprietarul locului;

c) De două sau trei zile de lucru pe an dela fiecare cap de familie;

e) De venitul morii la care sătenii erau datori să macine pânea lor şi de acel al crâşmei, singura care putea avea fiinţă în satul lui". [1])

---

[1]) R. Rosetti, pag. 116. Pământul, sătenii şi stăpânii.

Mai întâiu acest pasaj cuprinde o mare, o foarte mare neexactitate de fapt, cu privire la cnejii din Ungaria. Din analiza actelor ungureşti, făcută mai sus, n'am văzut nimic din toate aceste.

Am văzut că cnejii de pe marele cnezate se bucurau de întreaga folosinţă a moşiilor concesionate, în schimbul unor servicii, prestaţii în bani sau redevenţe.

Am văzut pe cnejii colonizatori că se bucurau şi ei cam de aceeaşi folosinţă a pământurilor concesionate având şi oarecare privilegii, precum dreptul de jurisdicţie, etc.

Cât despre cneazul din satele compuse din cneji — şi acesta este cazul — îl găsim mai mare peste ceilalţi, judecând micile pricini şi bucurându-se din partea consătenilor lui de oarecare foloase, fără a fi posibil a le determina şi a le preciza.

De unde d. R. Rosetti scoate obiceiul darurilor în natură în Transilvania? Să 'mi arăte un act, un rînd dintr'un document? De unde scoate obligaţia ţăranului de a face clacă cneazului două-trei zile pe an? Chiar d. Bogdan, care înainte de d. R. Rosetti se ocupase în acest sens despre cnejii din Transilvania, este nevoit să recunoască că în documentele ungureşti nu se vorbeşte de claca sătenilor pentru cultivarea porţiunei de pământ a cneazului, şi că acă d-sa admite acest lucru, o face răzămându-se pe ceeace avea loc în Galiţia. De unde cneazul de pe proprietăţile nobililor în Transilvania, iobag stăpân peste morile şi crâşmele satului?

Acest act constitue o necinste de scriitor. Ştii că în fapt lucru nu există; dar pentru a da un caracter de uniformitate generală atribuţiilor cnejilor în toate ţările româneşti, afirmi că în Transilvania exista lucruri pe care ştii bine că nu le ai găsit.

In realitate, d. R. Rosetti exprimându-se cum am văzut că se exprimă mai sus, vorbeşte numai de cnejii colo-

nizatori din Galiţia, cneji care nu seamănă cu nici unul din cnejii pe care i-am văzut fie în Ungaria, fie în Muntenia, fie în Serbia.

In adevăr cnejii din Galiţia se bucurau cel puţin de o parte din produsul gloabelor, fiind judecători; ei adunau dările pentru proprietarii satelor înfiinţate, ei aveau dreptul la 2—3 zile de clacă pe an dela fie care colonist, precum şi de monopolul crâşmelor şi a morilor.

Acesta este adevărul. Atât în Transilvania, cât şi în Muntenia, nici măcar poate fi vorba de aşa ceva, după cum deja am arătat.

Pot cnejii din Galiţia să servească de model pentru Moldova? Poate d. R. Rosetti să se servească de starea cnejilor din Galiţia, pentru a conchide că aşa a trebuit să fie şi acea a cnejilor din Moldova înainte şi după descălecare? De loc, absolut de loc.

Resping cu energie ori ce concluzie care s'ar putea face asupra cnejilor din Moldova, cu dovezile şi argumentele privitoare la cei din Galiţia. Nu poate fi nici un punct de contact între unii şi alţii şi este o îndrăzneaţă operaţie de fabricaţie istorică, când te serveşti de cnejii din Galiţia pentru a restabili viaţa anti-istorică a cnejilor din Moldova şi chiar acea din timpurile istorice.

Patru argumente peremptorii mă fac ca să resping orice apropiere.

Să le înşir şi să le desvolt pe rând.

Intâiul: Ce avea d-nu R. Rosetti de dovedit? Cum că în veacul al 13-lea şi al 14-lea, organizaţia cnejilor din Moldova, era aceeaşi ca acea din Galiţia. Cum procedează pentru aceasta? Intr'un mod fenomenal, cum deja am arătat şi sunt nevoit ca să revin. Să serveşte cu acte şi documente polone din veacul al 16-lea şi al 17-lea, pentru a arăta ce erau cnejii în Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea!!

Şi am arătat în ce împrejurări: Cnejii din Moldova, la sfârşitul veacului al 14-lea, deja dispăruse, nu se mai vorbeşte decât rar de dânşii. Iată ce zice d. R. Rosetti. **„Ne mai rămân cnejii din Moldova şi aici îi întâlnim chiar la începutul sau mai bine zis înainte de începutul istoriei Moldovei,** *căc cele mai multe scrisori referitoare la cnejii, îi pomenesc ca lucruri din trecut*".[1]) A doua împrejurare este următoarea: Că despre organizaţia cnejilor din Polonia din veacul al 13-lea şi al 14-lea, nu avem nici o urmă.

Cu alte cuvinte cu cnejii din veacul al 16-lea şi al 17-lea din Polonia, autorul dovedeşte existenţa cnejilor din Moldova care dispăruse la sfârşitul veacului al 14-lea, măcar că în acest veac din urmă, nu ni se poate arăta în ce consista organizaţia cnejilor din Galiţia.

In adevăr, despre cnejii din Galiţia, s'a ocupat d. Alex. Stadniski într'o disertaţie pe care Hajdeu a tradus'o în vol. IIIa *Arhivei* sale *istorice*. Iată cum se exprimă d. Stadniski în această privinţă, vorbind de satele româneşti din Galiţia: **„Insă unde anume se aflau acele sate? In ce număr? Cum se numiau? Cu ce condiţiuni fost-au ele fundate? Aceasta nu ne-o spune nici un act al Parlamentului şi nici un autor vechiu".**

„Până şi Taddeu Czacki, carele aprofundase toate părţile istorice şi toate ramurile legislaţiunei polone, ne prezintă nişte date foarte nesuficienţi şi chiar rătăcite, dupre cum o vom proba mai la vale, despre stabilimentele române".

„Acele date se mărginesc în următoarele cuvinte":

„Noi vedem în privilegiul lui Vladislaw, principe de Opolia căruia regele Ludoviç îi încredinţase Galiţia drept usufruct, iar Polonia sub o administrăţiune precariă) cum că în anul 1378 a acordat slugei sale lui Alexandru Românul câmpul şi satul Hodlo pe apa Tamora, cu permisiunea că el şi urmaşii săi să-l stăpânească pe baza dreptului românesc". [1]).

Şi ca concluziune.

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 33.

[1]) Arhiva Istorică, Haşdeu. pag. 5, tom. IV.

„Aşa dară, pe baza probelor de mai sus, constatând faptul istoric al colonisării române în Polonia, cată acum să mai precisăm, după putinţă, epoca primei lor apariţiuni. Autoritatea lui Czacki ne-ar îndemna a ne urca până la a doua jumătate a secolului XIV, când s'au dat privilegiile satelor Hodlo şi Lubicz din 1378 şi 1420; dar neavând acele privilegie de înaintea ochilor, noi nu putem şti, dacă ele în adevăr au fost locaţionale, adecă cuprinzând în sine condiţiuni de locaţiune, şi nu scim cu atât mai cu seamă, dacă fundarea acelor sate se şi realizase chiar atunci în conformitate cu privilegiele". [1])

Va să zică nu este de loc dovedit cum că în veacul al 14-lea în Galiţia, cnejii întreprinzători de colonii, erau judecătorii satelor, se bucurau de privilegii, aveau moară şi crăşmă să bucurau de a treia parte din produsul gloabelor penale, iar sătenii erau obligaţi ca să le facă clacă trei zile pe an, fiindcă nu avem nici un act din acea epocă.

Şi cu toate aceste, d. R. Rosetti are curajul să afirme că toată această organizaţie şi privilegii a cnejilor existau în Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea, şi că pentru a stabili acest lucru, a fost silit să recurgă la *actele polone şi ungare.*

Or, am văzut că actele ungare contrazic asemenea lucruri, iar actele polone nu există. Actele polone vorbesc de aşa ceva, numai cele din veacurile al 16-lea şi al 17-lea.

Mai mult. Taddeu Czacki care văzuse actul din 1378 şi cel din 1420, precum şi altele posterioare, se exprimă în modul următor despre aşa numitul drept românesc din Galiţia:

„Coloniile Românilor, ce imigrau aci din ţara lor, în speranţă de a gusta siguranţa şi libertate, îşi rezervau următoarele:

„1-0. Grivnele, adecă amendele pecuniare, nu aparţineau fiscului, ci rămâneau în sat pentru trebuinţile publice, judiciare şi altele".

„2-0. Judecăţile în cercul coloniei se făceau de către un tribunal electiv de bătrâni, îndatoraţi a judeca dupe dreptul sau obiceiul propriu românesc".

---

[1]) Ibidem, pag. 33—34.

„3-o. *Intrunirile pentru a se sfătui despre gospodăria sau despre ordinea publică erau permise*".

„4-o. *Munca silnică era înlocuită prin zeciuieli din vite, din grâne, din legume*". [1]).

Ce au aface toate aceste cu cele ce Stadniski le stabileşte mai târziu, din acte descoperite nou, din veacul al 16-lea şi al 17-lea, şi pe care se bazează d. R. Rosetti?

Prin urmare, cu constatările d-lui Taddeu Czaki în mână, putem să-i dăm d-lui R. Rosetti o desminţire formală, în privinţa cnejilor din Galiţia din veacul al 14-lea. Acei cneji aveau cu totul alte atribuţii şi privilegii precum şi organizaţia satelor era cu totul alta de cât acelea pe care d. Stadniski le constată la cnejii şi cnezatele din veacul al 16-lea şi al 17-lea.

Fiind aşa, adică având aface cu două feluri de organizaţii deosebite, a cnejilor galiţiani, una, cea din veacul al 14-lea, şi a doua, cea din veacul al 16-lea şi al 17-lea, un istoric conştiincios dacă ar fi voit să ia ca punct de razim cnejii din Galiţia pentru reconstituirea existenţei antiistorice a cnejilor din Moldova, e întrebarea: De ce tip ar fi trebuit să se servească: de tipul din veacul al 17-lea sau de acela din veacul al 14-lea? Evident că de tipul celor din veacul al 14-lea, de tipul organizaţiei satelor cnejeşti pe care d. Taddeu Czaki le arată, iar nu de acela descris de d. Stadniski din veacul al 17-lea din Polonia.

Ei bine, d. R. Rosetti face contrarul şi numai aşa poate conchide că şi cnejii Moldoveni se bucurau de privilegiul amenzilor penale, de cele trei zile de clacă, de monopolul crâşmelor şi a morei, etc.

Acest singur lucru dărâmă întreaga fantasmagorie a acestui autor.

Acum cred că am pus încă odată în iveală metoda

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. IV, pag. 6.

istorică după care acest autor a ajuns a stabili mirobolanta organizaţie de cneji în Moldova.

Al doilea argument, pe care mă bazez pentru a respinge teoria acestui autor.

D. R. Rosetti, am văzut că pentru a stabili ce erau cnejii în Moldova, se serveşte de cnejii din Galiţia. E de toată evidenţa că pentru a face o asemenea concluzie, ar trebui mai întâi să stabilească oare-care relaţii între cnejii din Moldova şi cei din Galiţia, o filiaţie sau o legătură parentelă istorică. Aşa dacă n'am avea nici o cunoştiinţă isrică şi am găsi în Canada un popor francez care să semene cu cel din Europa, ar trebui să atribuim cine ştie la ce ipoteze asemenea similitudine, până când descoperirea de documente ţi-ar dovedi că Francezii din Canada nu sunt decât o colonie a celor din Europa.

Prin urmare, dacă ar semăna cnejii din Moldova cu cei din Galiţia, nu se poate să nu presupunem că a fost o legătură între ei, fie istorică, fie chiar antiistorică.

Or, documentele istorice ne dovedesc că n'a existat nici o legătură în această privinţă între Galiţia şi Moldova. Scriitorii poloni s'au ocupat de origina coloniilor române şi de când ele capătă fiinţă în Polonia. Stadniski după ce face cercetări în această privinţă conchide ast-fel: *„Aşa dar noi admitem timpul regilor Sigismund şi Sigismund-August, ca epoca colonizărei române în Polonia“.* [1]

Adică epoca între 1509—1572. Cum se vede Stadniski neglijează colonizarea izolată din 1378 şi 1420 de care vorbeşte Taddeu Czaki, pentru următoarele cuvinte pe care le-am reprodus deja: **„Autoritatea lui Czacki ne ar îndemna a ne urca până la a doua jumătate a secolului XIV, când s'au dat privilegiile satelor Hodlo şi Lubcz din 1378 şi 1420; dar neavând acele privilegii de înaintea ochilor, noi nu putem şti, dacă ele în**

[1]) Arhiva Istorică Hajdeu, vol. IV. Pag. 34.

adevăr au fost locaţionale, adică cuprinzând în sine condiţiuni de locaţiune, şi nu scim cu atât mai cu seamă dacă fundarea acelor sate se şi realizase chiar atunci în conformitate cu privilegiile".

De unde venise coloniştii Români în Polonia? La această întrebare, iată ce răspunde Stadniski.

„Sutem puşi cu totul în neputinţă de a spune de unde anume veniră acei colonişti Români în părţile sub-carpatine ale Poloniei. Dacă ne-ar fi permis a induce dupre un singur privilegiu, adică din preambula privilegiului satului Ustrzyki, apoi am putea crede că coloniştii români veneau la noi din Ungaria, sau cel puţin prin Ungaria, căci acea preambula arată, că chinezatul de Ustrzyki a fost acordat ostaşului Ion al lui Iancea din Transilvania, atât în recompensa servicielor sale în resbelul cu Moldova, precum şi pentru a ademeni pe alţi emigranţi din Ungaria spre impoporarea şi cultivarea părţilor celor părăsite ale Poloniei". [1].

In adevăr, în actul regal de fundaţiune a statului Ustrzyki cetim din partea regelui Sigismund următoarele:

„Cum că în consideraţiunea serviciilor şi a meritelor de bună şi curată credinţă, de cari ne-au dat probe, nouă şi regatului nostru, **nobilul bărbat Ionnu, fiul lui Ianciu din Transilvania,** *ostaş al nostru, de 'mpreună cu răposatul său frate Teodoric, carele nu de mult, luptându-se bărbătesce, a căzut în rezbelul cu Moldovenii; pentru a-l îndemna şi mai mult pe viitor la o fidelitate sporită; pentru a face să se bucure de beneficiul graţiei noastre şi să i se mărească posiţiunea;* **în fine, pentru a ascuţi energia sa, dela care aşteptăm mult în aducerea coloniştilor din părţile Ungariei** *şi aşezarea lor spre cultură pe teritoriile deşerte ale regatului nostru polon, şi anume, de astă dată, pentru o împoporare cât mai grabnică şi cât mai întinsă a vastităţii de lângă fluviul Strwaz în regiunea Premisliei".* [2]

Să se noteze că acest act este cel mai vechiu cunoscut nouă, în afară de cele din 1378 şi 1420 care n'au ajuns la cunoştinţa noastră.

Prin urmare, nu se dovedeşte a fi fost vreodată vre-o legătură între cnejii din Galiţia şi cei din Moldova.

Al treilea temeiu pentru care resping cu energie, elu-

---

[1]) Arhiva istorică, pag. 34 şi 35, vol. IV.

[2]) Arhiva istorică. Hajdeu, vol. IV, pag. 102.

cubraţiile istorice a d-lui R. Rosetti, e şi mai fundamental încă. Cnezatele din Polonia sunt o creaţiune proprie şi locală a acelei ţări, ele sunt izvorâte din împrejurări cu totul speciale şi n'au nici o asemănare cu cnezatele fie din ţara Românească, fie din Transilvania, de care am vorbit deja. Prin urmare este absurd a căuta să găseşti în Moldova o organizaţie de cnezate pe care o găsim în Polonia, pe când nici împrejurările, nici condiţiile locale, nici nevoile economice, nimic nu se potrivesc.

Pentru a dovedi acest lucru, care e de cea mai mare iportanţă, sunt nevoit a reproduce în extenso, mai multe privilegii locaţionale acordate de nobili sau de regi, cnejilor Români, pentru ca cititorul să-şi facă idee prin sine insuşi ce erau acele cnezate, în ce consistau ele, care era raţiunea lor precum şi raţiunea privilegiilor care le acordau.

Incep cu privilegiul din 1541, acordat de comitele Cmita, cneazului Timco de Seredniţa.

1541 [1])

Privilegiul locaţional primitiv

„Copia privilegiului asupra chinezatului în satul Swinniacz, pe teritoriul de Sobien, în vecinătatea satului Seredniţa, dat lui Timco de Seredniţa pentru 100 florini".

„In numele Domnului amin. Fiindcă toate lucrurile timporale per şi se risipesc, dacă nu sunt întărite pentru perpetuitate şi pentru memorie prin scrisori, prin marturi oneşti şi prin peceţi, de aceia noi, Petru Kmita, comitele de Wisniţa şi eredele de Sobien, Palatinul şi Căpitanul de Cracovia, supremul mareşal al regatului Poloniei, Căpitan de Scepuşi, de Premislia, de Colen, etc., facem cunoscut prin această carte tuturor cui se cade, prezinţi şi viitori, cum că dorind

[1]) Hajdeu, Arhiva Istorică, vol. IV, pag. 39—41.

a îmmulţi şi a îmbunătăţi din ce în ce mai mult *proprietăţile noastre din vechime incluse în teritoriul de Sobien şi de Olszaniţa,* am vîndut şoltuzatul, numit altfel chinezat, *al locului de pe apa Lodenka, drept o sută de florini în numărătoare, lui Timco, fiului lui Simaşco, chinezul de Seredniţa, şi legitimilor sei succesori; care loc decidem actualmente ca să se numească Zwiniacz de jos, dupre numele apei, ce se vearsă în menţionatul fluviu Lodenka, cu condiţiunea ca zisul Timco să fie dator a funda pe acel loc ţărmurean* o *colonie de Români, iar hotarele satului să fie dela Dealul marelui rege, unde sunt semnele ce-l despart de satul regal Berehi, în josul hotarului, mergând peste apa Lodenka şi peste Zwiniacz şi Tyroka, ce se varsă în apa Lodenka, şi până la vârful dealului Mierlei, şi pe dealul Mierlei până la pod, şi peste câmp până la Dealul Mare, şi pe culmea dealului până la izvorul apei Zwiniacz. Pentru atare colonizare* noi acordăm zisului Timco şi lanuri pentru dânsul, de dincoace şi de dincolo de pământurile, pe carî se pot stabili coloniştii, *fără prejudiţiul acestora şi al pădurilor; îi mai acordăm încă în acelaş sat* o moară liberă, *în care vor fi datori a măcina coloniştii; îi mai acordăm iarăşi* dreptul de a face iazuri *pentru uzul său, dar fără dauna coloniştilor şi a pădurilor; îi mai dăm de asemenea dreptul de a ţinea stupi liberi în păduri însă fără pagubă pentru cine-va.* Chinezul şi coloniştii *din acel sat, pentru a grăbi realizarea locaţiunii, vor avea două-zeci şi patru ani de immunitate, socotiţi din ziua de astăzi, iar acei, ce se vor aşeza pe câmpuri deja puse în cultură, doi-spre-zece ani. Fie care colonist* va posseda câte trei pătrimi de lan, *pentru care ne va plăti dările ce se obicinuesc în toate celelalte sate române, precum şi darea de războiu şi ori-ce alta dupre legea şi obiceiul celorlalte sate de acolo.* Coloniştii vor fi datori a oferi chinezului de două ori pe an darul sau colinda, *şi anume la Crăciun găine şi turte, iar la Pasce ouă şi turte, şi afară de aceasta vor lucra pentru chinez şi pentru succesorii săi în fie care an câte o zi la arătură, una la seceriş şi una la fânaţe. Chinezul şi succesorii săi, pentru a fi scutiţi de serviciul militar, ne ced nouă* a treia parte din toate dările, care a treia parte altfel li s'ar fi cuvenit lor; *de asemenea în fie care an ne vor da câte un galben unguresc pentru bucătăria noastră.*

„De aci înainte, noi sustragem pe coloniştii din acel sat dela ori ce legi polone, germane sau rutene, lăsându-i să se bucure numai de dreptul Românilor, fără nici un apel de înaintea cui-va, decât numai dacă vor fi chemaţi de înaintea noastră şi de înaintea locotenentului nostru, sau de înaintea tribunalului nostru ge-

neral. *Chinezul şi succesorii săi* vor avea facultatea de a vinde, de a schimba şi de a înstrăina beneficiul lor, *obţinând însă de mai înainte consimţimântul nostru.* Insuşi chinezul supra-zis şi succesorii săi vor fi datori a asculta şi a executa toate poruncele noastre şi ale locotininţilor şi agenţilor noştri, iar mai cu seamă de a păzi pădurile ca să nu fie distruse, de a căuta şi a apăra cu stăruinţă hotarele contra usurpării vecinilor, *şi orice alte obligaţiuni de această natură, precum şi de a lua măsuri anuale pentru îndreptarea tuturor prisecelor şi a piscinelor noastre. In fine, pentru reşedinţa popei, noi acordăm o jumătate de lan, pentru care preotul şi succesorii sei ne vor datori toate dările şi serviciele, câte priveşc pe ceilalţi popi din aceeaşi craină a noastră de Sobien. Drept mărturie s'a aninat sigilul nostru către această scrisoare.*

Mai reproducem încă un privilegiu acordat tot de comitele Cmita, lui Ion Românul.

1537 [1])

Privilegiul primitiv de locaţiune

„In numele Domnului amin. Pentru perpetua memorie. Toate lucrările activităţei umane şe risipesc îndată şi se surpă prin îndelungarea timpului, dacă nu sunt eternizate prin întărirea sigilelor şi prin subscrierile marturilor. Deci noi, Petru Kmita, comitele de Wişniça, palatinul şi căpitanul general de Caracovia, mareşal suprem al regatului Poloniei, căpitanul de Scepuşi, de Premislia şi de Kolin, facem cunoscut prin aceasta tuturor şi fie-căruia, de faţă şi viitori, la cine va adjunge, cum că noi, voind a mări bunurile noastre şi a sui venitul lor, am vîndut kinezatul de pe fluviul nostru Boberka, *în districtul de Sanoka şi în craina noastră de Olszanica,* onorabilul Ion Românul, supus al nostru, drept şapte-zeci de fiorini, *socotiţi în câte trei-zeci de groşi, lângă care fluviu Boberka numitul Ion va coloniza pe pământul incult un sat numit Boberka, cu usul dreptului românesc; iar punerea în cultură a zisului sat, pentru agrele coloniştilor ce se vor aşeza acolo, se va începe dela câmpul numit Poiana*

---

[1]) Hajdeu, Arhiva Istorică, vol. IV, pag. 72—74.

lui Mateiu, anume în lungime . . . . . iar în lărgime coloniştii din acel sat vor avea libera întrebuinţare a pădurilor şi a luncelor deja puse în cultură în apropiarea ambelor maluri ale fluviului Boberka, fără însă vre-o stricăciune sau nimicirea pădurilor şi arborilor roditori de dincolo de hotarele coloniei şi peste semnele stabilite de ambe părţile, care sunt anume cele următoare : . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

„Coloniştii din acel sat vor avea în posesiunea lor fiecare câte trei pătrimi de ariă. Acei aşezaţi pe locuri inculte *se vor bucura de o imunitate de două-zeci de ani, după expirarea cărora vor fi datori o ne prezenta nouă şi succesorilor noştri, in* termeni prescrişi, fără nici o excepţiune toate censurile băneşti, toate dările de porci, de miei şi altele de această natură; de asemenea orice munce, servicii şi sarcine, întocmai dupre cum obicinuesc celelalte sate ale noastre din aceiaşi craină a noastră de Olszanica. Iar ca răsplată pentru realizarea coloniei, noi dăm şi concedem numitului Kinez două arie pentru şederea sa, şi prisosurile câmpurilor, numite obsyary, pe unde nu se pot aşeza coloniştii. De asemenea pentru biserică noi dăm şi concedem popilor o jumătate de arie, iar confirmarea preutului sau a preoţilor va depinde pe deplin dela noi şi dela succesorii noştri, *fiind atari datori a ne presta toate dările fără excepţiune, după obiceiul celorlalţi popi. Mai permitem încă zisului Kinez de a-şi construi o moară în numitul sat, însă fără postăvăriă. De asemenea Kinezul şi succesorii sei vor ţinea in acel sat argaţi, meşteri, pescărie, întru cât aceasta se va putea face fără dauna noastră sau a coloniştilor noştri de acolo, mai având încă facultatea de a ţinea stupi în pădurile din apropierea satului, însă nu mai departe.* Coloniştii vor fi datori a merge la kinezul lor de două ori pe an la Crăcium şi la Pasce, cu colindă, precum şi de a-i lucra lui şi succesorilor săi câte două zile anualmente, după datina celorlalte sate ale noastre, mai prestând atât kinezului, cât şi nouă ori câte se obicinuesc pe acolo, fără nici o excepţiune. *Iar zisul kinez şi posteritatea sa vor ţinea, vor avea şi vor posede acel kinezat cu acelaşi drept de proprietate, cu care ceilalţi kinezi din craina noatsră de Olszanica ţin, au şi possed kinezaturile lor respective, având facultatea de a-l vinde, de a-l dărui, de a-l schimba şi de a-l uza în tot feliul, după cum va crede de cuviinţă, cu prealabilul consimţimânt al nostru şi al succesorilor noştri. Spre mai mare mărturie s'a aninat*

către acest act sigilul nostru. Făcut şi dat in castrul de Premislia, in duminica după sărbătoarea Sântului Francisc, anul Domnului 1537, fiind faţă nobilii şi . . . Andreiu Rawszycki şi Nicolaiu Mlodecki, servitori ai noştri, Zozanski de Zorawin, Kunasz de Ustrzyki, Lazaru de Lodynka, Ivanco de Korosno, marturi".

Iată acum şi un privilegiu regal, acela a lui Sigismund regele Poloniei [1]).

„In numele Domnului amin. Spre perpetua memorie a lucrului.

. . . . . .

. . . . . .

„De asemenea am atribuit şi am asemnat, atribuim şi asemnăm prin aceasta zisului Demetriu şi moştenitorilor sei legitimi, către Kinezatul său **încă două arie, numite vulgarmente dworzyszcza, cu prisosurile câmpurilor şi cu moara, pe care şi-o va putea construi ori unde i va plăcea** *in coprinsul satului, cu tot felul de postăvărie, fără însă vre-o daună pentru ceilalţi supuşi ai noştri, întrebuinţând în libertate veniturile, productele şi censurile acelei more, după cum i se va părea mai cu cale, el şi succesorii săi.* **Mai dăm şi mai acordăm zisului Kinez al treilea ban din toate veniturile şi censurile anuale ordinarie ale acelui sat, după obiceiul celorlalte sate ale noastre regale, fără adaus şi fără scădere. Mai permitem zisului kinez de a avea o cârciumă şi de a ţinea doui sau trei meşteri de orice specialitate. Locuitorii satului vor fi datori a merge la Kinezul lor de două ori pe an cu colindă, odată la sărbătoarea Pascelor şi odată la sărbătoarea Crăciunului. Kinezul se va bucura de libera ţinere de stupi în pădurile noastre regale, pentru cari stupi va plăti însă, atât dânsul, precum şi ţăranii, o dare corespundinte la castrul nostru de Premislia,** *precum o plătesc şi ceilalţi kinezi.* **Kinezul va ţinea doi sau trei argaţi. Din cele cinci zile de muncă, cuvenite Kinezului anualmente din partea fie-căruia dintre locuitori, două sunt pentru seceriş, două pentru cosit şi una pentru arătură.** *In timp de rezbel, kinezul va fi dator a ne servi nouă şi succesorilor sau căpitanilor noştri pe un cal bun, armat cu arc şi cu săgeţi, precum de asemenea de a ne presta la castrul nostru de Premislia toate dările şi a ne da deplina ascultare nouă şi căpitanilor noştri de Premislia, în tocmai precum ne plătesc şi ne ascultă ceilalţi kinezi. Coloniştii aşezaţi în acel sat, soco-*

---

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. IV, pag. 86.

tindu-se din ziua de astăzi, **vor fi scutiţi de orice prestaţiuni în curs de două-zeci de ani, deşi acest interval de imunitate a espirat deja de la prima fundaţiune a coloniei. Fie care din ei va avea câte trei pătrimi de ariă, plătindu-ne anualmente toate dările, fără nici o scădere,** *întocmai precum ne plătesc celelalte sate ale noastre regale. Satul va putea avea o biserică* **greco-orientală, pe lângă care se va afla un popă. Acest popă ne va plăti nouă anualmente după norma popilor de prin celelalte sate ale noastre regale.** *Zisul kinez şi legitimii săi succesori vor ţinea acel kinezat, îl vor avea şi 'l vor poseda în perpetuu, astfel ca şi ceilalţi kinezi ai noştri, având facultatea, cu autorisaţiunea prealabilă din parte-ne şi din partea urmaşilor noştri, de a-l înstrăina, de a-l vinde şi de a-l uza în tot feliul, după cum i se va părea mai bine. Spre mărturie s'a aninat sigilul nostru către acest act."*

Aşa sunt redactate toate actele de asemenea natură. Acum ia să le analizăm şi să le caracterizăm.

Mai întâiu însuşi titlul lor, anume: **„Privilegiul locaţional primitiv"** dovedeşte că e vorba de nişte contracte de locaţiune, contracte sinalagmatice, cu condiţii stipulate de o parte şi de cealaltă.

Cneazul cumpără folosinţa în perpetuitate a unor avantaje de pe o proprietate. Proprietarul îi cedează acest drept de uzufruct mărginit, de folosinţă perpetuă, în dorinţa ca locatarul să-i înmulţească şi să-i înbunătăţească proprietatea. Ce vinde proprietarul? Un drept incorporal: şoltuzatul sau chinezatul. Ce cumpără cneazul? Cumpără dreptul ca să înfiinţeze un sat şi prin urmare să aducă un număr de locuitori străini. Fiind vorba de un contract de locaţiune, proprietarul trebuia să dea locatarului un obiect de folosinţă şi nişte avantaje oarecare. Obiectul de folosinţă e o cantitate de pământ pe care o acordă atât cneazului cât şi viitorilor locuitori, bine determinat; atât cneazul cât şi coloniştii devin clácaşii proprietarului, peste care acela are

dreptul cum se obişnuia nu numai în Polonia, dar în toate ţările din Europa, de clacă, de dijmă, de podvoade, dreptul de judecată (o excepţie pentru marii nobili din Polonia) şi dreptul la o sumă de redevenţe în usaj pe moşiile proprietarilor.

Pe lângă pământul cedat, cneazul mai cerea şi proprietarul îi acorda, o parte din drepturile şi prerogativele pe care acela le avea faţă cu locuitorii moşiilor sale.

In ce scop acorda proprietarul o parte din drepturile sale asupra coloniştilor? Actele o spun invariabil. In schimb ca cneazul să înfiinţeze o colonie de Români. Care erau acele avantaje? Intâiu, proprietarul după ce punea la dispoziţie cneazului o întindere de pământ de folosinţă, îi mai punea la dispoziţie un loc pentru înfiinţarea unei biserici şi pentru casa preotului.

Apoi ca foloase particulare pentru cneaz, îi acorda următoarele, afară de porţiunea de pământ bine înţeles. Din dreptul pe care proprietarul îl avea de clacă asupra locuitorilor, îi acorda trei zile cneazului pe an, îi mai ceda dreptul de judecată asupra coloniştilor, însă nu şi profitul întregei sume de gloabe ce ar fi rezultat, ci numai a treia parte.

Proprietarul avea dreptul exclusiv de moară şi de crâşmă pe domeniul său. Acest drept îl conceda cneazului.

Proprietarul mai avea dreptul la un număr de daruri şi colinde, anume găini şi turte la Crăciun, ouă şi turte la Paşte; acorda cneazului o parte din aceste daruri.

Dreptul de judecată însă, ca instanţă de apel şi-l rezerva totdeauna proprietarul.

Acuma să vedem care erau obligaţiile cneazului?

Să păzească hotarele şi pădurile proprietăţei, să strângă dările, să execute pe ţărani la munca datorită seniorului, în sfârşit a asculta şi a executa toate ordinile stăpânului.

Prin urmare cneazul era un fel de vechil, un fel de

intendent, neţinând prin sine nici-o autoritate ci având-o toată dela proprietar.

Dacă analizezi şi actele de privilegiu locaţional a regilor, vezi că, cu foarte puţine deosebiri, la acelaş tip se reduc toate cnezatele. Ele sunt fructul unui contract, iar condiţiile sunt determinate de împrejurări şi de interesul părţilor.

Aceste cnezate nu sunt înfiinţate în *puterea dreptului românesc,* ci în puterea dreptului proprietarului şi a intereselor lui. Este adevărat că în ele se vorbeşte că coloniştii se vor bucura de uzul dreptului valah; dar aceasta numai cu privire la judecata lor, iar nu şi cu privire la privilegiile cnezatului.

Or cum ar fi, iată-l pe cneaz având două sau trei lanuri de pământ, bucurându-se de dreptul de judecată şi de trei sau cinci zile de clacă dela fiecare locuitor.

Cum se explică aceste privilegii? Ele sunt pur şi simplu speciale cnezatelor din Galiţia şi se explică prin natura contractului locaţional.

D. Stadniski lămureşte în ce scop i s'acorda de proprietar, cneazului, toate acele privilegii de care d. R. Rosetti face atâta caz şi pe care caută să le găsească cu orice preţ şi în Moldova.

Aşa, dreptul ca coloniştii să-i facă o clacă de trei până la cinci zile, pentru ce i se acorda cneazului? Pentru ce dreptul de judecată? Pentru că era ocârmuitorul satului? De loc. El nu era de loc ocârmuitor ci era un simplu intendent al seniorului. Atunci cum se explică dreptul la trei zile de clacă din partea fiecărui din locuitori. Iată propriile cuvinte a d-lui Stadniski: *„Pentru ca lucrarea propriului său pământ să nu-l distragă dela îndatoririle sale de cap al satului (adică de intendent) privilegiul îi asigura o clacă din partea locuitorilor.“*

Această clacă era acordată cneazului colonizator, în ve-

derea facilitărei colonizărei şi nici de cum într'un alt scop. Rog pe cititor să reţină acest lucru, căci are să vadă mai târziu modul fantastic cum d. R. Rosetti interpretă acest drept al cneazului la clacă şi ce concluzii mirobolante trage.

Dar dreptul de judecată, de ce i se acorda? Iată ce ne spune d. Stadniski. **„In fine, pentru ca să menţină pe colonişti în ordine şi în frica penalităţei, i se acorda o parte oareşicare din toate amendele pecuniare, pe cari le impunea el în puterea autorităţii sale juridicţionale.“**

Va sa zică şi această prerogativă deosebită s'acorda cneazului tot în calitatea lui de colonizator.

A, dar va zice d. R. Rosetti, dar de ce acorda locuitorilor ca să fie judecaţi numai pe temeiul dreptului român? (jus Valahicum). Iată dreptul român că-l găsim, şi pe această temă tirade din partea d-lui R. Rosetti.

Lucru se explică în Galiţia pentru nişte colonişti români, şi dacă este natural să se vorbească de un drept românesc în Galiţia, este ridicul să se vorbească de un drept românesc în ţările locuite de Români, după cum am şi arătat.

A fi judecat în limba naţiunei la care aparţinea o colonie, nu era o prerogativă numai a Românilor ci a tuturor colonilor de Nemţi, de Ruteni, etc. Deci să nu se facă caz mare de aşa numitul **„jus Valahicum“**. Iată ce gândeşte Stadniski în această privinţă. **„In adevăr, dacă acei locuitori puteau fi judecaţi esclusivamente numai după legile şi obiceele române, apoi este invederat că trebuiau nesce judecători specialmente familiariasaţi cu dreptul român, iar nu tribunalele ţărei, a cărora singura normă era dreptul polon.** *Cui oare să se fi atribuit această autoritate judiciară mai cu dreptate şi mai cu siguranţă decât chinezului, cu atât mai mult că coloniştii erau de aceiaşi condiţiune ca şi chinezul, aleşi după voinţa sa, adică dintre Români, dacă era Român, sau dintre Nemţi dacă era Neamţ“.*[1])

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. IV, pag. 14.

Iată cum stă chestia cnejilor în Galiţia. Poţi să cauţi şi să găseşti aşa ceva în Moldova?

Mai întâiu cnezatele româneşti din Galiţia, nu sunt speciale Românilor, ci comune tuturor coloniştilor şi de alte naţionalităţi, precum Germani, Ruteni, etc.

Ceeace d. R. Rosetti crede că este o organizaţie românească, o găsim şi la Germanii colonişti, cu deosebire că la aceia ele se numesc *şoltuzate* în loc de *cnezate*.

Privilegiile de locaţiune pentru colonizare sunt aproape identice şi la Nemţi ca şi la Români. Iată câteva exemple:

D. Stadniski ne spune: **„Acea împrejurare că la fundarea fiecărui sat românesc, se prevedea totdeodată un loc pentru biserică şi o dotaţie pentru preot, noi nu o considerăm ca o condiţie caracteristică,** *de vreme ce le găsim în privilegiile tuturor satelor colonizate jure teutonico.*" D. R. Rosetti pretinde că cnejii din Moldova aveau între altele produsul gloabelor judecăţilor pronunţate de ei, ca o caracteristică a dreptului românesc găsit la satele din Galiţia. Absolută eroare. Acest drept îl avea şi şoltuzul în satele Nemţeşti din Polonia. **„Altfel era, zice d. Stadniski, în privinţa dreptului chinezului la un al treilea ban de** *omni re judicata,* **adecă la o a treia parte din toate amendele precuniare, prin care el pedepsia pe ţărani. In adevăr, acest drept îi este recunoscut în privilegiile tuturor satelor române, precum îl avea şi şoltuzul în toate satele nemţeşti, şi tocmai de aceia nu este un semn caracteristic al satelor române."**

Chiar şi darurile ce autorul le crede ca un obiceiu românesc, curat românesc, le găsim în privilegiile satelor nemţeşti. [1])

Câte tirade nu face d. R. Rosetti asupra faptului că cnejii moldoveni, aveau mai multe lanuri, în deosebire de ceilalţi locuitori, ca o particularitate a cnejilor galiţieni Români! Ei bine şi în această privinţă, iată ce constată Stadniski. *„In adevăr, proprietarul înzestra pe chinez nu*

[1]) Arhiva Istorică, vol. IV, Pag. 29 şi 30.

în dauna coloniştilor, ci dintr'un teritoriu deosebit, a căruia stăpânire nu implica nici o obligaţiune din parte-le. Aceasta nu se poate considera nici chiar ca un ceva distinctiv al satelor române, de vreme ce întocmai atari drepturi şi dotaţiuni aveau egalmente şoltuzii coloniilor nemţeşti."

Acest privilegiu nu-l găsim nicăeri aiurea, nici în Transilvania, după cum nu găsim acolo nici claca de trei zile impusă coloniştilor pentru cneaz. Am spus că acest lucru îl recunoaşte chiar d. Bogdan într'o notă dela pag. 6 a broşurei d-sale *Despre Cnejii Români.*

Şi atunci mă întreb: Cum e posibil, fără nici-un act, fără cel mai mic indiciu chiar, d. R. Rosetti să-şi permită a susţinea că cnejii din Moldova, în veacul al 12-lea, al 13-lea, al 14-lea şi chiar în timpul domniei Muşăteştilor, se bucurau în sate de aceleaşi drepturi şi imunitaţi ca cnejii din Galiţia?

Dar ce asemănare poate să fie între nişte colonizatori în ţară străină, cum au fost cnejii români în Polonia, şi între nişte cneji de a căror urme găsim câte-va în satele Moldovei! Ce? Ţara Moldovei, a fost colonizată de cneji veniţi nu ştiu de unde? Ţara Moldovei, fost-a o ţară de limbă străină, iar Românii o excepţie veniţi şi implantaţi în sânul unei populaţii străine ca colonişti conduşi de cneji? Sunt lucruri fenomenale în toată această concepţie cel puţin stranie a autorului.

Dar ceeace e mai frumos, este că după ce d. R. Rosetti stabileşte că cnejii din Moldova, nu sunt decât o imitaţie a cnejilor din Galiţia, când vine ca să vorbească de organizaţia lor şi de acea a satelor şi a proprietăţei în Moldova, susţine cu totul alt ceva de cât ceeace se petrecea în Galiţia şi stabileşte organizaţia cnejilor, a satelor şi a proprietăţei, cu totul după capul d-sale, în contra a ceeace vedem şi constatăm nu numai în Galiţia, dar chiar în Muntenia, Transilvania şi Ungaria!!

Faptul e curios, căci să-ţi dai trudă, să cauţi pe cneji prin Galiţia, pentru că în Moldova să stabileşte alţi cneji într'o altă societate şi într'o altă organizare de proprietate, este o culme care nu poate s'o facă de cât numai d. R. Rosetti.

In adevăr, în toate ţările locuite de Români, fie în Muntenia, fie în Transilvania, fie chiar în Galiţia, cneazul este un concesionar pe pământ străin, întocmai ca şi coloniştii lui, cu care formează sat pe proprietate fie regală, fie nobiliară. Nicăeri nu vedem pe cneaz proprietar pe pământul pe care se aşează — vorbesc de cnejii colonizatori. Deşi îi vèdem judecând pe colonişti, dar nu-i vedem de loc ocârmuind satele, satele erau ocârmuite de nobilii proprietari, prin cneji cari erau simpli intendenţi. Peste tot locul coloniştii sunt clăcaşi sau iobagi, nici e vorbă ca ei să aibe proprietăţi. Unde este un cneaz, acolo găsim totdeauna un proprietar, fie regele, fie un nobil; iar privilegiile pe care le are cneazul, am arătat că erau pure concesiuni făcute de proprietari, în interesul colonizărei.

Aceştia sunt cnejii în toate ţările locuite de Români. In Muntenia, Ivan şi Farcaşa, nu erau proprietari pe cnezatelor lor. Din actele publicate, am văzut că cnejii colonizatori erau simpli concesionari de folosinţa pământului. In Galiţia acelaş lucru.

Ei bine, numai în Moldova cnejii, după concepţia arbitrară a d-lui R. Rosetti, se deosibesc cu totul de toţi cnejii din celelalte ţări, ei şi sătenii din jurul lor.

In adevăr, cneazul moldovan e proprietar, are în deplină proprietate mai multe lanuri sau jerebii, sătenii sunt şi ei toţi proprietari pe câte o jerebie. Moşiile Moldovei aparţin cnejilor şi ţăranilor jumătate în diviziune, jumătate în indiviziune!

De unde stabileşte toate aceste autorul? Din nimic.

Atribuind cneazului moldovan prerogativele şi drepturile cneazului galiţian, autorul nu înţelege că face o gafă enormă, îndată ce nu admite şi starea socială de acolo, căci acele privilegii şi drepturi se potriveau în Galiţia cu starea de proprietate a regelui şi a nobililor de acolo, şi nu se potrivesc de loc cu organizaţia pe care o stabileşte că ar fi existat în Moldova înainte şi după descălecare. Căci de unde deţineau cnejii Moldoveni privilegile lor? In Galiţia dela proprietarii moşiei; asemenea şi în Transilvania. Dar în Moldova?

Să arăt acest lucru căci el dovedeşte încă odată mentalitatea autorului.

Admit ipotetic că cneazul moldovan avea dreptul de judecată. In această calitate putea să se bucure de gloabele penale. Dar în ce calitate mai avea drept de a avea moară, la care sătenii erau datori să macine pânea lor, şi o crăşmă, singura care era tolerată în sat? In ce calitate acest privilegiu? In ce calitate cneazul se bucura de a zecea parte din rodul pământului de la ţărani, adică de dijmă şi în ce calitate obliga pe ţărani ca să-i facă clacă la câmp trei zile?

Şi apropo de a zecea parte din roade pe care d. R. Rosetti susţine că ţăranii din Moldova o datorea cneazului, întreb: De unde scoate aceasta? Nici cneazul transilvănean, nici cel galiţian nu se bucurau de acest drept, ţăranii nu-i dădeau dijmă şi nici n'aveau de ce să-i dea. Dijma din producte ţăranii o datorau proprietarului şi cneazul nu era proprietarul lor. Dacă ei îi făceau în Galiţia trei zile de clacă, era după învoiala prin contract cu proprietarul. Aceştia îi acordau aceluia din propriile lor zile de clacă.

Fiind aşa, când d. R. Rosetti susţine că ţăranii dădeau a zecea din roade cneazului, în Moldova, e o invenţiune a sa proprie, n'are măcar scuza ca s'o găsească în celelalte ţări. Cum să calificăm această faptă?

De asemenea, de unde putea să rezulte în Moldova, dreptul cneazului de a avea moară şi crăşmă în mod exclusiv şi chiar de a-i se face trei zile de clacă din partea ţăranilor?

La cnejii galiţieni, acestea se explică; sunt foloase şi privilegii pe care proprietarul nobil le acorda cneazului pentru osteneala şi timpul pe care-l perdea cu organizarea coloniei. Proprietarul avea dreptul exclusiv în sat de a avea crăşmă, şi moară, el percepea dijmă din roadele pământului dela toţi şezătorii pe moşiile sale şi dreptul de a-i supune pe ţărani la clacă. Pe o parte din aceste drepturi el le ceda complect, precum moara şi crăşma, pe o parte numai în oare care măsură, precum claca, cel mult trei sau cinci zile, iar dreptul de zeciuială asupra productelor, nu-l vedem acordat nici odată de nobilii poloni, cnejilor colonizatori. Acest lucru nici d-l R. Rosetti nu-şi permite să-l susţină.

Ei, de la cine cneazul moldovan capătă asemenea drepturi, adică acela de a avea crăşmă, moară, acela ca ţăranii să-i facă trei zile clacă şi mai cu seamă un drept, pe care mai repet, nu-l găsim nicăerea, dreptul de a lua zeciuială din productele ţăranului?

In cartea mea, arătam absurditatea acestei teorii a d-lui R. Rosetti. Şi fiindcă acest autor vorbeşte de atribuţiile cneazului în sat, apoi mă miram cum este cu putinţă ca un istoric serios să susţie că s'a putut găsi undeva o stare socială în care ţăranii să plătească o zeciuială din producte, judecătorului, şi adăugeam că toată lumea ştie că judecătorul percepea gloabă şi nimic alt-ceva pentru judecată.

Autorul cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii,* răspunzându-mi, [1]) se exprimă ast-fel:

„Niciodată şi nicăeri n'am zis că cneazul, stăpânul sau jude-

---

[1]) Vezi *Viaţa Românească,* Ianuarie 1910, pag. 60.

ţul satului (termeni absolut sinonimi) primia clacă şi dijmă fiindcă judeca pe săteni. Am zis că cneazul, *stăpânul sau judeţul era căpetenia, ocârmuitorul satului, adică că el menţinea ordinea, strângea birurile, îndeplinea poroncile stăpânirii, ducea pe săteni la războiu şi-i judeca pentru pricinile obişnuite, de toate zilele.* **Judecarea sătenilor alcătuia numai o parte din atribuţiile judeţului, lucru absolut conform cu obiceiurile tuturor popoarelor primitive,** *la care căpetenia aşăzării întruneşte în mânile sale toate atribuţiunile puterii publice*".

„Am deci tot dreptul să mă lepăd de neplăcutul dar ce d-l Panu, las pe ceiţ'or să judece în ce scop voieşte să mi-l impună".

O fantazie mai incoherentă nici n'am întâlnit încă.

Observaţi lucru. D. R. Rosetti se serveşte de cnejii galiţieni — o spune categoric — pentru a determina atribuţiile cnejilor moldoveni. In loc să facă măcar acest lucru, deodată vedem că atribuie cneazului moldovan însuşiri şi privilegii cu totul altele, pe care nu le găseşte la nici-un cneaz din celelalte ţări. Eu în cartea mea îi relevasem numai o parte din asemenea enormităţi. Aşa îl prinsesem că atribuia cneazului în calitate de judecător a zecea parte din roade, a sătenilor, şi alte comedii de asemenea natură.

Şi atunci acest autor, prins cu uşa, o schimbă. Se leapădă de cneazul galiţian, se leapădă şi de cel bine înţeles transilvănean, şi pentru ca să explice de ce cneazul moldovan avea dreptul de judecată şi dreptul de a percepe a zecea din roade şi trei zile de clacă şi privilegiul crâşmei şi a moarei, ne spune în răspunsul său că toate aceste le avea fiindcă era „*căpetenia, ocârmuitorul satului, adică că el menţinea ordinea, strângea birurile, îndeplinea poroncile stăpânirii, ducea pe săteni la războiu şi-i judeca pentru pricinile obişnuite de toate zilele.*"

Mai repet odată, dar toate aceste atribuţii nu le avea cneazul galiţian şi mă mai întreb încă odată, de unde le scoate d. R. Rosetti pentru cneazul moldovan? Cum le justifică? Printr'o nouă fantazie care în adevăr te uimeşte.

Iată în adevăr ce ne spune: **„Judecarea sătenilor alcătuia numai o parte din atribuţiile cnejilor, lucru absolut conform cu obiceiul tuturor popoarelor primitive, la care căpetenia aşezări întruneşte în mânile sale toate atribuţiile puterei publice“.**

Ei, ce ziceţi de această nouă întorsătură? Era vorba să găsească în cneazul moldovan atribuţiile cneazului galiţian, fie chiar şi a celui transilvănean. Aceasta era tema de demonstrat. Când de odată ne trezim că d. R. Rosetti explică atribuţiile şi puterile cneazului moldovan, servindu-se cu *obiceiurile tuturor popoarelor primitive,* iar pe cneazul moldovan îl face ca un reprezentant a stărei sociale a popoarelor primitive!

Dar pentru Dumnezeu, despre popoarele primitive era vorba, sau despre cneazul galiţian şi transilvănean? Ce-şi propusese autorul? Să ne arăte pe cneazul moldovan având atribuţiile tuturor căpeteniilor popoarelor primitive, sau având atribuţiile cneazului galiţian? Ce încurcături sunt aceste? Ce scamatorii degradante?.

Dar să lăsăm aceste de o parte, sunt lucruri prea neserioase pentru a fi discutate. Să vin la imputarea care îmi face d. R. Rosetti că i-am atribuit lucruri care nu le-a zis şi să fac judecător pe cititor.

Va să zică cneazul moldovan după d. R. Rosetti nu primea clacă şi dijmă fiindcă judeca pe săteni, ci fiindcă **„era căpetenia, ocârmuitorul satului, că el menţinea ordinea şi îndeplinea poronciile stăpânirii“ !!!**

Deschid cartea d-sale şi citesc la pag. 119: **„tot ca ocărmuitor şi judecător se folosea cneazul de apele curgând pe hotarele satului, având singur drept să-şi facă mori şi iazuri“.**

Va să zică *şi în calitate de judecător,* avea dreptul de a avea moară şi iazuri.

La pag. 120 citim: **„celelalte venituri ale cneazului, dijma, slujba sau lucru ce-i lucra ţăranii şi dreptul de a avea singur crâşmă, iarăşi îi se cuvenea în calitate de *judecător* sau ocârmuitor“.**

Moara şi iazul, cneazul le avea ca judecător şi ocârmuitor! Iar dijma şi claca ca judecător *sau* ocârmuitor!

Ce confuzie de idei şi de cuvinte în capul autorului Ce înseamnă cuvintele de **„judecător sau ocârmuitor“** altceva decât că autorul le pune pe aceeaşi linie pe amândouă? Va să zică ţăranii dădeau dijmă şi făceau clacă cneazului în calitate de ocârmuitor sau *de judecător*. Ce am zis eu altceva?

Dar să arăt că inventând o stare de lucruri care nu există, ca toţi scornitorii, autorul n'are noţiuni precise de ceeace susţine şi atunci forţaminte e confuz sau întrebuinţează când un termen, când un altul. E ridicul a confunda pe judecător cu ocârmuitor, când e vorba de dijma şi claca datorită. Dar imediat *ocârmuitorul* disparè şi rămâne numai *judecătorul* cu toate atribuţiile lui de dijmă, de clacă şi toate celelalte foloase din venitul satului.

In adevăr, iată cum continuă mai departe d. R.Rosetti:

„Vra să zică cneazul în vechime se folosea de venitul nemijlocit numai a unei părţi din hotarul satului şi încă acea parte era mai mare decât aceea de care se folosea fiecare sătean, ***numai din faptul că cneazul era judeţul satului aşezat pe acel hotar.*** **Iar toate celelalte venituri de cari se folosea cneazul, le primea** ***numai în calitatea lui de judeţ“.*** [1]

Cred că după ce am citat acest pasaj, d. R. Rosetti nu va mai avea curajul să nege că n'a afirmat în *Pământul, sătenii şi stăpânii* că cneazul se folosea de toate veniturile satului în calitate de judecător.

Dar ia să mă opresc puţin şi la calitatea cneazului de ocârmuitor. Cine îl numise? Şi în ce calitate exercita această ocârmuire? Iată un lucru care ar fi trebuit autorul să-l lămurească. Mă rog, cneazul era simplu proprietar ca şi cei-

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 120.

lalţi ţărani din sat, cu deosebire un proprietar ceva mai mare, era şi judecător, admit ipotetic. Ei? Cum deodată se transformă în ocârmuitor? In toată istoria noastră nu găseşti un sat de proprietari, un sat de oameni liberi, având ocârmuitor. Ocârmuitorul presupune o autoritate superioară. Care era acea autoritate? Sau ocârmuitorul presupune o calitate inherentă în persoana aceluia, precum de exemplu acea de proprietar al moşiei. Ocârmuitorul este proprietarul faţă de ţăranii neproprietari, clăcaşi şi dijmari. Văzut-a d. R. Rosetti vre-un sat de răzeşi având vre-un ocârmuitor? Cum deci satele înainte de descălecare şi chiar după, deşi erau compuse după afirmarea d-lui R. Rosetti numai din proprietari, totuşi acei proprietari aveau un ocârmuitor, căruia ravizat de astă dată, d. R. Rosetti îi atribuie zeciuială dela ţărani şi clacă? Am arătat în cartea mea că ideea de a plăti dijmă şi a face clacă, implică situaţia de neproprietar, de simplu şezător pe moşie străină, către proprietarul moşiei, ca o plată pentru şederea şi cultivarea unui loc străin. Cum se face că întâlnim ceva ne-mai auzit, ne-mai citit, şi ne-mai ştiut în toate ţările din Europa, adică ca nişte proprietari — sătenii d-lui R. Rosetti — să plătească altui proprietar, cneazului, *dijmă şi clacă chiar în calitate de ocârmuitor?*

Aceste sunt misterele mistificărei istorice a cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii?*

Dar ia să vedeţi cum cineva se contrazice şi ajunge la absurd când creează în totalitate din capul său o stare socială şi pe urmă voeşte s'o aplice unui popor — în cazul de faţă Moldovenii, — şi unor veacuri — în cazul de faţă veacul al 14-lea şi al 15-lea.

In adevăr, după d. R. Rosetti, atribuţiile cneazului moldovan erau: „el **menţinea ordinea,** *strângea birurile, şi îndeplinea poruncile* **stăpânirii**".

Dar uită fantasticul autor că în cartea sa toată teoria sa istorică se razimă pe susţinerea că pământul Moldovei n'avea stăpân, că toate moşiile erau proprietatea sătenilor şi a cnejilor şi că deasupra cnejilor altă autoritate nu exista.

Să dovedesc aceasta.

Cum că d. R. Rosetti susţine că pământul Moldovei, adică locurile pe care erau aşezate satele şi cnejii, nu avea alt proprietar decât pe săteni şi pe cneji, rezultă din următoarele. La pag. 115. cetim: *„Dar în Moldova dinainte de intemeierea Domniei şi chiar în întâile Domnii, pământul pe care locuiau locuitorii satelor n'avea stăpân. Deci ei nu aveau cui să plătească pentru folosinţa acelui pământ, dar de la Dumnezeu de care se folosise şi strămoşii lor în curs de atâtea veacuri".*

La pag. 118 **„Să poate admite cu signranţă că Românii dintre Carpaţi şi Tisa (prin urmare şi cei din Moldova) dădeau cnejilor,** *căci stăpâni proprietari ai locului nu existau,* **pe lângă o parte din sporul stupilor, a zecea din rodul pământului".**

Şi la pag. 120:

„Intre cneazul din Moldova şi cneazul din Galiţia nu era nici o deosebire esenţială, ei aveau aceleaşi drepturi asupra pământului, aceleaşi drepturi şi îndatoriri faţă de locuitori. *Absenţa proprietarului locului în Moldova făcea numai o singură şi neînsemnată deosebire: cneazul moldovan nu împărţia dijma şi gloabele cu nime".*

Dar poate în lipsă de proprietari era un Domn, un Voevod, un stăpân superior oarecare.

Aşi, d. R. Rosetti la pag. 113 şi 114 ne spune că nu era nimic aşa ceva.

„Faptul că întregimea hotarului fiecărei aşezări fusese dela început al obştei sătenilor, mi se pare că reiese pe deplin din consideraţiunile generale exp use mai sus combinate cu starea lucrurilor în celelalte ţări locuite de Români. *De altmintrelea al cui ar fi fost oare acel hotar?*

„Al suveranului? nu, căci suveranul lipsia. Al Voevodului regiunii nu, căci nu ştiu de existenţa unui Voevod statornic în fiecare regiune".

Moldova era pe atunci un fel de ţară *a lui Cremene!!!*

Minunat, dar atunci adâncule istoric, te întreb: *Pentru cine cneazul d-tale strângea birurile, îndeplinea poruncile stăpânirei şi ducea pe săteni la războiu?* Căci aceste spui în răspunsul ce îmi faci când te strâng cu uşa şi neavând cum să scăpi transformi pe cneaz din judecător în ocârmuitor?

In cartea d-tale spui, cum ţi-am dovedit prin citaţii mai sus, că cneazul percepea dări numai pentru dânsul şi-şi păstra toate veniturile moşiei neavând proprietar cu cine să le împartă şi că nu exista nici suveran nici voevod.

Incă odată te mai întreb: Atunci pentru cine strângea birurile? Va să zică era un Domn sau Voevod sau cel puţin un proprietar? Atunci care era stăpânirea a cărei porunci el le împlinea? Va să zică era un Voevod? Atunci pentru cine ducea pe săteni la războiu? Va să zică era o organizaţie politică?

Şi atunci în fine cum rămâne cu afirmarea d-tale din carte, că în timpul cnejilor nu exista ni Dieu ni maître?

Iată în ce contradicţie se pune cineva când scorneşte teorii istorice, fără să aibă alt frâu şi disciplină mentală de cât propria sa fantazie. D. R. Rosetti uitând că a dat Moldovei o altă organizaţie socială decât cea din Polonia, vorbeşte de cnejii moldoveni ca de cei galiţieni, care strângeau în adevăr birurile şi erau la ordinile stăpânului moşiei. Dar în Moldova, cum puteau cnejii să fie strângători de biruri ai stăpânului moşiei, sau a Domnului, de vreme ce, după concepţia d-lui R. Rosetti, nu erau nici proprietari nici Voevozi, nici Domni?

Dar să mergem mai departe.

Pentru a stabili cu aproximaţie ceeace erau cnejii în Moldova, pe lângă recursul la documentele polone şi ungare, autorul ne spune că o dovadă de organizaţia cnejilor aşa cum am văzut că o arată în veacul al 13-lea şi al 14-

lea, o găsim în documentele din veacul 17-lea şi jumătatea întâiu a veacului al 18-lea. [1])

Am văzut valoarea actelor polone şi ungare.

Să vedem acum valoarea documentelor din veacul al 17-lea şi întâia jumătate a veacului al 18-lea din Moldova.

O observaţie.

Cetind acest lucru în cartea d-lui R. Rosetti, nu m'am putut împedeca de a mă întreba: Dar ce comedie să mai fie şi aceasta? Să pretinzi a dovedi cu actele din veacul al 17-lea şi al 18-lea, cum că cnejii din veacul al 13-lea şi al 14-lea, se foloseau de produsul gloabelor judeţiei, de două sau trei zile de lucru de fiecare cap de familie, de venitul morilor şi a crăşmelor, şi de dijma, numai simplu această idee este fenomenală, căci cum să dovedeşti cu acte posterioare cu cel puţin trei veacuri, existenţa unei stări sociale dispărute şi despre care nu ne a rămas măcar urme?

Dar ceeace nu e posibil la alţii, la Dumnezeu şi la d. R. Rosetti este posibil.

In adevăr iată cum raţionează autorul:

In veacul al 17-lea, cneazul ce e dreptul dispăruse; în locul lui era boerul. Insă boerul avea următoarele drepturi asupra sătenilor; el percepea a zecea din tot rodul pământului, adică lua dijma, el silea pe ţărani să-i facă trei zile de clacă, el avea moară şi crăşmă şi judeca şi globa pe săteni.

Or, conitnuă cu naivitate şi seninătate autorul, toate aceste le moştenise boerul dela cneaz (? ? ! !) **Prin urmare** cneazul s'a bucurat în veacul al 13-lea şi al 14-lea, de aceleaşi foloase şi privilegii ca şi boerul din veacul al 17-lea şi al 18-lea ! ! !

Un adevărat tur de prestidigitaţie, cu deosebire că şforile şi tot aparatul de scamatorie se văd de departe.

---

[1]) Pământul, sătenii, şi stăpâniiR. Rosetti, pag. 116.

Dar bine ilustrule istoric, în veacul al 17-lea şi al 18-lea, Moldova era afară de proprietatea răzeşilor, *proprietate boerească şi domnească*, boerii erau stăpânii satelor şi a moşiilor. Dacă ei percepeau a zecea din toate roadele, toată lumea o ştie în ce calitate, în calitate de *proprietari*, aşa cum în toată Europa se percepea. Dacă ţăranii făceau clacă, e fiindcă locuiau pe pământ străin şi-şi aveau casele pe moşia boerului, iar dacă boerii îşi rezervau exclusiv dreptul de crăşmă şi de moară, era în mod abuziv ca să-şi poată crea un venit din acele. In veacul al 17-lea şi al 18-lea ţăranii erau simpli şezători pe moşiile boerilor, şi atunci se explică de ce toate aceste sarcini pe ei.

Şi fie zis în treacăt, de unde scoate d. R. Rosetti că ţăranii înainte de jumătatea veacului al 18-lea făceau numai trei zile de clacă? Poate să citeze un document? Il sfidez. Inainte de cele întâiu urbare din veacul al 18-lea, nu se ştie câte zile de clacă făceau ţăranii, boerilor, de aceea chestia e foarte grea de rezolvit. Boerii în actele lor din veacul al 18-lea, pretind că ţăranii le făcuse clacă fără soroc, şi sunt oarecare documente care te face să crezi că lucru a putut să fie aşa. De altă parte, cele întâiu urbare care fixând la şease zile claca ţăranilor, pot să te îndreptăţească să crezi că ţăranii lucrase un număr mărginit de zile. Eu în cartea mea m'am pronunţat pentru un număr de zile mărginite, pe care ţăranii au trebuit să-l lucreze proprietarilor înainte de veacul al 18-lea, dar n'am mers cu îndrăzneală a fixa şi zilele şi mai cu seamă trei zile, care e o simplă scornitură a d-lui R. Rosetti.

In tot cazul, ori cum ar fi, starea socială din veacul al 17-lea şi al 18-lea, fiind cu totul alt-fel de cât aceea care afirmă d. R. Rosetti că era în Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea, poţi conchide din puterea şi drepturile boerului pe moşii, la puterea şi drepturile cneazului în nişte sate în care

ţăranii erau proprietari şi ei, cum pretinde d. R. Rosetti? Evident că nu.

A, ştiu că d. R. Rosetti are răspuns la toate sau mai bine găseşte şurub la toate. Ştiu că d-sa pretinde că starea din veacul al 13-lea şi al 14-lea a continuat şi sub stăpânirea boerilor şi că numai încetul cu încetul boerul s'a făcut stăpân pe hotarul întregei moşii, transformând redevenţele pe care sătenii le dădeau cnejilor într'un caracter nou, acela de redevenţe a clăcaşilor faţă de proprietar, şi anume dijma şi claca ca răsplată a şederei ţăranilor pe moşiile boerilor.

Rezervez această chestie pentru mai la vale, când voiu arăta că şi această susţinere nu este bazată pe nimic şi că este iarăşi o scornitură ca să lege cele două capete ale istoriei noastre.

Până atunci am arătat, cred, că e ridicol de a te servi cu documentele din veacul al 17-lea şi al 18-lea, pentru a dovedi o stare de lucruri cu totul alta din veacul al 13-lea şi al 14-lea.

Acum pentru a sfârşi cu chestia cnejilor, cetitorul trebue să se întrebe dar care sunt actele din Moldova care vorbesc despre cneji şi ce amănunţimi ele dau, căci pe baza acelor acte se razimă toată schelea fantasmagorică a autorului?

Ei bine, d. R. Rosetti ne arată că sunt 11 acte între 1414 şi 1538 în care se vorbeşte despre cneji. Cum se vorbeşte? Se rosteşte numele de cneaz, cu varianta că în unele se vorbeşte de un cneaz *care a fost*, iar în altele de un cneaz care *încă este*. Citez două din aceste acte pentru ca cititorul să-şi facă idee.

1) „Alexandru cel Bun la 2 August 1414, întăreşte lui Toader Pitic trei sate şi anume: „un sat pe Colâle unde este casa lui, unde „este“ Veariş Stanislav şi al doilea sat la gura Jiraveţului

unde (Jiraveţul) se aruncă în Bârlad, anume unde *au fost Lie şi Ţigăneştii cneji* şi al treilea pe Bârlad, unde este cealaltă casă a lui şi *unde „este" cneji Tanaş şi Ivan".*

2) „Alexandru cel Bun tot la 2 August 1414, hărăzeşte lui Şandru Muntenii Scutaşi, *unde „iaste" cneaz Litu şi Şărban".* [1]

Celelalte nouă documente pe care mă dispensez de a le mai reproduce, se mărginesc iarăşi a vorbi despre sate unde *a fost* cneaz cutare, sau *este* cneaz cutare.

Ce *a fost* sau *ce este* cneazul cutare în satul cutare? Nu se ştie. Ce calitate sau ce persoană era? Iarăşi nu se ştie. Ce funcţii îndeplinea, sau ce rol juca în sat? Nu se ştie. Ceeace este sigur pentru orice om de bună credinţă, este că acei cneji nu puteau să fie proprietari, căci vedem că satele în care se vorbeşte despre dânşii, Domnii le dăruesc diferitor boeri. Va să zică erau şi ei şezători pe moşii domneşti, neproprietari ca şi ceilalţi ţărani. Deci acest singur lucru ar desminţi întreaga teorie a d-lui R. Rosetti, care consistă a pretinde că cnejii erau proprietari pe câte-va jerebii ale satului împreună cu sătenii. Să-mi arate d. R. Rosetti un document măcar, prin care Domnii să dăruiască— afară de cazul de confiscare şi de înaltă trădare — proprietăţi particulare?

Iată toată ştiinţa care o avem despre cnejii din Moldova.

Acuma cred că cetitorul poate să înţeleagă îndrăzneala încercărei şi enormitatea operei fantastice a autorului cărţei *Pământu, sătenii şi stăpânii,* când, pe baza unor acte în care se pomeneşte numai că *sunt* sau *au fost* cneji, şi cu ajutorul aşa numit a actelor ungureşti despre cnejii din Transilvania, pe care le-am analizat, precum şi cu actele despre cnejii din Galiţia, iarăşi mai sus analizate, plus şi cu

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 33 şi 34.

actele noastre din veacul al 17-lea şi al 18-lea, d. R. Rosetti reconstituie viaţa cnejilor din Moldova din veacul al 13-lea, al 14-lea, al 15-lea, şi al 16-lea chiar, şi ne afirmă că cnejii din Moldova erau judecătorii şi ocârmuitorii satelor, că în calitatea aceasta judecau pe ţărani şi se foloseau de produsul gloabelor, că percepeau dijmă dela ţărani din toate roadele pământului, că aveau venitul exclusiv a morilor şi a crăşmelor şi că se bucurau dela ţărani cu două sau trei zile de clacă pe an!!!

Aşa că este frumoasă ştiinţa istoriei şi că procedeurile ei, adaptate mentalităţei d-lui R. Rosetti sunt minunate şi prin urmare dau rezultate miraculoase? Cuvier e întrecut nemăsurat de mult de d. R. Rosetti. Acel naturalist a reconstituit scheletul mi se pare a unui mastodont, servindu-se de femurul sau tibia animalului. Slabă reconstituire!

D. R. Rosetti cu un simplu *a fost* sau *este* despre cnejii moldoveni, reuşeşte a reconstitui nu numai viaţa socială, drepturile şi prerogativele cnejilor prin sate, dar îţi evocă chiar întreaga organizaţie socială a veacurilor de care mă ocup, arătând care era traiul satelor, ce fel de proprietate era în Moldova, cine judecau satele, etc., etc.!!!

Am sfârşit cu cnejii.

CARTEA III

CAPITOLUL I

Organizaţia satelor; regimul politic şi felul proprietăţei înainte de descălecare. — Felul proprietăţei se menţine până prin veacul al 17-lea.

I

Chestia proprietăţei, aşa cum e tratată de d. R. Rosetti, atât cea înainte de descălecare, cât şi după, este foarte confuză, ba chiar stranie. Un amestec de adevăruri necontestate, însă puse sub o oglindă falşă, intreţesute cu o mulţime de afirmări fantastice, te fac să te întrebi câte odată ce gândeşte autorul în definitiv şi dacă în mintea sa are o idee clară?

Iată de exemplu adevăruri travestite şi rău tălmăcite de d. R. Rosetti. In paragraful 6 din Cart. I, cap. III intitulat *Raportul dintre sătean şi pământ,* autorul ne spune că dreptul săteanului asupra posesiunei lui individuale în hotarul satului, casă, grădină, pământul de curătură, arătură şi vie, a fost totdeauna necontestat. Apoi adauge: **„Atât casa clădită de sătean cât şi grădina sădită cu mâna lui, precum şi arăturile desfundate de plugul lui din ţelină sau din pajişte,** *erau*

posesiuni personale ale sale pe care le transmitea la moartea copiilor lui". [1])

Aşa este. Decât când e vorba de a califica o asemenea posesiune, autorul să rătăceşte în fantazii, căci am dovedit în cartea mea că o asemenea posesiune a ţăranului avea un caracter emfiteotic, în schimbul acestei posesiuni din veacurile cele mai vechi şi am stabilit cu documente din veacul chiar al 15-lea, că ţăranul făcea clacă şi dădea dijmă, căci moşia pe care el stă era proprietatea boerului.

Dar d. R. Rosetti nu înţelege aşa lucru. El afirmă că asemenea posesiune era complectă şi că ţăranul era proprietar absolut pe casa, grădina, pământul de arătură, curătură şi vie.

In adevăr, iată ce zice la pag. 113: **„Faptul că întregimea hotarului fie-căreiaşezări** *fusese dela început al obştei sătenilor,* **mi se pare că reiese pe deplin din consideraţii generale, etc".**

Aceasta era proprietatea individuală a ţăranului; dar restul moşiei? **„Toată rămăşiţa hotarului, ne spune autorul,** *era averea obştească şi se stăpânea în devălmăşie de săteni şi de cneaz*"[2])

Pe ce se bazează autorul când afirmă asemenea lucruri? Pe trei argumente, din care două trase din pravila lui Vasile Lupu şi un altul scos, ne zice, din starea de lucruri aflătoare în celelalte ţări locuite de Români precum şi din starea de organizaţie socială şi economică a Moldovei pe acele timpuri.

Am văzut că pe lângă dreptul de ereditate a celui mai mic copil, d. R. Rosetti, mai găseşte o urmă de vechiul *drept românesc* în pravila lui Vasile Lupu şi anume în art. 22, sub titlu: **„Pentru cei ce vor fi împărţit roada ce vor fi semănat în parte".**

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 111.

[2]) Ibidem.

Ei bine, autorul găseşte în acel articol urme că în vechime, proprietatea satelor era a ţăranilor.

Iată acel articol:

„Partea celui ce samănă pe locul altuia, de va fi sămânţa lui şi cu toată cheltuiala, sunt a lui nouă snopi şi a celui ce a dat pământul, un snop; iar cel ce va împărţi într'alt chip, este blăstemat de Dumnezeu". [1])

Iar autorul adauge cu mândrie şi cu convingere: **„Ne găsim vederat aici în faţa unei rămăşiţi** ***a vechiului obiceiu, a unei dovezi că în vechime pământul fiind neocupat era privit ca un bun obştesc de care se poate folosi oricine dând judeţului respectiv a zecea din roadă"!!!***

Iată deci proprietatea în devălmăşie a ţăranilor asupra rămăşiţei hotarului moşiei, dovedită prin pravila lui Vasile Lupu!

Iată mai cu seamă susţinerea d-lui R. Rosetti cum că în epoca de care se ocupă, pământul era slobod, adică fără proprietar, confirmată prin un text din pravila lui Vasile Lupu, text păstrat în cursul veacurilor şi introdus ca un vestigiu în numita pravilă!

Pe ce se bazează când pretinde că aceasta este un vestigiu a dreptului vechiu românesc? Care este elementul material pe care un istoric trebue totdeauna să se rezeme? Pe nici unul. Este o simplă închipuire a creerului d-sale. Acest text cetit fără inteligenţă şi fără competenţă, l'a izbit şi îndată şi-a închipuit că i-ar putea servi pentru faimoasa sa aserţiune, că pământul Moldovei în veacul al 14-lea nu era stăpânit de nimeni, decât numai de ţăranii satelor cu cnejii lor.

Invăţatul bărbat şi profundul istoric d. R. Rosetti auzit-a din întâmplare că pravila lui Vasile Lupu nu este originală şi că este o simplă traducţie? Venitu-i-a la ureche

---

[1]) Acte şi legiuiri, Sturza Scheianu, vol. I, pag. 4

că traducătorul este un oare-care Meletie Siligos care spune singur că îndemnat de Vasile Lupu a tradus instituţiile lui Justinian şi o alegere din acele a împăraţilor Leon şi Constantin? Şi că prin urmare art. 22 căruia îi atribuie o origină de vechiul drept românesc este şi el o simplă traducere?

D. R. Rosetti e în urmă de tot cu aceste chestii. Desigur că nu cunoaşte că d. S. G. Longhinescu s'a ocupat cu pravila lui Vasile Lupu şi că a desfăcut-o în părţi, arătând fie care parte de unde e luată.

Iată ce zice d. Longhinescu cu privire la cele întâiu 94 de paragrafe din pravila în care intră articolul în chestiune.

„Pentru cele dintâiu 94 paragrafe din partea întâia, nici nu e nevoie de a le pune faţă în faţă cu izvoarele lor, spre a dovedi că ele sunt luate din dreptul Roman şi în parte din cel Bizantin. In adevăr acele paragrafe nu sunt alt-ceva decât tălmăciri în româneşte de rânduieli cuprinse în Νομοὶ Γεωργικοί, *adică în* **leges agrariae** *sau bine de zis* **leges coloniariae** *şi sunt* „**ex libris Justiniani,** *piae memoriae imperatoris selectae'. Fiindcă aceste* Νομοὶ Γεωργικοί *se găsesc în* **Appendix Eclogae** *şi fiindcă ele au înrudiri lăuntrice cu* **Ecloga,** *de acea Zachariae von Lingenthal, crede, că au fost publicate de împăraţii isaurieni Leon şi Constantin sau o dată sau în scurtă vreme după* **Ecloga.** *Dar şi aceasta e intitulată:*

Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη ἀπὸ τῶν ἱνστιτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κωδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου ἰουστινιανοῦ διαταξεων καὶ επιδιόρδωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον; *deci ea cuprinde în cea mai mare parte rânduieli alese din* **Institutiones,** *din* **Digesta,** *din* **Codex,** *şi din* **Noellae** *ale lui Justinian, „dar şi* **adeseaori** *plăsmuiri juridice nouă". De aceia* Νομοὶ Γεωργικοί *„în ce priveşte furtuşagurile (§ § 27—39) greşalele păstorilor, paguba făcută sau de dobitoace, sau dobitoacelor şi pomilor (§ § 40—75), arsurile şi toate felurile de pojar, greşalele năminţilor zidirile şi răsădirile pe locul altuia şi morile (§ § 76—94) când* **repetă,** *mai* **mult sau mai puţin** *schimbate, rânduelile dreptului justinianeu, când cuprind drept cu totul nou. Totuşi ici şi colo, mai ales la început are rânduieli, care pot fi arătate nimerit, ca trăsuri de căpitenie ale unui drept specific colo-*

niar şi care ne dau oarecare lămuriri asupra raporturilor colonilor pe la mijlocul veacului al optulea". [1])

Dar poate să ni se spună că mai la urmă aceste sunt generalităţi şi că principalul e să arătăm că chiar art. 22 e tradus.

Voiu face şi aceasta.

Fustel de Coulanges în capitolul intitulat: *„Obligations des colons envers le proprietaire, devoirs et redevences"* se întreabă cât dădea colonul în timpul imperiului roman proprietarului, din recolta sa, un sfert sau a zecea parte? Apoi urmează:

„Nous ne saurions le dire.

„Nous possedons, à la verité, un document intitulé Usages agraires, *qui, écrit en grec, au huitième siècle, peut représenter approximativement les coutumes admises dans tout l'empire au temps d'Anastase ou de Justinien; mais je doute fort qu'il faille accepter completement la règle qui y est signalée sous cette forme:*

„La part du colon partiaire est de neuf gerbes, cele du propriétaire est d'une gerbe; le propriétaire qui prend une part plus forte est maudit de Dieu".

Apoi autorul ne arată într'o notă unde a găsit textul grecesc a acestui articol. Iată: Νομοὶ Γεωργικοί, I § 21 edition Heimbach, page. 834.

Faimosul articol pe care d. R. Rosetti îl ia ca o urmă a dreptului românesc şi ca o dovadă ca înainte pământurile ţărei Moldovei n'aveau stăpâni ci erau proprietatea satelor, nu se referă la alt lucru în legislaţia din veacul al 8-lea a imperiului bizantin, decât la proprietatea individuală şi la partea pe care proprietarul ar fi trebuit să ia ca dijmă din recolta colonului. [2])

Aşa că aventura d-lui R. Rosetti e picantă? Ori de câte ori urmăreşti pe acest autor lipsit de ori ce seriozitate, dai peste surprize de asemenea natură.

---

[1]) Pravila lui Vasile Lupu, Longhinescu, pag. 20 şi 21.

[2]) Fustel de Coulanges, Recherches sur quelques problèmes d'histoire, pag. 128.

Notaţi un lucru. Şi aici este partea comică a acestei aventuri istorice, păţită de autorul *Pământului, sătenilor şi a stăpânilor*. Art. 22 din pravila lui Vasile Lupu tradus, afirmă şi la noi dreptul de proprietate individuală, căutând numai un lucru, ca să îngrădească lăcomia proprietarului faţă cu colonul parţiar sau cu şezătorul pe moşia aceluia. El face parte din complexul care regulează raporturile între proprietari şi între locuitorul care ar lucra pământ străin, stabilind drepturile fiecăruia.

Aşa, art. 21 din pravila lui Vasile Lupu zice următoarele: **„Un plugar ce va fi semănat sămânţa sa în pământ străin şi va fi cheltuit toată cheltuiala, de va îndrăzni totuşi să-şi care snopii fără ştirea proprietarului, ca un fur să-şi peardă toată roada pământului cultivat“.**

Se poate o mai energică afirmare a dreptului individual de proprietate? Eu simplu lucrător cu braţele, cer de la tine proprietar o bucată de pământ ca să-l cultivez, şi pun şi sămânţă şi muncă. După învoială, eu lucrătorul, am dreptul la o parte din recoltă, restul cuviindu-se proprietarului. Insă eu nu înştiinţez pe proprietar ca să vie să-şi ia partea ce i se cuvine, ci îmi car snopii mei fără ştirea aceluia. Legiuirea lui Vasile Lupu mă tratează pe mine de fur şi mă pedepseşte confiscându-mi-se întreaga recoltă în favoarea proprietarului.

Se poate, încă odată, o afirmare mai energică a dreptului de proprietate?

Dar proprietarul poate abuza de puterea lui şi poate impune cultivatorului să-i dea în schimbul pământului pe care i-l'a cedat, cea mai mare parte din recoltă. Art. 22, faimosul articol în discuţie vine şi pune un frâu lăcomiei proprietarului, mărginindu-i dreptul la un snop din zece. Dar ce deosebire! Pe când simpla greşală a cultivatorului de a-şi lua recolta fără să înştiinţeze pe proprietar, chiar în cazul când lasă snopii de dijmă pe câmp, este calificată de furt

şi pedepsită cu confiscarea întregei recolte, cu ce pedepseşte legiuirea lui Vasile Lupu pe proprietarul lacom care ar lua mai mult decât a zecea din recolta ţăranului? Cu blăstemul lui Dumnezeu!!!

Ei bine, pe unul din aceste două articole draconice, reproduse din greceşte în vederea garantărei dreptului de proprietate individuală, pe unul din aceste articole, d. R. Rosetti îl găseşte că este o rămăşiţă a vechiului obiceiu român, care ar dovedi tocmai contrarul, adică epoca când pământul neocupat era privit ca un bun obştesc de care se putea folosi oricine, numai să dea judeţului (?!!) respectiv, a zecea din roadă! Să iei un articol care afirmă dreptul de proprietate individuală a stăpânului pământului, drept o dovadă că pământul era un bun obştesc care nu aparţine nimănui şi de care se poate folosi oricine, este una din acele păţanii care ar trebui să facă pe un istoric căruia ii se întâmplă asemenea aventură, să nu scoată mult timp capul în lume.

Trec la al doilea argument tras tot din legiuirea lui Vasile Lupu. Iată ce ne zice autorul:

„Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul satului: casă, grădină, pământuri de arătură, curătură şi vie, este consfinţit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de Pravila lui Vasile Lupu, care numeşte aceste posesiuni ocine, *adică* **patrimoniu.** *Şi nu trebuie uitat că în epoca lui Vasile Lupu, ţărănimea începuse să scoboare durerosul povârniş al drepturilor cari se pierd, povârniş la sfârşitul căruia ea găsi Regulamentul organic".* [1]

Iar mai jos vorbind de posesiunile personale ale ţăranului, revine zicând **„codul lui Vasile Lupu le numeşte ocine** *(patrimoniu)."*

Iată încă o fantazie ca acea cu dreptul copilului celui mai mic asupra pământului tatălui, ca acea a blăstemului din pravila lui Vasile Lupu de care am vorbit chiar acuma.

[1]) Pământul, sătenii şi stapânii, R. Rosetti, pag. 111.

Pravila lui Vasile Lupu întrebuinţând cuvântul de *ocine* în sens de patrimoniu, de proprietate? E ridicol. Traducătorul a întrebuinţat acest cuvânt de *ocină* în lipsă de altul mai just şi mai apropiat. Dar înţelesul lui în acea pravilă este tocmai contrar ideei de proprietate, el arată pur şi simplu acela de posesiune ţărănească pe moşie străină.

Să dovedesc şi acest lucru.

De două ori pravila, la titlul **„Pentru plugari“** întrebuinţează cuvântul de *ocină* şi amândouă ori are înţeles de pământ de clăcaş, sau în timpul imperiului roman, de *colon*. Iată articolul *di* ce zice:

„*di. Un om oarecine dacă va sărăci şi va slăbi de nu va mai putea* să-şi lucreze via sau curăţitura sau altă ocină *ceva avea sau când va fugi de să va înstrăina, atunci acea* ocină *să fie pre sama Domniei* sau a stăpânului a cui va fi locul, aceştia să ocrămască şi să ia roada ce va fi, iară de să va întoarce acel om şi va veni la locu'şi, ca să nu aibă nime treabă cu ocinile lui nici să-i cee altă nemică, ce să fie în pace“. [1])

Iată *ocina* d-lui R. Rosetti că avea un stăpân afară de plugar şi era natural, de vreme ce este vorba de clăcaşi.

Dealtminterelea întreg capitolul **„Despre plugari“** reglează numai raporturile dintre clăcaşi între ei, dintre clăcaşi şi stăpânii moşiilor, precum şi raporturile dintre stăpân unul faţă de cellalt.

„Când va fugi ţăranul, zice articolul ni, dela locul şi dela stăpânu-său, nime nicăiure să nu-l primească, iară de 'l va şi primi deodată desrăg să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste; *iară de va fi având vre-o treabă ca aceia cu dâns, acesta ce l'au primit ca să aibă aşi spune treaba către domnul acelui sat, iară de va meşterşugi într'alt chip şi va călca pravila,* aceasta ca să plătească la domnie vi litre de argint şi kd. litre boiarinului aceluia a cui va fi ţăranul şi într'acesta chip să aibă îndemnare dela domnie ca să întoarcă ţăranul să-l ducă de unde au fost, eară ei să rămăe cu toată paguba şi cheltuiala.“ [2])

---

[1]) Pravila lui Vasile Lupu, pag. 6.

[2]) Ibidem, pag. 7.

Este drept că pravila lui Vasile Lupu consacră posesiunea ţăranului asupra pământurilor, viilor şi curăturilor, însă sub forma de posesiune pe moşia altuia iar nu pe a sa proprie.

„Ţăranul, zice art. ei, dacă va fugi den sat şi i vor rămânea *pământurile sau viile sau curăturile,* **ceiace se voi hrăni dentr'acele aceia ca să aibă ai plăti dajdea şi** *toate greutăţile câte's prespre an cum au fost plătind şi el când au fost de faţă,* **iară de vor vrea să plătească pre cât vor lua ei dentr'acelui fugit de doă ori pre cât au luat să dea giudeţului".** [1])

Aşa fusese în timpul imperiului roman, aşa era în timpul lui Vasile Lupu. Poate d. R. Rosetti să-mi dovedească cu un act oare-care că altminterelea era înainte de descălecare şi după?

Iată deci pe acest autor prins cu citaţii nepotrivite, ca totdeauna.

Ia să vedem dacă pe terenul generalităţilor şi a consideraţiilor de ordin universal, este mai fericit.

Ce argument mai aduce în favoarea susţinerei că moşiile aparţineau obştiei sătenilor? Iată:

„Faptul că intregimea hotarului fie-cărei aşezări fusese dela început al obştei sătenilor, mi se pare că reiesă pe deplin din *consideraţiunile generale expuse mai sus* **combinate cu starea lucrurilor în celelalte ţări locuite de Români. De altminterelea al cui ar fi fost oare acel hotar?**

„*Al suverunului nu, căci suveranul lipsia. Al Voevodului regiunii nu, căci nu ştiu de existenţa unui Voevod statornic în fiecare regiune,* **şi puterea unui Voevod vremelnic ar fi fost prea precară şi prea neînsemnată pentru ca el să fi putut pretinde la un drept atât de exorbitant ca proprietatea întregului pământ asupra a cărui locuitori el exercita o autoritate din cele mai restrânse".** [2])

Va să zică consideraţiile generale din care reiese că intregimea hotarelor satului aparţineau obştiei sătenilor, este

[1]) Ibidem, pag. 6.

[2]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 113—114.

înţelesul cuvântului de *ocină* în pravila lui Vasile Lupu, precum şi art. 22, sub pedeapsă de blăstem, analizat mai sus!

Pe lângă aceste puternice argumente, am văzut din citaţiile de mai sus, că autorul se sprijină pe afirmaţiunea că înainte de Bogdan Dragoş, suveran nu a existat, nici voevozi.

Să fie oare aşa?

Mai întâiu, în privinţa voevozilor, autorul este de o altă părere la o altă pagină. Iată ce cetim la pag. 47.

„Voevozi au existat negreşit în Moldova şi în Ţara-Românească mult înainte de acei ce-i întâlnim prin documentele din veacurile XIII şi XIV.

„Răsboaele erau necontenite, atât acele purtate pentru apărarea ţărei cât şi cele întreprinse pentru a aduna pradă. Războiul nu se poate purta fără povăţuitor mai mare peste oaste; se alegea cel mai destoinic pentru conducerea oştirii. Voevodul fu cel dintâiu şef militar. De altminterelea cuvântul *vojevoda* la Slavi înseamnă la început conducător de ostaşi (*voji*, ostaşi, şi *veda, vozda,* conduc). Voevozi în sens de „general" se găsesc în istoria tuturor popoarelor slave. Ei răspundeau unei trebuninţi".

Iar la pag. 48.

„Din Moldova cunoaştem un Voevod anterior lui Lituon şi lui Seneslau. Acesta este Ploskinia, Voevodul care comanda Brodnicii (Bărlădenii) aliaţi cu Tătarii în bătălia dela Kalka (1224)".

Cum se vede în această miraculoasă carte, voevozii când există, când nu există, după intereseul autorului. Când susţine că ţara Moldovei era satul lui Cremene şi că numai ţăranii cu cnejii stăpâneau în ea, atunci d. R. Rosetti spune că voevozi nu erau. Când însă voeşte să facă puţină istorie şi să asimileze starea Moldovei cu ceea ce era la alte popoare slave, atunci voevozi ne spune că a existat şi chiar ne citează numele unuia!

Să fie oare adevărat că Moldova n'a cunoscut suverani înainte de Bogdan Dragoş?

Ia să vedem.

In 1134, în Bârlad era un principe galiţian, anume Ivanco Rostislavici care asculta de regele Galiţiei şi a cărui autoritate se întindea asupra întregei Moldovi mijlocie şi de jos. Acest lucru rezultă dintr'un document din acel an, prin care Ivanco Rostislavici, principile din Bârlad, scuteşte pe locuitorii din Mezembria, de plata vămei la descărcarea mărfurilor de peste Dunăre la Galiciu mici (Galaţi?) dându-le latitudinea de a plăti vamă în Tecuci sau Bârlad sau în alte oraşe. Ii mai scuteşte de asemenea de plata vămei la descărcarea mărfurilor pământene, ungare, polone, ruse, la orice alte oraşe, afară de Galiciu mic, ci vama o va plăti numai în acest din urmă oraş, după evaluarea ce o va face voevodul Bârladului.[1])

Va să zică Moldova nu era fără stăpân, ea atârna de regele Galiţiei şi nu era administrată de acolo direct, ci avea principi locali. Ivan Rostislavici, cum am spus, stăpânea toată Moldova centrală şi cea de jos; cât despre Moldova de Nord vecină cu Galiţia, nici nu mai încape îndoială că ea atârna direct de scaunul galiţian.

Era Moldova la începutul veacului al 12-lea o ţară de izbelişte fără nici o organizaţie? Documentul ne dovedeşte contrarul. Principatul Moldovei avea o organizaţie vamală bine definită, acea care domnea în tot restul Europei şi care se ştie că consistă în faptul că negustorii plăteau vamă în fiecare oraş. Rostislavici dă avantaje negustorilor din Mezembria, care constă în următoarele: In loc să plătească vamă la schela dela Dunăre în oraşul Galiciu mic (Galaţii?) îi autorizează să plătească numai într'un singur oraş, fie în Tecuci, fie în Bârlad, *sau în alte oraşe*. Despre care oraşe poate fi vorba aici, afară de Tecuci şi Bârlad? Desigur de oraşele mai din Nordul Moldovei.

---

[1]) Arhiva Istorică, T. I, p. 1, pag. 16.

Mai mult. Din document aflăm că în 1134 exista un comerţ întins în Moldova de mărfuri pământene, ungare, ruse şi boeme, care traversau Moldova pentru a fi încărcate pe Dunăre la Galiciu mic. Organizaţia vamală dela începutul veacului al 12-lea o găsim identică existând la începutul veacului al 15-lea, subt Alexandru Cel Bun. Dintr'un tractat încheiat de Alexandru Cel Bun cu negustorii din Galiţia şi din Podolia, Domnul stabileşte, dându-le oarecare scutiri, oraşele unde negustorii au a plăti vamă, întocmai ca în actul lui Rostislavici.

Apoi dacă Ivanco Rostislavici percepea vamă dela mărfurile indigene şi străine pe întinderea teritorului Moldovei, oare din aceasta nu rezultă că el avea un drept de stăpânire asupra principatului său, şi că percepea şi impozite interioare dela locuitorii principatului, după cum percepea impozite exterioare dela negustorii străini?

Şi atunci cum rămâne cu afirmaţiunea d-lui R. Rosetti că cnejii din toată Moldova n'aveau voevozi, că pământul nu era al nimănui şi că ei n'aveau de plătit nici un impozit nimănui?

Cum rămân afirmaţiunile autorului din clădirea sa fantastică, faţă cu actul dela 1134?

Ştiu ce poate să mi se răspundă, şi anume că autenticitatea documentului dela 1134 este contestată. D. Bogdan s'a pronunţat contra autenticităţei acestui document.[1])

Argumentele d-lui Bogdan pe mine nu m'au convins, dar nu mă pot pronunţa categoric, fiindcă nu sunt slavist.

Deci fiindcă actul din 1134 e contestat, hai să-l dăm deoparte.

Moldova n'a putut scăpa ca şi Muntenia de acţiunea politică şi cuceritoare a regatelor vecine constituite

---

[1]) Analele Academiei Române, vol. XI pag. 65 şi următoarele.

puternic. Şi după cum Muntenia o găsim sub dominaţia ungară la începutul veacului al 13-lea, tot aşa găsim şi pe Moldova sub aceeaşi dominaţie, înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoş, dominaţie pe care Pecenegii şi Cumanii în năvălirea şi ocuparea lor, o întrerupsese.

Indată ce Pecenegii şi Cumanii se retrag sau se cunfundă cu populaţia autoctonă, îndată ce aceste popoare năvălitoare încetează de a fi o forţă prădătoare, Ungaria caută să pună mâna din nou pe Moldova.

Din acest moment, adică de pe la începutul veacului al 14-lea avem documente în această privinţă, din care rezultă cu totul altceva decât îşi închipueşte d. R. Rosetti.

Ungaria în timpul ocupaţiei Moldovei de Pecenegi să mărginise a căuta ca să se apere în contra acestori barbari, ea ridicase castele la frontiera Moldovei în acest scop. Aşa avem un document dela Andrei voevodul Transilvaniei din 1353, prin care ordonă contelui Secuilor să restaureze un castel regal şi mărginaş pe care Secuii îl lăsase în ruină şi care servise până atunci pentru apărarea Transilvaniei în contra Pecenegilor şi a Tătarilor. [1])

Indată însă ce acea stare de lucruri încetează în Moldova, regii unguri, reiau în stăpânire principatul şi dacă 'l iau în stăpânire desigur că-i dau aceaşi organizaţie socială şi politică pe care o avea şi Muntenia şi însuşi regatul împreună cu Transilvania.

De unde o scot aceasta? Dintr'un document din 1360 a regelui Ludovic, care dăruеşte unui oare care Dragoş şease sate româneşti în ţinutul Maramureşului, pentru serviciile militare pe care acel Dragoş îi le adusese, *în expe-*

---

[1]) Hurmuzachi, vol. I, part. II pag. 32 şi 33, Documente din Istoria Românilor.

diţiile pe care regele le făcuse mai 'nainte în Moldova, pentru a restaura şi a reconstitui din nou pământul Moldovei pe care 'l numeşte „terra nostra Moldavana".

„*Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire : quod nos multimodis fidelitatibus et fidelium obsequiorum preclaris meritis* **Dragus,** *filii Gyulae, fidelis Olahi nostri de Marmarussio,* **in memoriam conditionibus sibi commisis, et confisis, specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanae,** *plures Olachos rebellantes a via debitae fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem ad constantem fidelitatem regiae coronae observandam, vigili cura, et indefessa solicitudine reducendo, iuxta sui status et possibilitatis exigentiam nostrae exhibuisse et impendisse cognovimus maiestati; volentes eidem pro praemissis suis obsequiosis meritis, regio occurrere donativo, ut ceteri hoc viso ad debitae fidelitatis opera exercenda facilius inuitentur, discantque sub Principe glorioso devotius famulari, in condignam retributionem servitiorum aliqualem quasdam* **villas** *nostras* **Olachales,** *Zalatnia, Harpatokfalva, Kopacsfalva, Deszefalva, Herneshaza, et Sugatuglalva vocatas, im Marmarusio existentes, cum omnibus earum fructuositatibus, provenentibus nostris quinquagesimalibus, collectis, debitis, et aliis utilitatibus universis, novae donationis nostrae titulo dedimus donavimus, et contulimus praefato Dragus, et per eum Gyulae, et Lad. filiis suis eorummque heredibus et posteritatibus quibuslibet iure perpetuo, et irrevocabiliter possidendas, tenendas, et habendas.*"[1])

De vreme ce Moldova în întâia jumătate a veacului al 14-lea, aparţinea Ungariei, nu se mai poate zice cum spune d. R. Rosetti că era o ţară lăsată în plata lui D-zeu, că ţăranii erau proprietari pe moşii şi că singura autoritate era cnejii, de vreme ce regele Ungariei era stăpânul şi acest rege nu administra direct, fără funcţionari, fără castelani, fără nobili, ci imprimase şi Moldovei aceeaşi organizaţie socială şi economică pe care o avea şi celelalte părţi ale regatului.

Iată-l deci pe d. R. Rosetti prins în flagrant delict de afirmaţiune de neadevăr istoric.

---

[1]) Hurmuzachi, vol. I, part. II, pag. 61, Docum. Istoria Românilor.

Mai mult. Mulţi cred şi d-lui R. Rosetti în particular îi place a crede următorul lucru, că Moldova era o ţară părăsită şi neocupată de nimeni, până când într'o bună dimineaţă îi vine idee lui Bogdan Dragoş, un voevod din Maramureş, să treacă munţii şi să pună stăpânire pe ţară cu dreptul oare cum a primului ocupant şi să-şi croiască un principat. Eroare, absolută eroare.

Bogdan Dragoş e un rebel către coroana Ungariei; regele Ungariei vărsase mult sânge şi făcuse multe expediţii pentru a curăţi Moldova de ultimele rămăşiţe tătare şi alţi năvălitori nomazi. El pusese stăpânire cum am văzut de mai de mult pe această ţară, iar Bogdan Dragoş nu face decât să se rebelească în contra regelui ungar şi să-şi însuşească stăpânirea pe Moldova, alungând pe Voevod şi pe partizanii regelui, şi proclamându-se independent.

Acest lucru rezultă clar din documentul din 1365 a regelui Ludovic, care confiscă satele din Maramureş ale lui Dragoş şi le dă lui Balc fiul lui Sasu, fostul voevod al Moldovei care atârnase până atunci de coroana Ungariei.

Acest preţios document, publicat în Hurmuzachi, este tradus ad-litteram în Uricarul lui Condrescu, vol. VII.

Fiindcă el arată geneza descălecărei lui Bogdan Dragoş în Moldova şi mai cu seamă arată starea de lucruri care exista 'nainte şi care ne interesează, stare de lucruri contrară concepţiei fantastice a d-lui R. Rosetti, îl reproduc în întregul lui.

LUDOVIC

„In mila lui Dumnezeu, Craiu al Ungariei, etc., etc.

„Intorcându-se cugetul inimei noastre spre sîrguitorul bărbat Balcu, fiul lui Saaz voevodul nostru din Maramureş, iubitul şi credinciosul nostru, şi aducându-şi aminte de prea nemăsuratele lui slujbe, care le-au făcut de atunci de când cu aşia de fericită dragoste s'au

lipit de Maiestatea Noastră, când din ţara noastră cea moldovinească, lăsând şi punând după spate pe iubiţii sei părinţi, şi pe mai multe frăţii sau rudenii ale sale; aşijdirea şi toate bunurile sale câte a avut în acea ţară a Noastră, au venit în crăiea noastră a Ungariei, sub sânul dragostei noastre ca să pliniască slujbele care din sirguinţa cu el născută, le cunoscuse a le fi spre creştere cinstesc şi a puterei noastre făcându-se plăcut Maiestăţei noastre, *iar Noi socotind acestea, şi alte spre mari vrednicii ale slujbelor lui, care cunoscându-le că le-au făcut cu cea mai mare râvnă a sârguinţei, pretutindenea, şi mai ales în zisa ţara noastră,* cea moldovinească, nu fără de vărsarea propriului seu sânge, şi suferirea ranelor celor de moarte *cu amărârea cea tirănească a fraţilor lui, şi a mai multora slujitori cu de adinsul, credem că le va face şi de aci înainte, şi aşa judecând a fi drept, ca celor vrednici vrednice, şi celor mari, mari dariri să li se dea, şi sudorile cu ostenelele, bogată simbrie, să le şteargă şi să le răsplătească în semnul mai alesei noastre iubiri, şi arătarea dragostei, un sat ce se chiamă Kuhnia (Calitza), din ţeara noastră a Maramureşului, cu alte sate chiemate: Ivod, Boăcou, Doao, Vizou, Monze, Boroşu, siliştea din numita ţeară a Maramurăşului, care se ţin de acelaş sat Kuhnia cu toate folosurile lor, adecă cu apele, pădurile şi munţii, şi cu toate câte se ţin de dânsele, măcar cum se chiamă, carele au venit la mâinile noastre cele crăieşti, dela Voevodul Bogdan şi dela fii lui, adecă dela cunoscuţii necredincioşii noştrii, pentru blăstămata însemnare a necredinţei lor. Drept aceea cu acelaş Bogdan şi feciorul lui, fulgerându-l diavolul, numicul neamului ominesc, carele, tare rănind inima lor, cu săgeata răutăţei şi cu veninul înşelăciunei, la acele i-au îndemnat ca să se lasă de calea dreptăţei şi mai adese ori rătăcind dela statornicirea datorinţei cei credincioase să treacă pe ascuns, din crăiea Noastră a Ungariei în zisa ţara noastră cea Moldovinească, şi să se silească a o ţine spre ruşinea Maiestăţei Noastre, sub aceleaş lege drepte şi vechi sub care s'au avut şi făcut până acuma, din buna voinţa şi învoirea prea Innălţatei Principese Doamnei Elisaveta crăiasa Ungariei, Maicei noastre cei pre iubite, şi din sfatul cel rescopt al prelaţilor şi baronilor crăiei Noastre, luându-se de tot numitele sate dela acelaş Bogdan şi dela fiul lui, ca dela nişte vrednici spre pilde altora ca să nu patre (?) şi alţii, unile ca acestea, stricându-se şi chemându-se îndărapt, şi toate cărţile câte au fost avut numitul Bogdan şi feciorii lui despre zisele sate, etc., etc.*" [1].

---

[1]) Uricarul Codrescu, vol. VII, pag. 1—2—3.

In afară de partea istorică care nu ne interesează aici, din documentul acesta ca şi din acel din 1360 deja citat, rezultă că Moldova aparţinea coroanei Ungariei, deci avea un Suveran înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoş, avea chiar un Voevod iar Dragoş nu face de cât uzurpă puterea. De când Ungaria stăpânea Moldova? Cel puţin dela începutul veacului al 14-lea. Iată deci afirmarea d-lui R. Rosetti, cum că înainte de descălecare Moldova, nu avea suveran, desminţită.

Al doilea fapt care rezultă din acest document. D. R. Rosetti ne spune că în Moldova satele erau a ţăranilor, ele n'aveau stăpâni nici proprietari, pe boeri, **„Dar în Moldova ne zice autorul înainte de întemeierea Domniei şi chiar în întâile domnii pământul pe care locuiau locuitorii satelor,** *n'avea stăpân*".

Şi mai jos:

„Numai de judecie dăm acolo (în Ungaria) ca şi la noi, *nici de cum de un fel de proprietate*".

Aceste le spune autorul la pag. 115, iar la pag. 120 adauge: **„Absenţa proprietarului locului în Moldova, etc."** Va să zică proprietate mare nu exista!

Pentru moment mă mărginesc numai a mă servi de actul din 1365 pentru a desminţi pe d. R. Rosetti, căci iată ce cetim în el: **„De când s'a lipit de Maiestatea noastră (e vorba despre Balk) despărţindu-se de iubiţii săi părinţi şi mai mulţi fraţi şi rudenii de ale sale,** *aşijderea părăsind şi toate moşiile câte a avut în acea ţară a noastră (Moldova)*".

Iată deci Balc fiul lui Sas că poseda moşii în Moldova, fapt care dovedeşte contrarul de cele afirmate de faimosul autor.

II

Va să zică argumentul d-lui R. Rosetti, cam neînţeles de altminterelea, cum că nefiind suveran în Moldova nu putea fi proprietate nici proprietari, l'am dovedit de falş.

Ia să viu la alte argumente pe care se bazează pentru a susţinea o asemenea idee. Cum că în Moldova nu era proprietate mare, nici proprietari în veacul al 13-lea şi al 14-lea, d. R. Rosetti aduce ca dovadă următoarea observaţie. **„Nu este exemplu în întreaga istorie a omenirii ca pământul ocupat de vre-un neam să fi fost, pe când acel neam se afla încă într'o stare primitivă şi semibarbară, proprietatea exclusiva a unei caste nobiliare, relativ puţin numeroase“.**

Iar la paragraful *despre naşterea posesiunilor individuale în teritoriul neamului,* autorul ne spune:

„La toate popoarele primitive pământul pe care locuia un neam era potrivit cu averea a acelui neam. Neamurile sălbatece cari trăiau în peşteri şi se hrăneau din vânat sau pescuit întrebuinţau teritoriul cuprins de ei ca teren obştesc de vânătoare; străinii nu erau îngăduiţi să vâneze pe el şi să pescuiască în apele lui. Când neamul începea să ţie vite şi să se adune în aglomeraţiuni de locuinţi clădite de mâna omenească, teritoriul obştesc era împărţit între deosebitele aşezări spre a înlătura gâlcevile privitoare la vânat, la pescuit şi la păşunat.“[1])

Şi peste câte-va pagini mai jos, d. R. Rosetti, adaugă:

„Ca şi în Polonia, în Rusia, în Boemia şi în toate ţările ocupate de slavi, hotarul aşezării în Moldova *era, la origine,* **bunul obştesc al** *aşezării, asupra căruia întreaga aşezare avea un drept de folosinţă.“*[2])

Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea comparată cu ţările barbare şi sălbatice din timpul epocelor vânatului, pescuitului şi păşunatului! Moldova în acea epocă asemănată cu Polonia, Rusia şi Boemia, *la origina* acestor naţii, adică în timpuri cu totul primitive, unde omul trăia aproape în stare de natură, cu o organizaţie socială rudimentară! Şi de ce mă rog Moldova era la acea epocă în o asemenea stare? Fiindcă ea nu avea voevozi nici suverani! Adică fiindcă în Moldova nu era încă o *unitate politică* in-

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 81.

[2]) Ibidem, pag. 114.

dependentă, nu avea forma oficială de un stat independent, urmează că ea *era la origina* existenţei sale sociale, *la începutul* formaţiunei sale etnice şi la *pragul* civilizaţiei celei mai elementare pe care un popor o are îndată ce iese din barbarie!.

Ce fel de cultură istorică are autorul, de vreme ce amestecă veacurile, încurcă etapele civilizaţiei, confundă lipsa de unitate politică cu lipsa de orice închegare socială, asimilând Moldova care la sfârşitul veacului al 14-lea se arată cum voiu dovedi ca un stat constituit, cu o clasă boerească, cu o proprietate mare, cu un regim economic şi social identic cu acela a celorlalte state vecine, asimilând-o zic, cu Polonia, Rusia şi Boemia la origina lor şi cu popoarele primitive sălbatice, în epoca când trăiau în peşteri sau se hrăniau din vânat sau pescuit! Şi toate aceste ca să susţină, în contra evidenţei, că în veacul al XIV-lea nu exista o proprietate mare în Moldova ci numai ţăranii erau proprietari cu cnejii lor, de capul lor!

D. R. Rosetti binevoeşte a conceda bietei Moldove, infundată în stare de barbarie, de sălbăticie socială, un singur lucru, că ea era la începutul ideei proprietăţei individuale, de vreme ce ţăranii ajunsese în fine să aibe ca proprietate casele, grădinele, viile şi curăturile. Acesta este semnul pentru d. R. Rosetti începutului unei civilizaţiuni rudimentare.

„Precum am arătat, zice acest autor, că s'a petrecut şi la celelalte popoare, cu vremea, casele, grădinile, arăturile, viile şi curăturile deveniră şi la noi posesiuni individuale, *iar rămăşiţa hotarului rămase bun obştesc, la folosinţa căruia avea drept fiecare sătean.*"[1])

Şi care este dovada cea mai puternică despre faptul că dreptul de folosinţă a ţăranilor, asupra caselor, viilor, arăturilor şi curăturilor, este un semn de drept strămoşesc

[1]) Ibidem, pag. 114.

a fazei eşirei lui din starea de proprietate comunistă în acea de proprietate individuală? Autorul cu o mare gravitate ne-o arată: **„este faptul că, chiar în epoca în care starea săteanului era mai decăzuta, în acea mai jalnică a istoriei noastre, acest drept de folosinţă al său asupra hotarului locuit de el este recunoscut în repeţite rânduri prin aşezăminte domneşti şi prin anaforale ale boerilor Divanului. El nu poate face nici măcar umbra unei îndoieli".**[1])

Rămân înmărmurit de atâta aberaţie. Este ştiut de toată lumea cu cele mai elementare cunoştinţi istorice, că faptul posesiunei ţăranilor, asupra casei, grădinelor şi locurilor de arătură este rezultatul unor drepturi pe care ei le câştigă stând pe moşiile nobililor şi a boerilor, este rezultatul stărei lor de clăcaşi şi dijmari.

Obligaţiile mari şi grele la care ţăranii sunt supuşi în cursul veacurilor către proprietari, nu pot să nu le creeze şi lor un număr de drepturi. Şi acele drepturi sunt mai cu seamă privitoare la folosinţa continuă şi nediscutată asupra casei clădită de ei, grădinilor plantate de ei, curăturilor desfundate de ei, viile plantate de ei şi chiar a pământurilor de arătură. Afară de starea de robie, rar se vede în istorie obligaţii fără de nici un fel de drept corespondent. Aşezămintele domneşti din veacul al XVIII-lea, aceste drepturi consacrează ţăranilor, în acelaş timp pe când tot ele regulamentează munca şi dijma ce trebuiau să plătească.

Ei bine, d. R. Rosetti îşi închipuie că Domnii din veacul al XVIII-lea precum şi clasa boerească, consacrând dreptul de folosinţă a ţăranului, asupra casei, grădinei, viei, curăturei, etc., ei consacrau dreptul strămoşesc din veacul al XIII-lea şi al XIV-lea, adică se refereau la o stare de semibarbarie când ţăranii începuse în fine a eşi din comunismul primitiv şi a intra în faza proprietăţei individuale şi că aceste

[1]) Ibidem, pag. 114.

drepturi ale ţăranilor sunt urmele vechei lor stări de proprietate!!!

III

Cum se pot combate asemenea aberaţiuni? Cititorul a trebuit să observe că d. R. Rosetti lucrează mai cu seamă în epoce unde nu sunt documente şi se razimă în afirmările sale pe generalităţi, pe analogii falşe, pe consideraţii inacceptibile, pentru a trage concluzii pe care 'şi le pusese în minte mai de înainte.

Aşa, d-sa afirmă că înainte de veacul al XIV-lea, înainte de descălecare, în Moldova nu existau proprietari de moşii, iar moşiile erau toate a ţăranilor aşezaţi în sate, o parte din moşii, ca proprietate individuală, restul în devălmăşie.

Documente din acea epocă avem foarte puţine. Cu ele voiu dovedi totuşi extravaganţa teorii autorului. Dar pentru moment să fac abstracţie de acele documente şi să mă întreb: Oare în istorie poate cineva să susţie nepedepsit într'o epocă oarecare din care noi n'am avea nici un act sau document, o teorie fantastică în privinţa organizaţiei sociale sau a felului proprietăţei?

Un autor puţin scrupulos ca metodă de cercetare, poate el să fabrice orice fel de organizaţie socială, profitând de lipsa de acte şi documente, iar noi care cetim cartea şi îi simţim fantaziile, suntem oare cu totul dezarmaţi, ne simţim oare cu totul neputincioşi de ai putea dovedi aberaţiile? Numai actele şi documentele pot confunda pe un autor fantazist, sau mai sunt şi alte circumstanţe şi fapte inconjurătoare care, fără a fi probatoare în mod direct, totuşi pot dovedi cu prisosinţă erorile acelui autor?

Eu cred că da. Pe lângă acte şi documente mă voiu

servi de următoarea metodă pentru a confunda pe autor. Intâiu, voiu arăta pe scurt care era felul proprietăţei în ţările vecine şi dacă poate fi admisibil că în Moldova a putut fi altminteri.

Al doilea, pe lângă actele şi documentele puţine contimporane, voiu cercetа documentele moldoveneşti pe care le găsim imediat după epoca de care vorbeşte autorul, pentru a vedea dacă acele documente confirmă părerile autorului.

Cu alte cuvinte când voiu arăta felul de proprietate dincolo peste Dunăre în Serbia, dincoace de Dunăre, în Muntenia, în Transilvania, în Ungaria şi în Polonia, adică ţările înconjurătoare şi se va vedea că peste tot locul felul proprietăţei era deosebit de acel pe care pretinde autorul că exista în Moldova şi conform cum cred eu şi toată lumea că a fost acea proprietate, eu cred că cetitorul va fi pus în poziţie a-şi face o idee de verisimilitatea sau neverisimilitatea acelei doctrine a autorului.

Iar, de altă parte, când voiu arăta că documentele posterioare, datei de care vorbeşte autorul numai cu 30—60 de ani, desminţesc în mod formal, fantasticile afirmări a d-lui R. Rosetti şi că ele arată o stare socială şi un fel de proprietate cu totul altele de care susţine acest autor, cred că voiu face cu aceasta proba deplină a inanităţei aserţiunii acestui autor.

Se ştie cât se stabileşte de încet o stare de lucruri socială şi cum tot cu atâta încetineală se schimbă. Când deci vom găsi peste 30—60 de ani, dela epoca de care ne vorbeşte autorul, un alt-fel de proprietate în Moldova, de cât acea preconizată de d. R. Rosetti, nu va mai rămânea nimeni să creadă că în timpul celor 30 sau 60 de ani, felul proprietăţei se schimbase.

Deci conform cu acest program pe care mi-l'am tras, încep.

CAPITOLUL II.

Felul proprietăţei în ţările vecine

I

Aşi putea intitula acest capitol felul proprietăţei în Europa întreagă între veacul al 7-lea şi al 14-lea, atât acest fel era general, universal.

Care era acea proprietate? Toată lumea o ştie. In cursul acelor veacuri, pentru a mă mărgini numai la ele, în Europa domnea regimul marei proprietăţi, proprietatea regală sau domnească, proprietatea clerului—a bisericei, capitulurilor—etc., proprietatea particulară care cea mai mare parte era concentrată în mâna unei clase superioare numită nobili, seniori, boeri, etc., şi numai ca ceva secundar mai exista o mică proprietate în mâna unei clase de mici proprietari.

In acea epocă, ca consecvenţă a acestei stări de lucruri, imensa majoritate a ţăranilor, locuiau pe moşiile regeşti, domneşti, clericale seniorale sau boereşti. Starea acestor ţărani era departe de a fi liberă, ei erau supuşii proprietarilor, le făceau clacă şi le dădeau dijmă din productul solului pe care îl cultivau, plus erau supuşi la o mulţime de obligaţii care le luau în mare parte libertatea. Ţăranii, în imensa lor majoritate nu erau proprietari ci clăcaşi sau iobagi.

Am nevoie să dovedesc aceasta? Ar fi un lucru de prisos. Nu este om cu cunoştinţi măcar elementare care să nu o ştie.

Ar fi destul să ne întrebăm: Cum se poate ca în veacul al 13-lea şi al 14-lea, numai singură Moldova, să aibă un regim de proprietate altul, decât acela, nu a Europei — căci m'aşi duce prea departe — ci un altul de cât a ţărilor inconjurătoare?

Dar e bine ca să arăt care era regimul proprietăţei în ţările vecine şi inconjurătoare, pentru a veni apoi la acela al Moldovei.

In imperiul sârbesc în veacul al 14-lea, dintr'un document a ţarului Ştefan Duşan, aflăm acest regim. Ştefan Duşan face o danie unei mânăstiri. Din actul de danie constatăm că în Serbia era o proprietate împărătească, una a clerului şi una mare nobiliară, iar ţăranii erau aşezaţi pe moşii făcând clacă şi dând dijmă.

Iată o dovadă de proprietatea împărătească şi a clerului. şi particulară.

„Cercetând cu tot consiliul, după opiniunea şi chibzuirea lui, în locul castelului Vişegradu, care aparţine episcopiei de Prizren, de împreună cu satele Povilsko şi Verbicenii, dat'am în schimb acestei episcopie cu învoirea ei şi a tot capitolul său, satul Mlacino şi satul Miloposti şi satul Zaplujanii cu toate hotarele lor, ca să fie aceste sate pentru venitul şi sub autoritatea episcopiei, iar acel castel (Vişegradu) şi cu acele sate Povilsko şi Verbicenii, le-am dat pe seama bisericei împărăţiei mele (celei consacrate archangelilor Mihail şi Gavril) ca să fie grânariu şi pivniţă şi cămară pentru biserică, servindu-i şi drept un turn de apărare".

Şi mai jos:

„Apoi am mai făcut un alt schimb cu Mladenu al lui Vladoe şi cu mumă sa şi cu tot neamul lor, cari sunt ctitori ai bisericei Ispas, pentru toate satele cu oamenii şi cu pământu şi cu vii şi cu toate

dependințele, câte aparțin acestei biserice în oraș, sau în district, sau ori și unde aiuri, cu voea lor și cu învoire și fără nici o violință, dându-le lor biserica St. Andreiu din (orașul) Ochrida pentru biserica Ispas, sate pentru sate, vii pentru vii, mori pentru mori, și toate câte avusese acea biserică mai înainte". [1]

Din aceste pasaje rezultă, între altele, că Mladenu a lui Vladoe cu muma și cu tot neamul lor, erau proprietarii a o mulțime de sate, cu drept asupra oamenilor, asupra viilor, asupra pământurilor și asupra tuturor dependințelor; proprietatea particulară era în deplină desvoltare, stăpânii puteau vinde moșiile cu satele, puteau să le schimbe, etc.

In Ungaria și Transilvania.

N'am nevoie să insist asupra felului proprietății din Ungaria, pentru cuvântul că vorbind despre cnejii din Transilvania [2]) am arătat cum aproape întregul teritoriu al Transilvaniei, era stăpânit de regi, de voevodul Transilvaniei, capitulurile bisericești, precum și de nobili. Afară de o mică minoritate de cneji țărani liberi pe proprietățile lor, restul era așezat pe proprietăți particulare, fie ca stăpâni peste cnezate, fie ca simpli iobagi.

Cum că moșiile cu satele care erau așezate pe ele se vindeau, se schimbau sau se dăruiau, acesta este un lucru în afară de orice discuție. Să dau totuși câteva exemple care 'mi vor servi mai târziu.

In 1262 Bela al VI-lea, regele Ungariei dărueşte ostaşului Mircea, o moşie, numită Ujivar, ca recompensă pentru serviciile sale aduse în luptele cu Bulgarii.

In 1263, Ştefan, ducele Transilvaniei hărăzeşte lui Iacob mai multe moşii şi mai multe sate iarăşi drept recompensă pentru serviciile militare:

„in reconpensacionem serviciorum ipsius comitis Iacobi, dilecti, et fidelis nostri Wolentes grata vicessitudine occurrere Regio

---

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. III, pag. 89.

[2]) Pag. 44—58.

cum favore, licet pro modico reputemus quod ad presens agimus ex consilio omnium Barronum, episcoporum, et aliorum prelatorum nostrorum, quasdam possessiones nostras Castrenses, in comitatu de ung exhistentes (sic), videlicet, Scimarn, Rat, Magnum Chepel, et Radich, etc."

În 1264 Ştefan ducele Transilvaniei hărăzeşte contelui Andrei *trei moşii cu satele* lor, pe apele Mureşului ca recompensă pentru serviciile aduse în lupta cu Tătarii. [1])

Va să zică era o proprietate particulară, pe care sătenii erau aşezaţi sub numire de iobagi.

E de prisos să insist asupra regimului proprietăţei din Polonia, care era acelaş ca şi acela din Ungaria şi celelalte ţări. E destul să amintesc un lucru, cum că din cele întâiu aşezări de cneji români amintite de Tadeu Czaki şi făcute în 1382 şi 1425, rezultă că era în Polonia o proprietate nobiliară, de vreme ce acei cneji se aşează pe asemenea proprietăţi.

Trec acum la Muntenia.

Am arătat că această ţară încă dela începutul veacului al 13-lea aparţinea Ungariei. Care a putut fi regimul proprietăţei în Muntenia? Diploma lui Bela IV-lea (1247) ni-l arată. La acea dată erau patru mari cnezate, adică patru mari concesiuni de teritorii regale, acordate lui Ivan, Farcaş, Linoy, şi Românilor dela Litva. Mai era voevodatul lui Seneslas. Acest din urmă stăpânea pe seama lui teritoriul, deci era stăpânul, peste toţi locuitorii voevodatului. Era proprietarul voevod, asupra a tot ce nu constituia proprietate particulară propriu zis. Ivan, Farcaş, Linoy, nu erau proprietari, căci proprietatea cnezatelor lor aparţinea regelui, dar având concesiunea acelor cnezate pe viaţă, ei se comportau ca adevăraţi proprietari. Locuitorii din acele cnezate atârnau de aceia, locuitorii nu erau liberi nici

[1]) Hurmuzachi, Doc. vol. I, part. I, pag. 298—310—323.

proprietari pe pământurile lor, ci iobagi, făceau clacă şi plăteau dijmă.

Acest lucru l'am văzut şi l'am dovedit cu ocazia cercetărei situaţiei cnejilor în Transilvania, cu care ocazie am citat documente din care se vede situaţia depèndentă ce locuitorii aveau faţă de proprietarii. [1])

Acelaş regim îl găsim şi sub cei întâiu Basarabi, căci dela început, din cele dintâiu documente care ne-au mai rămas, găsim că în Muntenia exista de mult o mare proprietate boerească sau domnească, iar imensa majoritate a satelor atârnau fie de Domni, fie de marii proprietari pe a căror moşii erau aşezate.

Voiţi o dovadă? Iată un document din veacul al 14-lea, (1399) dela Mircea cel Bătrân, din care extragem următoarele: „*Am bine voit şi ne am îndurat pentru rugămintea şi suplicele respectabililor boeri ai domniei mele* **Baldovin** *logofăt şi* **jupânul Şerban** *şi* **Radu** *al lui* **Stan** *ca satul* **Pulcouţii, închinat de către jupânul Galea monastirii Strugalea,** *templul prea-curatei Maicei Domnului, să-l emancipăm şi domnia mea de oiarit, de porcărit, de albinărit, de găletarit, de vinăriciu, de gloabă, de cai de olac, de boi de cărat, mai pe scurt de toate slujbele şi dările mari şi mici; cari să rămână în folosul aceleĭ monastiri, etc.*" [2])

Existenţa unei mari proprietăţi e dovedită. Jupânul Galea era proprietarul *satului* Pulcouţii, pe care el îl face danie mănăstirei Strugalea. Care era situaţia ţăranilor pe asemenea proprietăţi? Aceea pè care o aveau şi ţăranii din Serbia, Uagaria, Polonia, etc.

Acest lucru rezultă dintr'un alt document a lui Mircea, în care se arată situaţia ţăranilor din satele de pe moşiile domneşti. Domnii puteau hărăzi acele sate cui voiau, şi prin această hărăzire însăşi, dădea donatarului drepturi asu-

---

[1]) Pag. 51 şi celelalte.

[2]) Arhiva Istorică, Hasdeu, vol. III pag. 97.

pra locuitorilor de pe ele, căci îi supunea prin acest fapt la obligaţia de a face clacă şi a da dijmă, noului proprietar[1]).

II

Să venim acuma la Moldova. Şi mă întreb încă odată de la început: Adică de ce Moldova ar fi făcut singură ea escepţie dela regula comună, generală? D. R. Rosetti era dator faţă cu generalitatea regulei felului proprietăţii în toată Europa, să ne arăte aceasta. Şi nu era destul, cum a făcut, ca să spună că Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea, semăna cu Polonia, cu Boemia, etc., *din epocile primitive de barbarie*, ci să arăte de ce. Invaziunile şi ocupaţiunile barbarilor în cursul veacurilor, nu sunt un argument; de aceleaşi incursiuni şi ocupaţii a suferit şi Muntenia, şi cu toate aceste am văzut că Muntenia avea acelaş regim de proprietate ca ţările vecine. Faptul că Muntenia a atârnat de Ungaria, deci a fost influenţat de acel regat, iar nu este un argument, căci am arătat că şi Moldova a aparţinut coroanei Ungariei. Prin urmare frebuia să se explice de ce singură Moldova a rămas la timpurile primitive în ceeace priveşte desvoltarea regimului proprietăţii, deosebindu-se de Sârbi, Unguri, Poloni, etc.

Dar acest lucru nu putea să-l facă istoriceşte d. R. Rosetti şi atunci s'a mărginit la generalităţi.

Nu putea să-l facă fiindcă toate actele şi documentele timpului sunt contrare părerei sale. Nu exista în Moldova o proprietate boerească, nici familii de mari proprietari, înainte de descălecare? Actul de danie a regelui Ludovic din 1365 prin care dărueşte lui Balk fiul lui Saş, din Moldova, mai multe moşii de a rebelului Bogdan Voevod, pentru servi-

[1]) Arhiva Istorică, vol. I, pag. 98.

ciile credincioase ce acel Balk le făcuse regelui în Moldova, o dovedeşte. Balk era de loc din Moldova şi nu era numai singur acolo, ci întovărăşit de părinţi, fraţi şi rude ale sale. Rebeliunea lui Bogdan Dragoş îl face să părăsească acea ţară şi să se refugieze în Maramureş sub ocrotirea regelui. Acesta îi hărăzeşte toate moşiile confiscate dela Bogdan Dragoş. Pentru ce? Pe lângă serviciile credincioase care-i adusese regelui, mai e un motiv şi anume, fiindcă susţinând pe rege şi nevoit să părăsească Moldova, el lasă acolo *moşiile sale* şi alte foloase: **„pro rege sustinendo, terrasque proprias et jura ibidem reliquendo, regem în Ungaria secutus fuerint“.** [1])

Va să zică Balk avea proprietăţi, moşii în Moldova, pe care le părăseşte! Va să zică exista o proprietate mare în Moldova ca şi în celelalte ţări, altminterelea nu s'ar explica cum documentul înainte de descălecare, ne vorbeşte de moşiile lui Balk din Moldova. Cum rămâne atunci cu afirmaţia d-lui R. Rosetti? Dacă în Moldova existau numai sate a căror hotare aparţineau ţăranilor şi cnejilor, cum se face că în schimbul celor perdute în Moldova, regele îi dă altele în Maramureş ca compensaţie? Va să zică acelaş regim de proprietate exista şi în Moldova ca şi în Maramureş? Va să zică erau boeri proprietari mari care posedau sate înainte de descălecare?

Acest singur document sfărâmă întreaga teorie a autorului.

Dar oare exista numai proprietatea mare particulară? Nu. Exista şi proprietatea domnească.

Domnul Jurg Koriatovici în 1374, adică în cei întâiu ani ai înfiinţării principatului Moldovei dăruеşte credinciosului Pan Iacşa Litavor unul din satele domneşti numit Zä-

---

[1]) Hurmuzachi vol. I, part. II pag. 94.

brăuţii **„a miluit acea adevărată slugă a noastră, sus scrisă cu** *unul din satele noastre* **numit Zăbrăuţii“.** [1])

Va să zică Domnii dela început au un domeniu întins compus din numeroase sate.

Dacă Moldova ar fi fost compusă numai din sate cu locuitori proprietari pe hotarul moşiilor, cum se explică că dela început găsim că există amândouă felurile de proprietăţi, proprietatea boerească şi cea domnească?

Un alt Domn dela începutul descălecărei, Juga Vodă, dăruеşte boerului Brac, pentru bună şi dreaptă slujbă, un loc pe Strahotinul lui Ursie, cu tot venitul, iar documentul determină hotarele acelei moşii [2]).

In 1393 Roman Vodă dăruеşte slugei sale Toader cu fraţii săi, dându-le **„un sat în ţara noastră a Moldovei, pe Suceava“,** determinând hotarul.

Şi să nu mi să zică că aceste din urmă documente sunt după descălecare. Am dovedit cu diploma regelui Ludovic din 1365 că proprietatea mare exista şi înainte de descălecare. Dealtminterelea lucru este indiferent după sau înainte, fiindcă d. R. Rosetti pretinde că aceeaşi stare de lucruri care a fost înainte de descălecare a continuat şi după. Aşa este. Este însă o singură mică nuanţă între autor şi mine: d-sa pretinde că atât înainte cât şi după, nu existau proprietari mari de sate, şi eu îi dovedesc că atât înainte cât şi după descălecare exista o proprietate domnească şi una boerească.

Dealtminterelea ar fi ridicul să se pretindă că ar fi putut fi altminteri, şi că felul proprietăţei s'ar fi schimbat în curs de 30—60 de ani, şi din ţărani absolut liberi, să găsim peste acest timp o proprietate boerească şi pe ţărani clăcaşi.

---

[1]) Foiţă de Istorie şi literatura Iaşi, 1860, pag. 41.

[2]) Ibidem.

Este curios un lucru, cum toate documentele timpului confirmă starea de lucruri pe care o susţin eu, şi nici unul, dar absolut nici unul, nu vine să sprijine părerile d-lui R. Rosetti.

Dacă starea proprietăţei ar fi acea pe care acest autor o susţine, consecvenţa ar fi următoarea: N'am găsi nici un hrisov de vânzare şi de cumpărare de moşii, n'am găsi nici un proces de revendicare de proprietate, pentru că în starea de proprietate pe care o crede că exista d. R. Rosetti, neexistând proprietari de sate şi de moşii, nu puteau să fie nici acte de vânzări şi cumpărări, nici de schimburi, nici de revendicare de corpuri întregi de moşii. In adevăr, ţăranii erau proprietari individuali pe jerebiile lor, iar cneazul pe două, cel mult trei jerebii, restul era în devălmăşie. Putea un ţăran să vândă o moşie întreagă cu tot hotarul ei? Putea un boer să cumpere o moşie întreagă? Căci cumpărând sau vânzând o moşie întreagă cineva, ar fi vândut lucru altuia, ţăranii fiind stăpâni pe o parte din moşie, pe rest devălmaşi.

Ce ar trebui să întâlnim în acte? Simplu numai vânzări de jerebii. Ce întâlnim în realitate în veacul al 14-lea şi al 15-lea? Nici o vânzare de jerebii, ci numai vânzări de corpuri întregi de moşii, sau hărăziri din partea Domnului de moşii mari cu întregul hotar al lor.

La începutul veacului al 15-lea nu exista proprietate particulară? Nu existau vânzări de moşii între particulari, sau schimburi, sau cesiuni? Iată un document dela Alexandru cel Bun (1431) care dovedeşte contrariul şi care sună astfel:

„Alexandru Voevod din mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei, facem cunoscut prin această carte a noastră, cum că numitul Elias pornise proces înaintea noastră în contra lui Gheorghiu, iar Gheorghiu fusese condamnat ca să plătească gloabă. Pentru a plăti această gloabă şi să se achiteze de dânsa, acel Gheorghiu înaintea noastră au dat

lui Balotă şi Onciul, slujbaşii noştri, o parte din satul său Tamrtasincior[1]".

Iată-l pe numitul Gheorghe posedând un sat întreg numit Tasincior, din care vinde lui Balotă şi Onciul o parte din el, pentru ca să plătească gloaba la care fusese condamnat, către Elie.

Dacă Gheorghe n'ar fi fost proprietar pe întregul hotar al satului, ar fi putut vinde jumătate din el? Şi dacă n'ar fi existat proprietăţi cuprinzând moşii şi sate, Alexandru cel Bun ar mai fi confirmat asemenea vânzare? Pe moşia lui Gheorghe era un sat. Dacă sătenii ar fi fost proprietari, ar fi putut el să le vândă părţile? Şi să nu mi se spună că asemenea vânzări se fac şi sub regimul de clăcaşi a ţăranilor, sub care regim totuşi am arătat că aceştia aveau o posesiune ereditară, asupra caselor, grădinilor, curăturilor, etc., şi că prin urmare ceeace se putea face sub regimul clăcei, s'a putut foarte bine face sub regimul pe care'l preconizează d. R. Rosetti.

Nu. Este o mare deosebire. In regimul clăcăşiei, stăpânul este nudul proprietar, el este stăpânul pământului, suferind numai un drept de folosinţă a locuitorilor asupra unei părţi din moşii, prin urmare el poate vinde moşia întreagă, o vinde, nefiind nici nevoe să se mai vorbească de drepturile de folosinţă ereditară a locuitorilor.

Un exemplu va lămuri chestia.

Sub codul Calimah şi Caragea, embaticul sau bezmenul erau recunoscute ca contracte valabile. Ce era un embaticar? Un posesor perpetuu a folosinţei unei case sau a unui pământ, în schimbul unei plăţi anuale regulate făcute proprietarului. Proprietarul putea să vândă locul cu embatic, fără a mai vorbi chiar de drepturile embaticarului. Pentru ce?

[1]) Ibidem pag. 39.

Pentru că el era nudul proprietar. El vindea nuda proprietate şi veniturile dela locurile cu embatic.

Iată de ce în tot timpul regimului clăcei şi a dijmei, proprietarii au putut să vândă moşiile lor.

Din contră, pe moşiile răzăşeşti şi de moşneni, fiecare era proprietar indiviz pe o parte din moşie. Pe astfel de moşii erau d. ex : 20 sau 30 de proprietari, adică câţi răzeşi se aflau. Putea un răzeş să vândă întreaga moşie ? Evident că nu. Fiind că el nu era proprietar decât numai pe o parte, iar dreptul lui de stăpânire era îngrădit de drepturile de stăpânire şi de proprietate a copărtaşilor lui.

Aşa cum d. R. Rosetti susţine că exista proprietatea înainte de descălecare şi chiar după, situaţia locuitorilor şi a satelor era aceea pe care o găsim mai târziu numai la răzeşi şi moşneni, fiindcă, susţine d-sa, fiecare ţăran era proprietar pe o jerebie şi devălmaşi pe restul moşiei.

După cum un răzeş nu ar fi putut să vândă întregul trup al moşiei, fiindcă nu-i aparţinea, tot aşa un sătean din sistemul d-lui R. Rosetti n'ar fi putut niciodată vinde mai mult decât jerebia sa.

Fiind aşa, când Gheorghe vinde jumătate din satul şi moşia Tasincior, lui Elie, iar Alexandru cel Bun, confirmă vânzarea, înseamnă că Gheorghe era stăpân pe toată moşia, înseamnă că sătenii nu erau stăpâni ci erau simpli clăcaşi şi dijmari cum susţin eu, în care caz Gheorge putea să vândă întreaga moşie şi era natural, respectând implicit drepturile de folosinţă a locuitorilor asupra caselor, viilor, locurilor de arătură.

Proprietarul avea, în schimbul folosinţei acordate locuitorilor, dijma şi claca, iar pe restul moşiei, pe păduri, ape, mori, pământ arabil, etc., el era stăpân absolut, fără nici o rezervă şi fără nici o condiţie.

Dar cneazul, admiţând că era un cneaz pe moşia lui

Gheorghe, ce situaţie putea să aibe? Era un simplu clăcaş ca toţi ceilalţi locuitorii, fruntaş dacă voeşti, judecătorul satului dacă voeşti, dar clăcaş ca şi ceilalţi clăcaşii, adică neposedând nici un fel de proprietate pe moşie, şezător pe moşia altuia, precum era cneazul în Transilvania şi în Galiţia.

Iată cum îndată ce analizezi serios situaţia pe care cele întâiu acte şi documente ne arată, vezi că sistemul d-lui R. Rosetti nu se poate în nici un chip susţinea.

CAPITOLUL III

Felul proprietăţei în cele întâiu veacuri după descălecare, după d. R. Rosetti.

I

Din cele arătate până acuma, autorul iese îndrăzneţ în clădirea teoriei sale, relativ la epoca care a precedat în Moldova descălecarea, cu toate că puţinele documente care există i'o dărâmă cu totul. Totuşi o lipsă mare de documente şi acte putea să-l facă îndrăzneţ. Servindu-se cu analogii dela cnejii din Galiţia a căror organizaţie o denaturează, recurgând la exemple dela alte popoare din viaţa lor de barbarie, lăsând de o parte tot ce se putea cunoaşte despre Moldova în veacul al 13-lea şi al 14-lea, d. R. Rosetti a putut să făurească viaţa politică şi socială antiistorică a Moldovei.

Pentru un spirit aventuros, lipsit de orice disciplină mentală, toate aceste sunt circumstanţe atenuante.

Când însă d-sa intră în epoca istorică, în care întâlneşte acte şi documente destul de numeroase şi totuşi perzistă a susţinea că starea de lucruri pe care o descrisese, ca având loc înainte de descălecare, continuă totuşi şi după constituirea Moldovei în principat şi aceasta cu nesocotinţa şi dispreţul actelor şi faptelor istorice, atunci acest autor

nu mai are nici o scuză. Evidenţa e prea contra afirmărilor sale şi fiindcă nu pot să-i bănuesc buna credinţă, trebue să-mi explic această orbire până la fanatism printr'o dispoziţie a spiritului său care e lipsit de orice element de discernământ şi de critică în asemenea materie. Căci cum poţi să-ţi explici că d. R. Rosetti nu ţine seamă de documente sau le tălmăceşte într'un mod aşa de fantastic, în cât atinge copilăria?

Căci în adevăr, autorul ne spune foarte serios că încă vre-o două sau trei veacuri chiar, ţăranii continuă a fi proprietari pe moşiile pe care erau aşezaţi, că proprietate mare boerească continuă a nu exista, că cel mult să face numai o simplă schimbare de formă, boerii luând prin sate locul cnejilor fără să devie proprietari decât pe două sau trei jerebii, iar prin numeroasele acte de danie ale Domnilor, date în favoarea slujbaşilor şi credincioşilor lor, Domnii nu acordă acelora decât numai atribuţiile pe care cnejii le avusese înainte de descălecare. Dar să citez textual căci mă tem că cetitorul să nu mă creadă pe cuvânt.

„*Dar în Moldova dinainte de întemeierea Domniei şi chiar în întâiele Domnii, pământul pe care locuiau locuitorii satelor n'avea stăpâni. Deci ei nu aveau cui să plătească pentru folosinţa acelui pământ, dar dela Dumnezeu, de care se folosise şi strămoşii lor în curs de atâtea veacuri*".

„*Ocârmuitorul lor, fie ereditar (cneaz), fie vremelnic (jude sau vataman) percepea dela dânşii într'adevăr dări, dar aceste dări se dădeau pentru judecie, nu pentru chiria pământului asupra căruia ocârmuitorul, deşi se folosia de o parte poate mai însemnată decât săteanul, n'avea vre-un drept mai mare decât el. Nu este doară nici măcar umbră de urmă ca în Ungaria cnejii români să fi fost proprietari ai solului înainte de cucerirea ungară. Numai de judecie dăm acolo ca şi la noi,* **nici cum de vre-un feliu de proprietate**".

Iar la pag. 224—225, mai cetim:

„*Că ast-fel s'a* **urmat până târziu după întemeierea Domniei nu face nici măcar umbra unei îndoieli.** *Şi apoi, orice judeţ era bu-*

curos să se facă cât de multe semănături pe jireabiile nelocuite ale hotarului sau chiar şi pe rezerva lui, el având a se folosi de dijma roadelor. Invoirea stăpânului era subînţeleasă în vechime, nime nu se gândia s'o ceară, **doar pământul nu era al lui, ci al obştiei satului".**

Şi până când durează acest sistem de proprietate ţărănească?

La pag. 145—146 ne răspunde.

„Nici Bogdan, nici urmaşii lui nu s'a gândit la vre-o ştirbire a drepturilor poporului, la vre-o îngreuiere a stării lui. **De altmintrelea documentele ni dovedesc cu prisosinţă că nici o schimbare efectivă n'a avut loc în raporturile ţărănimii cu pământul până la mijlocul veacului al 18-lea".**

Şi ştiţi care este dovada pentru d. R. Rosetti că ţăranii sunt şi rămân proprietari pe moşii până în veacul al 18-lea? Iată-l:

„Obiceiul românesc, pomenit de uricul din 1447 citat mai sus, ca legiuirea în vigoare în ţară, **era cu bună samă singurul regim care, atâta înainte de Alexandru cel Bun cât şi în vremea lui, ocârmuia raporturile între sătean, judeţ şi pământ".**

Acest document de care am vorbit nu e de la Petru Aron cum afirmă d. R. Rosetti, nici din 1447, ci a unuia Ştefan Vodă din 1444, apropo de un ţigan liberat. Dar fiind că lucru arată mentalitatea autorului, 'l voiu cita din nou ca să vadă cetitorul cu câtă superficialitate, cu câtă inconştienţă aproape, autorul se serveşte ca de dovezi, de acte care n'au nici o relaţie.

„Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan Voevoda Domn pământului Moldovei. Facem sciut şi cu această foaie a noastră că bine voi Domnia mea, cu a noastră bună voire, şi cu curată şi luminată inimă, şi cu toată noastră bună voire şi dat-am tot sfinţitului Mitropolit Kir Calist al Romanului, un tătar, anume Pascu, din Tătarii noştrii dela Neamţ, şi cu familia lui, şi cu averea lui, şi cu toată marfa lui, ori câtă are, să fie lui uric nestricat nici odată în viac. Iară după moartea lui (Mitropolitului) sau îl va lăsa bisericei, sau îl va da cuiva, sau îl va libera. Elu (Mitropolitul) este volnic. **Iară la aceea noi nu avem treabă, nici amestic. Dacă îl va ierta (libera), el tătarul unde va vieţui în pământul nostru, acolo să vieţuiască slobod, pe legea**

românească. *Iară despre robie nimeni să nu cuteze ai pomeni, şi să nu poată a-l duce. Iară la aceasta este credinţa Domniei mele, a lui Stefan Voevod, şi credinţa boierilor noştri".* [1])

Fiindcă Ţiganii desrobiţi deveneau liberi după legea românească, apoi d. R. Rosetti conchide că ţăranii erau proprietari liberi, pe moşiile Moldovei lipsiţi de ori ce fel de stăpâni de moşii!!!

Cetitorii au trebuit să observe o mare enormitate a autorului, în una din citaţiile ce a făcut. Iat-o: **„Dealtminterelea documentele ne dovedesc cu prisosinţă că nici o schimbare efectivă n'a avut loc în raporturile ţărănimii cu pământul, până la mijlocul veacului al 18-lea".**

Cu alte cuvinte după autor, documentele ne dovedesc cu prisosinţă că ţăranii au fost proprietari pe moşii până la 1750!!!

Faţă cu asemenea afirmare trebue să iei un aer trist şi să respectezi boala d-lui R. Rosetti, căci nu ne mai aflăm înaintea unei teorii sau a unei păreri, ci înaintea unei boale.

Am dovedit că încă dinainte de întemeierea principatului Moldovei şi chiar după aceea, exista o proprietate boerească şi domnească.

Ceeace e mai surprinzător, este că însuşi d. R. Rosetti recunoaşte acest lucru cu prisosinţă, recunoaşte că Domnii aveau proprietăţi şi chiar că mulţi particulari posedau numeroase sate.

Iată în adevăr ce zice la pag. 131:

„Atât Bogdan cât şi fiul să Laţcu vor fi lăsat stăpânirea teritorială în starea în care o găsise, mulţumindu-se să iea ca domneşti locurile pustii, satele care aparţinuse familiei lui Sas şi partizanilor prea compromişi ai fostului Voevod, precum şi acele atârnând de târguri. De altminterelea puterea lor nu va fi fost încă bine aşezată în toată ţara; tot Ureche ne spune că, sub Bogdan, fosta-au Domnia-tă ca o căpitănie, ceeace iarăş pare foarte probabil".

---

[1]) Cronica Romanului, Melhisidiec, vol. I, pag, 113.

„Dar Iurg Coriatovici era membru al unei familii domnitoare în a cărei țară stăpânirea pământului nu se mai baza pe simple drepturi ab antiquo, ci pe acte in regulă emanând din cancelaria domnească. Este deci foarte probabil că el a vrut să introducă acelaș obiceiu și în Moldova.

„Insă, din scurta lui Domnie, ni s'a păstrat un singur act, acel dat la Bârlad în ziua de 3 Iunie 1374 și prin care hărăzește lui Iacșa Litavoiu, spre a răsplăti vitejia lui în lupta cu Tătarii, la Vlădița, pe Nistru, două sate pe Zăbrăuți al căror nume nu-l arată.

„Mai sunt publicate încă patru urice din veacul al 14-lea, două dela Roman Vodă, date unul la 30 Martie și celălalt la 18 Noembrie 1393 și două dela Iuga al 2-lea, întâiul fără dată, iar al doilea din 28 Noembrie 1390. Toate au de obiect o hărăzire de sate pentru răsplata slujbelor făcute de către donatar Domnului donator".

„Pe lângă aceste patru acte s'au mai dat și altele anterioare Domniei lui Alexandru cel Bun. Dintr'un document din 7 Ianuarie 1407, emanând dela Mitropolitul Iosif al Moldovei al cărui original se păstrează la Arhiva Statului, reiesă că Petru Mușat a hărăzit mânastirii Neamțului 'două sate și o vie".

„Am văzut și vre-o trei copii de pe acte din domnia lui Ștefan I, dar cari nu prezintă destule garanții de autenticitate spre a putea pune temeiu pe ele".

„Uricile relative la stăpâniri teritoriale devin numeroase dela urcarea în scaun a lui Alexandru cel Bun înainte".

Mai mult, autorul la pag. 163 chiar ne arată în detail o lungă listă de proprietari care posedau câte 2—3 câte 6 sau până la 25 de sate, și le posedau în calitate de *stăpâni*. Cuvântul este al d-sale, nu al meu. Voiu reproduce numai stăpânii posedând mai multe sate, numai din veacul al 14-lea și al 15-lea.

Iată ce zice autorul într'o lungă notiță.

„Am văzut pe Iuga Coriatovici, la 3 Iunie 1374, hărăzind lui Iacșa Litavoiu **două sate** *pe Zăbrăuți".*

„30 Martie 1392, Roman Voevod, hărăzește lui Ianoș Viteazul **trei sate** *pe Siret (Hasdeu,* **Arhiva istorică** *I, pag. 18),*

„Țiban stăpânea cel puțin **patru sate:** *Țibăneștii care cu bună samă este întemeiat de el, Gârbovățul (pe urmă Vovrieștii) și alt sat la gura Crasnei (1399, Noembrie 8. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise. p. I) și Băicăuții (Ibid. p. 29).*

„*Dar Vameşul stăpânia, la Vaslui,* şase sate *(1400 Fevruarie 11 Tanoviceanu,* Formaţiunea proprietăţei fonciare în Moldova în Prinos Sturdza, p. 416).

„*Mihaiu Popşa stăpânea cel puţin satele Scorţeştii şi Păuceştii. (Ibidem).*

„*Jurj Ungureanul stăpânia pe lângă satele a căror nume este şterş,* patru sate *la Turluiu (1409, Ianuarie 28, Academia Română, Peceţi).*

„*Domoncuş Stolnicul cu cei doi fraţi ai săi stăpâniau* şase sate *pe Oituz (1410. Acad. Rom. LXIII, 221).*

„*Ion Jumătate stăpânia cel puţin* trei sate *pe Siret şi pe Jijia şi vedem pe fii săi împărţindu-le (1410, Iulie 6, Acad. Rom. mss., 237, pag. 545)*".

„*Toader Pitic stăpânia* trei sate, *din cari* două cu câte două judecii, *(1414, August 2 I. Bogdan.* Despre cnejii români, p. 11*).*

„*Batin stăpânia* trei sate *pe Putna (1423, Martie 12 Academia Rom, XLVI, 15).*

„*Sinata stăpânia* trei sate: *pe Zeletin, pe Frumuşel, şi pe Tutova (1428, Iulie 24, Uricar. II ed. II, p. 252).*

„*Oană Portăriul stăpânia* şase sate, *din care* unul cu două judecii, *pe Bârlad şi pe Prut (1435 August 24, Acad. Rom. Peceţi, 3).*

„*Mihail Sângaciu stăpânia* şase sate şi mai multe locuri de pustiu *pe Tutova, Jimila, şi Sirăvăţ, precum şi la Chigheciu (1436, Iunie 13. Acad. Rom, XL, 2).*

„*Petru Ungureanul stăpânia* patru sate *în câmpul lui Dragoş la Blăgeşti, pe Bistriţa. (1436, Iunie 24, Ghibănescu, Op. cit., p. 9.)*

„*Ivan Porcu stăpânia* două-zeci şi cinci de sate *ce i le vedem confirmate prin uricul lui Petru Aaron din 21 Iulie 1448. (Academia Rom. Peceţi, 7)*".

Iu urma acestor două citaţii ar trebui ca să închid discuţia cu autorul, căci afacerea e terminată şi judecată. D. R. Rosetti îşi distruge singur cu desăvârşire teoria.

In adevăr, să susţii sute de pagini sub toate formele, că satele nu aveau stăpâni, că locuitorii erau proprietari pe o parte diviză, iar pe rest în devălmăşie, să afirmi că cnejii erau singurii mai mari în sate, în calitate numai de ocârmuitori şi de judecători, că nu exista proprietate nici boe-

reasca nici domnească, fiindcă aceste două feluri de proprietăţi erau incompatibile cu ceeace arată autorul, şi după ce ridici cu atâta greutate o asemenea stranie clădire socială, să vii, pe de altă parte, tu singur şi să citezi acte şi documente care dovedesc că încă din veacul al 14-lea, exista o proprietate domnească şi una boerească, că Domnii hărăzeau o mulţime de sate din domeniul lor şi că erau boeri care stăpâneau câte 5—6 până la 25 de sate, mi se pare că contradicţia e aşa de flagrantă, încât dacă n'aşi ştii că autorul vorbeşte serios, aşi crede că a făcut o simplă glumă de prost gust ca să-şi bată joc de cetitor.

Cum? Satele având *stăpâni?* Mai multe sate âvând acelaş *stăpân?* Eu ştiam până acum din cartea autorului că satele aveau numai ocârmuitori şi judeţi şi mai ştiam că boerii să substituesc prin satele unde sunt locurile vacante de cneji, exact în aceleaşi atribuţii! Eu mai ştiam, cetind pe acest autor, că satele în Moldova erau libere ca aerul, fără proprietari, şi de odată văd că ele au stăpâni, şi încă câte 10—25 sate au acelaş stăpân!

Cu privire la Domni, eu îi văd comportându-se în actele lor de danie, întocmai ca şi regii Unguri sau Poloni, sau oricare alt suveran din Europa, hărăzind sate cu întregul lor hotar, credincioşilor şi slujbaşilor lor.

Şi atunci cetitorul este în drept să întrebe: Ce năzdrăvănie o mai fi şi aceasta? Trebue să presupui autorului destulă logică, ca să nu să pună el singur, cu ştiinţă în contradicţie. Este prin urmare o absenţă intelectuală. Trebue să fie o rătăcire care să-l facă pe d. R. Rosetti să nu vadă contradicţia, ci din contră acte şi documente care sunt contra sa, să le ia ca fiind în favoarea teoriel d-sale. Cazuri de aceste se întâmplă la autori orbiţi cu desăvârşire şi preocupaţi de o idee fixă, în cât văd în actele cele mai contrazicătoare celor ce susţin, acte sprijinitoare.

Care este misterul acestei stări sufleteşti a autorului? Şi cum explică şi aplanează contradicţia flagrantă? Cum potriveşte d-sa starea descrisă a satelor din Moldova, libere, compuse din ţărani proprietari, cu existenţa netăgăduită — fiindcă o recunoaşte d-sa singur — a unei proprietăţi domneşti care se întindea peste o mulţime de sate, şi a unei proprietăţi particulare boereşti de boeri, din care unii aveau dela două până la 25 de sate?

Pentru a înţelege explicaţia pe care o dă autorul şi punerea în concordanţă a unor fapte care se lovesc cap în cap, trebue să te desbraci de modul obicinuit de a ceti documentele, trebue să lepezi semnificaţia normală a cuvintelor, trebue să renunţi la sensul obicinuit a terminologiei actelor şi documentelor şi să adopţi împreună cu autorul, un nou fel de a ceti şi de a înţelege — înţeles pe care nu-l întâlneşti în nici una din literaturile documentare din Europa — şi după ce te vei desbrăca şi lepăda complect de sistemul normal şi de bun simţ de a ceti documentele şi te vei pune în capul şi felul de a vedea a d-lui R. Rosetti, atunci şi numai atunci nu vei găsi nici o contradicţie în sistemul său.

Să arăt mai de aproape acest lucru.

Când zicem că un boer avea mai multe sate, sau că el era stăpân pe mai multe sate şi moşii, ce putem noi cestelalţi să înţelegem, după sensul de sute de ani, pe care îl au neschimbat, cuvintele de *stăpân de moşie* sau *de sat?* Evident că trebue să zici că acel boer era proprietarul moşiei şi a satului cu tot hotarul lui, aşa cum în documente ni se spune. Eroare, mare eroare, după d. R. Rosetti. Trebue să înţelegem că acel boer nu era proprietarul moşiei, decât cel mult asupra a trei jerebii, iar sub cuvântul de *stăpân* trebue să înţelegem că el nu avea alt drept asupra moşiei şi satului, decât dreptul de *judecie.*

Alt exemplu:

Cunoaşte toată lumea ce însemnează un act de danie precum şi definiţia cuvântului de *danie*. *Dania* este un act juridic prin care dăruitorul se desbracă în favoarea dăruitului, de o proprietate a sa, transmiţând-o întreagă şi neştirbită, din însuşi momentul daniei, donatarului şi succesorilor săi.

Ei bine, aceasta este o eroare, după autorul în chestie. In actele Domnilor noştri, de danie, din veacul al 14-lea, al 15-lea, 16-lea şi al 17-lea, dania nu însemna acest lucru, ci cu totul altceva. Când un Domn hărăzea unui boer o moşie şi un sat, cu întreg hotarul, asta însemna că-i dăruia numai dreptul de *judecie*, adică acela de a judeca şi a ocârmui pe săteni şi nimic altceva!!

Mai mult. După capul nostru al tuturor, cineva într'un act de danie, ca să ştie ce dărueşte donatorul, să uită la conţinutul expres a actului, la ceeace donatorul spune în vorbe şi în fraze că dă, iar despre lucrurile de care donatorul nu vorbeşte, este admis în genere, că asemenea lucruri nu le dărueşte, afară numai de cazurile în care asemenea lucruri sunt o consecvenţă inevitabilă a celor exprimate în cuvinte. Şi aici după d. R. Rosetti, este o mare eroare. Când cetim un act de danie să nu ne uităm la ceeace donatorul spune lămurit, clar şi precis, nici la drepturile pe care el le conferă în mod expres donatarului. Asemenea lucruri trebue să le nesocotim, să le socotim ca nescrise. Cum trebue deci să cetim după d. R. Rosetti, actele? Să le complectăm mai întâiu în redacţiunea lor şi să punem cuvinte şi dispoziţii care nu există în act, dar care trebue să le admitem *că sunt subînţelese*, şi din asemenea dispoziţii subînţelese, să facem principala dispoziţie a daniei. De exemplu: Iei un act de danie domnesc, în care se vorbeşte de toate, numai de *judécie* nu. Domnul dă boerului o moşie cu tot hotarul moşiei, pe care îl descrie minuţios, moşia o dă pe vecie lui şi suc-

cesorilor, spunând că donatarul se va bucura de toate veniturile moşiei şi nu vorbeşte nimic de dreptul de *judecie*. Ei bine, ştiţi cum trebue să cetim acest document? Cum că Domnul hărăzeşte boerului numai dreptul de *judecie* asupra satului, care drept *este subînţeles*.

Se înţelege că cu asemenea procedeu poţi să scoţi totul şi toate din documente, poţi împăca toate contradicţiile, poţi clădi tot felul de organizaţii sociale şi nesocoti pe cele care rezultă din acte.

Acesta este procedeul pe care îl întrebuinţează d. R. Rosetti ca să împace contradicţia flagrantă pe care am semnalat-o şi să susţie, în contra actelor şi documentelor din veacul al 14-lea, al 15-lea, al 16-lea şi al 17-lea, că ţăranii continuă a fi proprietari în aceste veacuri, că moşiile le aparţineau lor, că Domnii hărăzeau numai dreptul de judecie, şi că boerii nu se bucurau pe la satele care li se hărăzeau, decât numai de atribuţiile foştilor cneji.

Dar cititorul poate să creadă că eu glumesc sau exagerez, atribuind autorului asemenea idei extravagante?

Să citez textual pentru a se convinge.

Este un paragraf (pag. 144) întitulat: *Domnii hărăzeau sau întăreau nu proprietatea, ci judecia.*

Mi se pare că însuşi acest titlu este suficient, pentru ceeace am afirmat. Dar să intru mai în detailiuri.

Autorul îşi pune întrebarea dacă dania sau întărirea unui sat sau unui loc pustiu, făcută prin ordin domnesc, cu dreptul de moştenire, constituia pentru donatari sau urmaşii lui, o proprietate? Şi autorul răspunde, da, în principiu, adăugând însă:

„Dar această proprietate era departe de a fi un alod sau un dominium în înţelesul dat acestui de pe urmă cuvânt de dreptul roman. Era mai puţin decât un alod, căci acel hotar era grevat de dreptul de folosinţă al oamenilor cari locuiau pe dânsul. Era mai mult decât un alod, căci de acea stăpânire era legată judecia satului aflat

pe acel pământ, judecie care alcătuia tocmai obiectul de căpetenie al stăpânirii întărite sau hărăzite".

De ce această proprietate nu era un *dominium* în înţelesul dreptului roman? Pentru că ne răspunde, acel domeniu era grevat de dreptul de folosinţă a oamenilor care locuiau pe dânsul.

Aici autorul sau e confuz sau nu-şi dă seama de înţelesul cuvintelor.

Dreptul de folosinţă nu ştirbeşte ideea proprietăţei a dominiumului, proprietarul rămâne tot proprietar, pe fond. Un domeniu pe care era odată embaticari, nu înceta de a fi proprietatea stăpânului, de asemenea şi o moşie pe care erau clăcaşi care se bucurau de folosinţa unei părţi din ea, cu aceasta nu devenea proprietatea clăcaşilor. Dacă d. R. Rosetti înţelege prin dreptul de folosinţă a ţăranilor ştirbirea care se aduce proprietarilor în facultatea de a dispune de folosinţa întregei moşii, atunci are dreptate. Ţăranii clăcaşi aveau un număr de drepturi pe pământul proprietarului, din care acela nu-i putea scoate.

Acest lucru însă înţelege d. R. Rosetti? Nu. D-sa înţelege că hotarul moşiei era grevat de dreptul de proprietate a oamenilor care locuiau pe dânsul. Acest lucru îl spune în Carte de mai multe ori. Să-l reamintesc.

La pag. 114, cetim: *„Faptul că întregimea hotarului fiecărei aşezări fusese a obştiei sătenilor, mi se pare că reiese pe deplin din considerațiile expuse mai sus combinate, etc".*

La pag. 115: *„Dar în Moldova înainte de întemeierea domniei şi chiar în întâile domnii, pământul pe care locuiau locuitorii satului, n'avea stăpâni".*

La aceeaşi pagină mai jos, arătând că cnejii din Moldova erau întocmai ca cei din Ungaria, ne spune: *„Numai de judecie dăm acolo ca şi la noi, nici cum şi de un fel de proprietate".*

Ideea răsare mai clar din următorul pasaj dela pag. 146.

„Cnejii ocârmuiau satele lor din moşi şi strămoşi şi exercitau autoritatea lor de judeţ pe tot hotarul aparţinând satului".

Acum cred că cititorul a înţeles ce înseamnă la d. R. Rosetti dreptul de folosinţă a oamenilor pe o moşie; înseamnă dreptul de proprietate a oamenilor pe acea moşie.

Prin urmare, când Domnii hărăzeau un sat, o moşie, etc., ceeace hărăzeau ei era departe de a fi un dominium în înţelesul dat acestui cuvânt din drèptul roman.

Iată deci pe proprietari reduşi la nimic. Ei nu sunt stăpâni reali pe nimic, ne zice d. R. Rosetti. Hotarul satului îl stăpânesc ţăranii, cu dreptul de proprietari. Ei posed sate, 2—3 până la 24 de sate, dar această posesiune din punct de vedere a proprietăţii, este nulă, în cazul cel mai bun, ineficace.

Şi cu modul acesta autorul împacă teoria sa cu numeroasele documente pe care le întâlneşte şi care arată că satele erau ale numeroşilor boeri stăpâni.

Acuma întreb pe cetitor: Văzut-au undeva în lume acest fel de proprietate? Poate autorul să-mi dea un exemplu măcar a următorului fel de proprietate: Cineva e proprietar pe o moşie şi un sat, îl poate transmite moştenitorilor, îl poate vinde, îl poate schimba; dar el nu are dominium peste nici o parte din hotar, căci hotarul nu este al lui ci al locuitorilor de pe ea; el nu are dreptul de folosinţă, de cât foare redus asupra câtorva lanuri, căci atât proprietatea cât şi folosinţa este a ţăranilor. El poate vinde, dar în realitate nu vinde nimic, decât cel mult trei jerebii, şi dreptul de judecie; restul nu-i aparţine. El are stăpânire asupra satului, dar acea stăpânire nu-i conferă nici un drept asupra pământului. Proprietatea lui e nominală, inoperentă şi ineficace, este proprietar cu numele căci nu poate să uzeze şi să abuzeze de proprietatea sa în sensul „dreptului roman.

Dacă cetitorul a auzit sau a aflat ceva de o asemenea

proprietate, să bine-voiască să-mi semnaleze această pasăre rară.

Dar atunci, ce foloase trage un asemenea proprietar, din o asemenea proprietate? S'ar părea că autorul îşi bate joc de ideea proprietăţii, reducând-o la o simplă păpuşerie.

Domnul R. Rosetti ne spune în fine, că singurul folos real pe care un proprietar îl trăgea din stăpânirea unui sat sau a unei moşii, era dreptul de judecie asupra satului aflat pe acel pământ. *„Judecie care alcătuia tocmai obiectul de căpetenie al stăpânirei hărăzite sau întărite"*.

Va să zică toată proprietatea cuiva se reducea la dreptul de a judeca pe locuitorii de pe moşia peste care chipurile era stăpân şi la acela de ocârmuitor!!

Incă odată, ar putea autorul să-mi arăte un singur exemplu de o asemenea proprietate? De o proprietate în care proprietarul să nu aibe nici un drept asupra pământului? Este ceva fenomenal.

Eu ştiam şi istoria proprietăţii din Europa şi mai la urmă acea din toată lumea, ne arată că dreptul de proprietate absolut asupra unui teritoriu, atrăgea de multe ori şi dreptul de judecată a proprietarului. Sunt mulţi autori care explică faptul că în Franţa proprietarul avea dreptul de juridicţie asupra ţăranilor, derivându-l ca un atribut asupra stăpânirii pământului [1]).

Fiind proprietarul pământului, stăpânul devenea şi judecătorul locuitorilor, un drept dădea naştere celuilalt. Este un mod de a privi şi de a judeca dreptul de juridicţie. In tot cazul este un fapt netăgăduit că proprietarul în senzul dreptului roman, adică acela care poseda dominium, se întâmpla foarte adesea ca să fie şi judecătorul.

Dar n'am auzit nici n'am văzut felul proprietăţei d-lui R. Rosetti. Eşti stăpân pe o moşie şi un sat, această stă-

---

[1]) Vezi Henry Sée.

pânire nu-ţi dă nici un drept de proprietate, proprietatea e a ţăranilor. Cu toate aceste, fiindcă eşti stăpân nominal, decurge pentru tine şi dreptul de a judeca pe ţărani. Eu înţeleg în sistemul obicinuit în evul mediu în toată lumea, ca proprietarul să fi fost şi judecător. Dar nu înţeleg ca cineva fără să fie şi proprietar, să fie judecător fără să fie funcţionar domnesc sau regal. In acest caz de ce se leagă dreptul de juridicţie? Cum îl are şi îl capătă stăpânul? Proprietar peste pământul moşiei nu e, sunt ţăranii. Va să zică dreptul de juridicţie nu-l poţi lega de dreptul asupra pământului. Asupra acestuia au ţăranii folosinţa complectă, ei au uzul fructul şi proprietatea întrunite în ei. Atunci ce explicaţie să dai dreptului de judecie pe care autorul ne spune că era **tocmai obiectul de căpetenie a stăpânirei moşiei?**" Absurditatea concepţiunei o poate vedea şi un copil.

Aveam dreptate mai sus când ziceam că trebue să ne dezbrăcăm de toate ideile noastre consacrate de veacuri. pentru a intra în concepţiunea extravagantă a acestui autor!

Aceste ni le spune d. R. Rosetti, pentru satele şi moşiile pe care boerii sau alţii le aveau căpătate, nu prin domnie domnească, ci prin celelalte mijloace de achiziţiune.

Ia să vin acuma la proprietăţile particulare, câştigate prin hărăzire din partea Domnului, din domeniul săud anesc.

Ce hărăzeau Domnii prin numeroasele lor urice din veacurile 14-lea, 15-lea, 16-lea, aşi putea merge până la al 18-lea, căci aşa ne spune autorul? Am văzut din titlul paragrafului: Domnii hărăzeau nu proprietatea ci judecia, ne răspunde autorul.

Dar să citez întregul pasaj: „*Primele danii şi primele întăriri n'au avut nici cum scopul să modifice ceva la regimul în fiinţă până atunci, ci numai acel de a inchezeşlui mai bine drepturile de până atunci, la cari se adaose poate năzuinţa de a spori veniturile Visteriei domneşti prin taxele ce se încasau pentru éliberarea uricilor*".

„Cnejii ocârmuiau satele lor din moşi şi strămoşi şi ei îşi exercitau autoritatea lor de judeţi pe tot hotarul aparţinând satului. Când Domnul zice, că dă cutărui un sat cu tot hotarul şi cu tot venitul, este vederat că nu-i trecea prin gând, nici lui nici donatarului, că uricul conferă alte drepturi şi alt venit decât acele obişnuite, atribuite fiecărui judeţ de obiceiul neamului, din moşi şi strămoşi. Singura deosebire este că ei nu se mai numesc cneji sau judeţi ci stăpâni ai satului lor".

„Prin urmare vedem că stăpânirea veşnică şi ereditară conferită de uricile de danie sau de întărire diferă de proprietatea alodială prin faptul că cea mai mare parte a hotarului hărăzit sau întărit este supus dreptului de folosinţă al sătenilor. Stăpânul avea în deplină proprietate cel mult o jireabie, două sau trei. De rămăşiţa hotarului se foloseau sătenii care aveau pe el livezi, vii, prisăci, locuri de arătură, fânaţ şi imaş".

„Insă stăpnirea hărăzită sau întărită de uricul damnesc avea ceva mai mult decât o proprietate alodială, căci trăgea după sine judecia, adică stăpânul era judeţul, judecătorul şi ocârmuitorul sătenilor, pe care-i judeca şi-i pedepsea menţinând printre ei buna ordine, îi ducea la oaste, îi reprezenta în faţa puterii domneşti şi dela cari strângea birurile cuvenite Domniei. Iar, în schimb, sătenii îi dadea a zecea din rodul pământului, dijma din stupi, apoi mai slujiau câte trei zile pe an la ce avea nevoe stăpânul, măcinau numai la moara şi se cinsteau numai la crâşma acelui stăpân".

Cetitorul se va întreba: De ce Domnii hărăzeau numai judecia şi nu şi proprietatea? Adică de ce Domnii Români făceau tocmai contrarul, după cum voiu dovedi, de ce făceau Domnii Munteni, regii Unguri, Poloni şi toţi-suveranii din Europa? Fiindcă, ne răspunde autorul, ei erau legaţi prin organizaţia proprietăţii care de veacuri exista aşa cum o susţine d. R. Rosetti în Moldova. Domnii instalându-se în Moldova, găsise pe ţărani proprietarii satelor, găsise pe cneji judecătorii şi ocârmuitorii satelor; marea proprietate lipsea. Sunt nevoiţi să respecte statu-quo şi să-l continue. In locul cnejilor ei numesc boeri, cărora le dăruesc satele vacante de cneji. Dar ce putea să dea mai mult decât ceeace consacrase veacurile?!!

Dar uricile de danie nu vorbesc de loc de dreptul de *judecie,* nici chiar nu pronunţă cuvântul? S'ar părea că acest lucru era de o aşa tărie încât să-l încurce pe autor. In adevăr e mai mult decât îndrăzneţ, să spui că actele de danie dăruia un lucru, *judecie,* despre care nu fac nici cea mai mică menţiune.

Acest lucru putea să încurce pe oricine, afară de d. R. Rosetti. D-sa găseşte leac şi pentru această mare bubă. Iată în adevăr ce ne spune: *„Cuvântul de* **judecie,** *obicinuit în acte de aceeaşi natură, este sub-inţeles".* Şi farsa este jucată.

Te miri cititorule de ce în actele de danie, afară de unul pe care îl voiu discuta, nu se pomeneşte de dreptul de judecie! Şi nu avem 10 sau 20 ci sute de acte, în care nici nu e vorba de asemenea drept de judecie; şi eşti încurcat cum să pui în concordanţă această lipsă esenţială, cu susţinerea autorului că Domnul prin acele urice acorda mai cu seamă acest drept. Foarte rău că o asemenea dificultate te încurcă. D. R. Rosetti, cum am spus, îi găseşte explicaţia. In acte, e dreptul, ne spune, obicinuit nu se vorbeşte de dreptul de judecie. Dar ştiţi de ce? Fiindcă el este **SUBINŢELES!!**

Franţuzul are o frază faţă de asemenea enormităţi: Après celà il faut tirer l'échelle.

Şi iată de ce Domnii hărăzeau numai judecia!

O chestie însă i se prezintă autorului: El întâlneşte o mulţime de documente de vânzări, schimburi, împărţiri de moşii cu întreg trupul lor. Faptul nu-l putea nega, fiindcă e dovedit prin sute de documente.

Şi atunci se pune întrebarea: Dacă stăpânii moşiilor nu erau proprietari în sensul de dominium, atunci ce vindeau ei, ce dăruiau, ce schimbau, ce împărţeau moştenitorii între ei?

Autorul nu e de loc, nici de astădată, încurcat ca să

dea un răspuns. Ştiţi ce vindeau, împărţeau, sau moşteneau moştenitorii? *Dreptul de judecie* adică dreptul de a judeca şi acela de a-i ocârmui pe locuitori, acesta făcea obiectul vinderei, schimbului de danie, sau moştenirei. Şi cu această explicaţie autorul împacă toate lucrurile. Aşa, îi obiectez că teoria lui e falşă de vreme ce vedem sute şi sute de acte de vinderi, schimburi, împărţiri de moşii. Şi îl întrebi pe autor: Dacă stăpânul n'ar fi avut dreptul de proprietate asupra întregei moşii, ce înseamnă aceasta? Iar autorul cu seninătate îţi răspunde: Sub toate aceste forme de vânzare, de schimb, danie şi împărţeală, trebue să înţelegi că e vorba numai de dreptul de judecie. Un stăpân de moşie vânzând-o, vinde numai dreptul de judecie ce-l avea. Când doi făcea schimbul unor moşii, ei îşi schimbau dreptul de judecie! Murind stăpânul, moştenitorii îşi împărţeau numai dreptul de judecie! Când vedem că un proprietar stăpâneşte 20 de sate, aceasta înseamnă că avea dreptul de judecie asupra celor 20 de sate.

Iar n'are să mai creadă cetitorul, deci sunt nevoit să citez; la pagina 166:

„Judecia unui părinte se moştenia după săvârşirea lui din viaţă, atât de fii cât şi de fiicele lui. Singura deosebire între ei era că, câta vreme era băieţi, fetele nu puteau moşteni în partea lor casa şi aşezarea părintească. Ea trecea totdeauna fiului celui mai mic. Era deci lucru firesc ca, la a treia sau la a patra generaţie, acea judecie să fie împărţită într'un mare număr de părţi".

„Când părintele stăpânea mai multe sate, moştenitorii luau, de obiceiu şi pre cât se putea, câte un sat întreg şi atunci fracţionarea acestor sate cerea o generaţie sau două mai mult".

Şi la pag. 167.

„La moartea fiecărui bătrân, partea lui de judecie se împărţia din nou în atâtea părţi câţi copii lăsase bătrânul. Dacă părţile bătrânilor erau totdeauna deopotrivă, părţile copiilor lor, egale deopotrivă în acelaş bătrân, puteau să se deosibească foarte mult în doi bătrâni deosebiţi, ca şi numărul de copii rămaşi după fie care bătrân".

„Părţile de judecie ale bătrânilor se împărţiau întocmai după aceleaşi reguli după care se împărţise satul întreg".

Va să zică măcar că am văzut că erau mulţi stăpâni pe sate, chiar unii până la 25 de sate şi măcar că găsim acte de vânzare, de danie, de împărţeală, etc., totuşi aceştii stăpâni nefiind proprietari, când făceau asemenea acte, nu dispuneau decât de judecia satelor!

Iar de altă parte, măcar că iarăşi am văzut că Domnul avea întins domeniu de moşii şi de sate, când ei hărăzeau moşii, nu hărăzeau proprietatea ci iarăşi numai dreptul de judecie.

Şi încă şi aceste hărăziri le erau îngrădite, ei nu puteau face danii, chiar numai cu dreptul de judecie, decât numai de moşii în care cnejii dispăruse, nu mai erau, neputându-se atinge de moşii în care cnejii existau încă.

Ia să analizez şi aceste fantasmagorii. Dar mai întâiu trebue să precizăm bine ce înţelege d. R. Rosetti prin cuvântul *judecie?* Din cartea sa măcar că vorbeşte la tie care pas de judecie, e greu de înţeles, autorul nu poate să determine cuvântul la o pagină, fără ca la alta să nu-l lăţească sau să nu-l restrângă. Ceeace e sigur, este că sub cuvântul de *judecie* în Moldova, d. R. Rosetti pune toate atribuţiile cneazului din Galiţia.

In această privinţă să ia după d. Bogdan care în cărticica sa *Despre cneji Români,* scrie următoarele:

„Cuvântul judecie *din documentele moldoveneşti corespunde lui* şoltuziat, *din diploma lui Ştefan Nemanja, lui „Kenezatus din documentele ungureşti, lui „Knjaztwo" din cele galiţiene, lui „iudicium", sau „iudicatus" din cele din Ungaria de Nord",* [1])

Această definiţie este tot aşa de fantastică ca toate cele obicinuite ale d-lui R. Rosetti. Poate acesta a făcut pe acesta din urmă ca s'o adopteze, căci aşi întreba pe d. Bogdan:

---

[1]) *Despre Cnejii Români,* I. Bogdan; pag. 18.

să-mi arate elementele pe care s'a bazat, când asimilează cuvântul de *judecie*, cuvântului *şoltuzat* sau *chinezat*. Dar se pare că aceasta este metoda istoricilor noştri noi.

D. R. Rosetti după multe tergiversări, pare a-şi preciza ideea, în următorul pasaj, dealtminterelea destul de încurcat.

„Insă stăpânirea hărăzită sau întărită de uricul domnesc avea ceva mai mult decât o proprietate alodială, căci trăgea după sine **judecia**, *adică stăpânul era judeţul, judecătorul şi ocârmuitorul sătenilor, pe care-i judeca şi-i pedepsea menţinând printre ei buna ordine îi ducea la oaste, îi reprezenta în faţa puterii domneşti şi dela care strângea birurile cuvenite Domniei. Iar, în schimb, sătenii îi dădeau a zecea din rodul pământului, dijma din stupi, apoi mai* **slujiau** *câte trei zile pe an la ce avea nevoe stăpânul, măcinau numai la moară şi se cinsteau numai la crâşma acelui stăpân".*

Va să zic în comerţ, adică ceeace putea vinde un stăpân de moşie, era însuşirea sa de judeţ, judecător şi ocârmuitor a sătenilor. De aceste însuşiri atârnau profitul a zecea din rodul pământului, dijma din stupi, o clacă de trei zile pe an dela fiecare sătean, şi monopolul morei şi a crăşmei. Aceste erau foloasele care reprezentau dreptul de judecie. Din această definiţie se vede lămurit că stăpânii moşiilor nu aveau şi prin urmare nu puteau vinde nici un fel de drept asupra satului, pădurei, etc., nici un drept asupra hotarelor moşiilor care nu le aparţinea, cu alte cuvinte orice privea proprietatea, pământul, agrul, etc., stăpânii nefiind proprietari.

II

Să fie oare aşa? Ia să răsfoim puţin documentele şi să vedem dacă ele corespund cu această concepţie stranie, ca să nu zic ridiculă.

In 1428 înaintea lui Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, să prezintă o slugă a sa Vâlcu, şi'l roagă ca să-i întărească stăpânirea unui sat. Iată cum se exprimă Domnul:

„că pe această credincioasă slugă a noastră *Vâlcu*, fiul popei Zaharia, am miluit-o Noi cu deosebita noastră milă, şi i-am întărit Noi ocina lui“ [1]).

In slavoneşte este acelaş cuvânt: „ѡтчина“.

Mă rog, cel puţin data asta d. R. Rosetti trebue să recunoască că cuvântul de *ocină* înseamnă proprietate, în sensul cum prezintă ideea complectă a *dominium*. Cetitorul a văzut mai sus, cum autorul, apropo de pravila lui Vasile Lupu se servea de cuvântul *ocină* pe care traducătorul îl întrebuinţase în traducerea lui din greceşte, ca să susţină că ţăranii erau proprietari, de oarece aveau — ocine.

De astă dată în textul slavon găsim cuvântul de *ocină*, prin urmare nu poate fi vorba de o întrebuinţare improprie şi atunci întreb pe faimosul autor: Când Alexandru cel Bun spune în uricul lui că i-a întărit lui Vâlcu *ocina* lui, oare prin aceasta, nu spune verde că i-a întărit *proprietatea?* Şi dacă Vâlcu n'ar fi avut decât dreptul de judecie asupra moşiei sale, putea Domnul, care cred că d. R. Rosetti admite că era în curent cu felul proprietăţei din timpul său, să vorbească de o proprietate deplină şi absolută? Cum rămâne cu judecia în acest caz?

In 1433, Iliaş, Domnul ţărei Moldovei, dăruieşte lui Oană, credinciosul său boer, un sat pe Bârlad, anume satul Docolina. Iată cum descrie hotarul acelui sat:

„Iar hotarul acestui sat din şesul Bârladului şi din apă şi din coline, din hotarul Popoicului, care este satul lui şi aceasta, şi acela care să poate întemeia în acel hotar, toate să fie lui uric cu toate veniturile, lui şi copiilor lui, etc.“ [2])

Domnul în acest hrisov face deosebire între satul nou dăruit, Docolina, şi între Popoicul pe care deja îl stăpânea Oană. Şi pentru ca contrastul să fie mai puternic, el

---

[1]) Uricarul Codrescu, p. 2, vol. XVIII.

[2]) Ibidem pag. 51.

numeşte Popoicul, *satul lui Oană.* Aşi voi să mi se spună, de când posesivul nu arată proprietatea, de când de ex.: căciula mea, pădurea mea, satul meu, nu sunt expresiile cele mai energice a proprietăţei individuale exclusive? Când cineva are un drept numai de judecie asupra satului Popoicul, poate să-l numească *satul său?*

Petru Vodă (1449) întăreşte lui Tîmpa, două sate Zameseştii şi Săcăloşeştii, numiţi cu un singur cuvânt şi Edomireşti, apoi iată cum continuă:

„Iar hotarul acestora, ca să hie precum au hotărât, şi s'au socotit în sămne, ce s'au început dintr'apa Caraclăului, drept prin Muchea Babei-Ghiciului la Tazlău, la mai apioape cot a Tazlăului de siliştea Zămeşeştii, şi tot alăturea cu Măneştii peste apa Tazlăului şi peste pârâul Belicea; la deal la râpa roşie; şi de acolo drept pe râpă la vale, la Trotuş ceva mai gios de gura Tazlăului, şi tot Trotuşul în sus, la Caraclău, unde este tot hotarul satului Edomireştii, alăturea cu Măneştii de unde s'au început". [1]

De când e lumea, determinarea hotarelor unei moşii de către cineva, arată dreptul de proprietate a aceluia. Nu s'a auzit. încă ca un judecător, care are dreptul de judecată numai, asupra oamenilor, sau un ocârmuitor peste un sat, să puie o extremă îngrijire pentru hotarele moşiei, petruindu-le şi puind moşoroaie, dacă n'ar avea dreptul de proprietate şi asupra hotarelor. Căci ce l'ar fi interesat pe Petrea Tîmpa, hotarele moşiei Edomireştii, dacă el n'ar fi fost *proprietarul,* ci ar fi fost numai judeţul, ocârmuitorul? Pe judeţi şi pe ocârmuitori îi pot interesa numai sătenii, peste care au autoritate. Dacă însă sătenii ar fi fost ei proprietarii moşiei, ce interes avea Petrea Tîmpa, el simplu judeţ, să facă să se confirme hotarele moşiei printr'un uric dela Petru Vodă?

Inaintea lui Ştefan Vodă (1490) vine o oarecare Neacşa

---

[1]) Uricarul. Vol XXII, pag. 338.

fata Hanăei ca să întărească un act de vânzare. Iată cum se exprimă uricul:

„precum au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boerilor noştri ai Moldovei, **Neacşa fata Hanăi, de a ei bună voe, de nimene silită, nici asuprită, şi-au vândut a sa dreaptă ocină, din uricul tatălui ei Hanăi, un sat pe Şomuz anume Folticenii, unde au fost Stan Pantece. Acel sat l'au vândut ea credinciosului nostru boiar, lui Isak Visternicu, drept 200 zloţi tătăreşti;** *şi s'au sculat credinciosul nostru boeriu Isak Visternicul, şi au plătit* **toţi acei bani de mai sus** *scrişi 200 zloţi, în mânele Neacşei fata Hanei, şi dresurilé* **ce au avut tatăl ei Hanei,** *pe acel* **sat Folticenii dela unchii noştri,** *Ilieş Voevod, şi dela* **Ştefan Voevod, ea încă le-au dat iarăşi în mânele Dumiilor-sale lui Isak Visternicu, dinaintea noastră şi dinaintea boerilor noştri.** *Şi după aceea earăşi au venit înaintea noastră, şi înaintea boerilor noştri,* **Maruşca fata Mihului logofăt, nepoata popei Iugăi, şi Dragoş Stăniţăscu,** *feciorul Nanului, iarăş de a lor bună voe de nimene siliţi nici asupriţi,* **şi au vândut a lor dreaptă ocină dintru a lor drept uric, din uricul** *lui Maruşcăi a popei Iugăi, şi din uricul a tatălui lui Dragoş, etc."* [1]

Inchipuiţi-vă că acest act l'am găsi în condicile tribunalului de notariat adecă ar fi un act de vânzare din ziua de astăzi; căci ca fond el nu se deosibeşte de actele noastre contimporane. Vânzătorul arată titlurile lui de proprietate, se fixează preţul vânzării, cumpărătorul declară că a numărat preţul şi că i s'a dat titlurile de proprietate, *dresurile.* Ar putea cineva să-şi închipuie că Neacşa n'a vândut lui Isak Visternicu şi că acesta n'a cumpărat dela aceea, în deplină proprietate satul Şomuzul? Ei? Cum se poate ca acte de vânzare care, ca elemente esenţiale juridice sunt aceleaşi din timpul Romanilor, asemenea acte în timpul lui Ştefan cel Mare să aibă alt înţeles şi alt obiect de vânzare? Adică Neacşa, măcar că zice că satul Şomuzul este dreapta ei ocină, în realitate ea să nu fie proprietară pe pământul satului nici pe moşie, în cât ea nu

[1] Uricarul vol. XVI, pag. 5—6.

poate să vândă decât dreptul de judecie şi de ocârmuire? Iar Isak Visternicu, măcar că zice că cumpără satul şi moşia cu 200 zloţi tătăreşti pe care-i numără înaintea Domnului, şi deşi primeşte dresurile ce tatăl Neacşăi le avea ca dovezi de proprietate, totuşi el nu cumpără în realitate decât dreptul de a ocârmui satul, a judeca pe locuitori, trei zile de clacă, dijmă şi monopolul crâşmei şi a moarei!

Este elementar că în orice act de vindere-cumpărare se spune ce se vinde, ce se cumpără, fără aceasta nu e vânzare. Nu este escepţie la nici un popor cât de primitiv, dela această regulă.

Ei? Cum se face că numai la noi în Moldova, unul era obiectul aparent al vânzărei, şi anume satul cu tot hotarul, şi altul era în realitate acel obiect, dreptul de judecie?

Asemenea lucruri numai prin capul d-lui R. Rosetti pot trece.

Dar este ceva decisiv şi cu care am să-l înfund definitiv pe acest autor fantastic.

Va să zică cineva vinde sau cumpără totul, afară de proprietatea teritorială! Iar un autor ca d. R. Rosetti poate foarte bine să răspundă la exemplele de mai sus, următoarele: Când Alexandru cel Bun, vorbind de moşia lui Vâlcu, o numea *ocină*, când Iliaş Vodă, vorbind de satul Popoicul, îl numea *satul* lui Oană, când Petru Vodă determină hotarele satelor Zămeseştii şi Săcaleştii, când Neacşa vindea şi Isac Visternicu cumpăra satul Şomuzul, ei vorbeau limba timpului, şi înţelegeau prin a vinde şi cumpăra, ceeace se putea vinde şi cumpăra pe acel timp, adică dreptul de judecie. Prin urmare va obiecta d. R. Rosetti exemplele aduse de mine mai sus nu dovedesc prin aceste acte că se vinde şi se cumpără pământul satului şi a moşiei. Pământul nu se vinde şi cumpără fiind pământul ţăranilor. In acte se

vorbeşte de cumpărări şi vânzări, numai în afară de pământ, afară de teritoriul moşiilor, şi dacă se vorbeşte de sat, de ocină etc., este fiindcă de aceste erau legate dreptul de judecie, singurul care era în comerţ.

Foarte bine. Dar dacă voiu arăta acte de vânzare, danie, sau de proces, în care să nu fie vorba, decât numai de pământ, de pământ deşert fără locuitori, unde nu poate fi vorba de dreptul de judecie care nu se exercita decât acolo unde erau locuitori? In aceste cazuri fiind vorba numai de proprietatea pământului, oare prin aceasta nu voiu dovedi că erau particulari, stăpâni pe pământuri numai, fără locuitori, şi peste care fiind proprietari, le puteau vinde, dărui şi revendica?

Şi aceasta din cele mai vechi timpuri.

Avem un document dela Alexandru cel Bun (1423) care sună astfel: „*Alexandru Voevod, stăpânul ţărei Moldovei, facem cunoscut prin această carte a noastră, tuturor, care o vor vedea sau care o vor ceti, că acest Veriga, avusese proces cu fii lui Rotimpan, despre un* **pământ**. *După aceea noi am însărcinat pe doi delegaţi ai noştrii pe Ladislau şi Corlatan ca să ancheteze. Atunci fii lui Rotimpan înaintea oamenilor noştri însărcinaţi cu ancheta, au dat lui Veriga de bună voie pământul în contestaţie, din moşia sa; iar însărcinaţii noştrii au aşezat hotarele acelui pământ, punând moşoroaie, care hotare să rămâe în veci*[1]".

Aici cum se vede nu e vorba de un sat, ci de un pământ.

Caluzniaski, care traduce din slavoneşte în latineşte documentul, traduce cuvintele care arată obiectul de contestaţie prin cuvintele de *agro*, iar în textul slavon original, sunt cuvintele „за хотар".

Din uricul acesta se vede că contestaţie era între doi vecini, Veriga şi Rotimpan, care amândoi erau proprietari

[1]) Hurmuzachi, vol. I, partea II, pag. 836.

pe două moşii. De vreme ce vedem procese de revendicare, de pământuri fără locuitori, nu rămâne îndoială că era o proprietate particulară mare, alta decât cea ţărănească de care ne vorbeşte d. R. Rosetti şi care era compusă numai din jerebii.

Ei, atunci, cum rămâne cu afirmarea autorului, că o asemenea proprietate nu exista?

Ia să mai cităm un număr de acte de asemenea natură.

Intr'un uric a lui Ştefan cel Mare cetim următoarele:

„*Au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri mari şi mici, credincios boierul nostru* d-lui Gheorghe Cerbice, cu maică-sa Teodora şi cu sora Anişca, după a lor bună voie, de nimene siliţi nici asupriţi ş'au făcut cinste către Dumnezeu şi către precurată Maica lui, s'au dat dintr'a lor adevărat uric dreaptă ocină a lor mănăstirei noastre dela Homor, unde este hramul Adormirei Prea sfintei născătoare de Dumnezeu, un loc ca să-şi facă prisacă, adecă giumătate parte dela vale ori în poiana din câmpul ce se chiamă Zlătărenii, între Vadul sub Bohotin din sus de Noureşti“. [1])

Ceeace pune sfârşit unei asemenea discuţii, aşi putea zice copilărească, este următorul uric tot dela Ştefan cel Mare. In cest uric cetim următoarele: **şi iarăşi la aceia aşijderea venit-a înaintea noastră, şi înaintea noştrilor boiari, sluga noastră Toma fiul Mihnii, nepotul Oanei, asemini de a lui bună voe de nime nevoit, dar nici silit, şi a vândut a lui dreaptă *ocină, din a earăşi drepte urice, una bucată, pământ din hotarele satului său a Tomeştilor,* cu numele acea *bucată* de pământ Lazul, ce este mai jos de acea suscrisă prisacă; acestea le-a vândut aşijderea Domniei noastre, pentru 20 zloţi tătăreşti“.** [2])

Din coprinsul documentului căpătăm lămuririle următoare: Ştefan cel Mare voeşte să facă danie mănăstirei Voroneţ, un loc de prisacă, adecă de cultivat stupi, de care acea mănăstire avea nevoie, neavând loc pentru asemenea

---

[1]) Uricarul vol. XVI, pag. 283.

[2]) Ibidem vol. XIV-lea, pag. 64.

destinaţie. Mănăstirea se învecina cu moşia şi satul Tomeşti, a lui Toma, fiul lui Mihnea, nepotul Oanei. Atunci Ştefan cumpără din moşia Tomeştii a lui Toma, o bucată de pământ şi o hărăzeşte mănăstirei în scopul arătat. Iată cum se exprimă în această privinţă Domnul:

„Datu-i am acestei sfinte monastiri, acea sus scrisă prisacă, ce-i la Cârligătura, la marginea Bucurinei, la pârâu la Mihalcea, şi acea bucată de pământ din hotarele Tomeştilor, cu numele Lazul ce este mai jos de acea sus scrisă prisacă, ca **să fie acestei sfinte monastiri dela noi uric şi cu tot venitul, nestricat niciodată în veac.** *Eră hotarul acelei prisaci şi acelei bucăţi de pământ cu numele Lazul"*, [1]

Va să zică Toma era proprietarul pământului întreg a hotarului satului Tomeştii; el vinde din acel pământ a moşiei sale o bucată, Domnului, pentru 20 de zloţi tătăreşti, acea bucată e nelocuită, căci ea e destinată ca mănăstirea Voroneţ să facă din ea prisacă.

Este clar, este lămurit, că, când documentele ne vorbesc despre un boer, zicând satul său, prin aceasta ele înţeleg nu dreptul de judecie, ci proprietatea însuşi a acelei moşii, adică tocmai contrarul de ceeace susţine d. R. Rosetti.

Şi ce e mai nostim, acest autor, aşa din senin, fără nici o dovadă, ne afirmă că vinderea şi cumpărarea dreptului de judecie care până atunci în Moldova fusese înalienabil (!?) a fost adus din Muntenia, fără să aducă nici o dovadă. Când? Probabil înainte de descălecare, în care epocă după autor, moşiile nu se vindeau, fiindcă dreptul de judecie nu se putea vinde! Va să zică a fost o epocă în care n'a existat acte de vânzare şi de cumpărare, fiindcă judeciile erau inalienabile.

In Muntenia, de unde susţine autorul că s'a adus acest obiceiu rău, de vindere de judecii (citeşte vindere de moşii şi sate) era oare aşa?

---

[1]) Uricarul vol. XIV-lea, pag. 65.

Ar fi ridicul să insist, ca să dovedesc, că şi acolo, nici nu putea să fie vorba de judecii, ci ceeace se vindeau, erau moşiile, satele cu teritorul şi hotarele lor.

Voiţi un exemplu?

Iată un act de întăritură dela Basarab Voevod din 1475.

„Cu mila lui Dumnezeu, Io Basarab Vodă şi Domn a toată ţara Românească, fiul lui Dan marele Voevod, dă Domnia mea această poruncă a Domniei mele slugilor Domniei mele fiilor lui Ion: lui Radul şi lui Iuga şi lui Radomir şi lui Micul şi cu fiul său Radul, **pentrucă le sunt bătrâne moşii şi drepte. Pentru aceia am dat şi Domnia mea ca să le fie moşie şi ohabă şi de către nimeni nezăticnită, după cuvântul Domniei mele".**

Va să zică din timpurile cele mai vechi în aceste ţări, mult înainte de descălecare, exista o mare proprietate; cea mai mare parte din moşii era proprietatea boerilor sau a stăpânilor; ţăranii nu erau proprietari pe acele moşii, ci simplu locuitori pe ele. Proprietarii puteau dispune de moşiile lor cum voiau, ei vindeau teritoriul în totalitate sau în parte.

Teoria d-lui R. Rosetti e ridicul de falşă.

III

Dar autorul caută a dovedi aserţiunea sa cu acte şi documente. Iată-ne deci că intrăm pe o cale serioasă. Citează un număr de acte şi urice în acest sens. Tot este falş, tot ce citează este răstălmăcit şi, sau nu se potriveşte cu ceeace voeşte să dovedească sau acele acte şi documente dovedesc contrarul.

Să le iau pe rând şi să le analizez.

Un act de care se serveşte d. R. Rosetti, este dela Ştefan Voevod din 25 Maiu 1443. După ce citează o parte din act de care mă voiu ocupa imediat, autorul zice următoarele: *„Din acest uric se vede lămurit că satul, casele în care*

şed oamenii, este obiectul principal al întărirei, iar hotarul atârna de sat".

Va să zică cetitorul ar trebui să se aştepte la un document în care numai casele din sat să fie împărţite iar hotarul moşiei, adică moşia, să fie exclusă din împărţeală. Ia să citez uricul şi va vedea cetitorul că tocmai contrarul rezultă.

„Ştire facem... precum venita înaintea noastră şi înaintea a lor noştri boeri panul Andreicu şi fratele său Luca de a lor bună voe şi au vândut bolearinului nostru panul Mihula pisărul *jumătate dintr'un sat ce este mai jos de Tutova, cu numele de Bălăneştii, acea parte care este pe pârâul Tutovei, şi cu toate casele ce sunt în acele împrejurimi a pârâului şi* **jumătate din toate hotarele ce se ţin de Bălăneşti,** *şi ţarina veche şi toate hotarele ce sânt a Lueştilor, afară de ţarina noua, ce înconjura odată Lueştii, şi aşijderea* **noi văzând a lor bună voe, pentru aceea, şi noi îi dăm nostrului credincios bolearin panul Mihulea pisărul** *acea jumătate din acelsus zis sat şi cu acele* **sus scrise hotare ca să-i fie lui uric în veaci". [1])**

Se poate susţinea serios că din pasagiul citat mai sus, rezultă că obiectul principal al întărirei sunt casele unde şed oamenii, şi fiindcă se vorbeşte de hotare este fiindcă hotarele aparţineau de sat!

Andreicu şi cu fratele său Luca vând panului Mihula pisarul, jumătate din satul Bălăneştii; era natural ca prin actul de vânzare să se determine ce vinde, şi fiindcă, când o moşie se vindea, nu se vindea numai satul, căci în vatra satului erau casele locuitorilor, ci se vindea întreaga moşie cu hotarele ei, a fost natural ca şi în actul de faţă să se delimiteze jumătatea satului cu jumătatea hotarului întreg. Se întâmpla că drept prin jumătatea satului trecea pârâul Tutova, şi atunei ce era mai natural decât să se scire următoarele: **„care este pe pârâul Tutova şi cu toate casele ce sunt în acele împrejurimi a pârâului şi jumătate din toate hotarele ce ţin de Bălăneşti".**

---

[1]) Uricarul, vol XI, pag. 53—54.

Este vorba numai de sat şi cu totul secundar, de hotare? Dar atunci ce înseamnă aceste cuvinte din document: **„şi ţarina veche, şi toate hotarele ce sunt ale acestora, afară de ţarina nouă ce înconjura odată Lueştii"?**

In această parte a moşiei nu mai sunt case, ci numai pământ arabil. Cu toate aceste tocmai acest pământ arabil face obiectul principal al vânzării, căci, între altele, se vinde şi *„ţarina veche"* şi se exceptează numai *„ţarina nouă"*. Asta înseamnă că actul de vânzare nu dă decât o importanţă secundară hotarelor moşiei? Ce cap trebue să aibă cineva, ca cetind un document aşa de clar cum este acesta, să ajungă la concluzii ridicul de falşe?

Dar staţi, suntem încă abia la începutul aberaţiunilor.

Autorul cu gravitate continuă astfel:

„Dreptul sătenilor asupra hotarului reiese de altminterelea din numeroase documente, precum **mai reese că judecia era obiectul de căpetenie al daniei sau al întăririi".**

„Când, la 10 August 1631, Moiseiu Movilă dăruеşte mânastirei Solca satul Lozna care mai fusese a acelei mânăstiri, el scrie oamenilor că s'a milostivit şi i-a dat iarăşi mânăstirii Solca cum au fost daţi şi de alţi Domni bătrâni şi să asculte de călugări şi de oamenii ce aceştia îi vor pune socotitori acolo. Vra să zică Domnul nu dă mânăstirii pământul satului ci **judecia** *asupra oamenilor ce locuesc în sat*[1]*".*

Este o adevărată fantazie. Moise Movilă confirmă mănăstirii Solca, stăpânirea unui sat, a satului Lozna, dăruit de alţi Domni predecesori, recomandându-le sătenilor ca să fie la ordinile călugărilor şi să facă claca şi să dea dijmă.

In documentele vechi găsim o terminologie care se menţine până în timpurile aproape moderne. Cuvintele *slujbă* şi *ascultare* înseamnă clacă, podvezi, dijmă, etc. A face *slujbă*, înseamnă a face *clacă; a asculta*, înseamnă iarăşi a lucra zilele de clacă şi a da dijmă. Când deci Moise Movilă spune oamenilor în documentul său să *asculte* de călugări

---

[1]) Pământul, sătenii şi stapânii, R. Rosetti, pag. 150.

şi de oamenii ce aceştia îi vor pune şocotitori, înţelege ca oamenii să fie la ordinile călugărilor şi a vechililor lor şi să le facă clacă şi să dea dijmă; iar nici de cum nici, vorbă este, că Domnul dădea numai judecia asupra oamenilor ce locuesc în sat, iar nu şi pământul satului.

Să dovedesc acest lucru.

Cum că cuvântul *slujbă*, înseamnă serviciile pe care ţăranii erau obligaţi să facă boerului sau unei mănăstiri, rezultă dintr'un document a lui Petru Aron din 1448, prin care scuteşte pe oamenii din satele Ciulineştii, Ghereştenii şi Roşca, a mănăstirei Pobrata **„de bir, de podvadă, de iliş, de făcut mori, de a umbla în leafă, de a căra buţile domneşti şi de oricare altă slujbă“.**

Intr'un document Ştefan cel mare (1453), vorbind de un sat al monastirei Moldoviţa, zice: **„şi toată slujba acelui sat să fie a monastirei“.** [1])

Mult mai târziu în 1742, Constantin Mavrocordat face un aşezământ pentru a determina câte zile de clacă să facă ţăranii pe moşiile mănăstireşti. Aşezământul e intitulat: **„Pentru slujba oamenilor ce şed pe moşiile mănăstireşti“**, şi o fixează la 12 zile.

Să vedem acuma cuvântul de *a asculta,* ce semnificaţie avea?

Intr'un hrisov de la Vasile Lupu dat unui oare care Tănase, pentru un sat, cetim: **„ca să aibă a-şi ţinea satul pentru că-i a fost lui dreaptă ocină şi moşie, aşijderea pe cine va pune socotitor acolo în acel sat, să aibă a asculta de omul boiarinului nostru întru tot ce le va da învăţătură“.** [2])

Cred că aici nu poate fi vorba că Tănase proprietarul să aibe dreptul de a pune în sat un judecător, un om care să exercite dreptul de judecie.

Ştefan Gheorghe, reintegrând pe Iordache Cantacuzino

---

[1]) Cercetări, asupra stărei ţăranilor, G. Panu, pag. 126.

[2]) Uricarul Codrescu, vol. XVII, pag. 12.

în stăpânirea unui sat Avrămenii, spune: **„Iar voi să aveţi a asculta de D-lui întru tot ce vă va da învăţătură“.** [1])

Invăţătură înseamnă poruncă.

In acte şi alte multe documente, cuvântul *a asculta* înseamnă el a atârna de judecia stăpânului? E ridicul. El înseamnă pur şi simplu a fi la ordinile stăpânului ca să-i facă clacă şi să-i dea dijma, cuvenite.

Constantin Mavrocordat apropo de plângerea unui egumen în contra locuitorilor de pe moşii care refuzau claca şi dijma, dă un ordin în care cetim: **„Măcar că pricine a fost hotărâtă de Domnia-mea, pentru oamenii ce şed pe moşiile mănăstirilor,** ***să fie sub ascultarea mânăstirei şi sa facă posluşanii mânăstirei“*** [2]) adică să facă treabă mânăstirei.

Lucru devine mai lămurit din următorul act tot a lui Const. Mavrocordat. Acest Domn dă un ordin către oamenii de pe moşii în care cetim: **„să aibă a asculta** ***făcând însă numai 6 zile de lucru pe an şi numai dijma“.*** [3])

Aici numai încape îndoială că cuvântul *a asculta* se referă la clacă şi la dijmă.

Când deci Moise Movilă în documentul citat de d. R. Rosetti, recomandă oamenilor din satul Lozna, să asculte de călugări şi de oamenii acestora pe care i va pune de socotitori, asta înseamnă că porunceşte oamenilor ca să facă clacă şi să dea dijmă.

Iar d. R. Rosetti, acest profund cunoscător a istoriei noastre ne spune că prin aceste cuvinte, Domnul acordă judecia asupra oamenilor din satul mănăstirei!

Nici nu are alt înţeles cuvântul de *a asculta* în toate documentele pe care le întâlnim, şi din care autorul citează la Nota 3, a aceleaşi pagini 150, câteva. Nu pot cu toate

---

[1]) Surete şi Isvoade, Ghibănescu, vol. IV, pag. 2.

[2]) Studii şi documente, Iorga vol. V, pag. 153.

[3]) Ibidem, vol. VI, pag. 224.

astea să mă împedec a nu vorbi de o altă năzdrăvănie de interpretare a unor cuvinte dintr'un document a lui Miron Barnovski pe care autorul îl citează în acea notă.

Iată acel document.

„Io Miron Barnovschii Moghila Voevoda . . . . dat-am cartea domniei mele Egumenului dela sfânta Manastire Balicaĭ şi deregatoriului şi vatamanului den satul Mănăstirei dela movila Sacaşului ca sa hie tare şi puternic cu cartea domniei-mele a apara ocina împregiur, ţarina şi fânețele şi pădurea, nime de alţi oameni dentr'alte sate sa n'aibă treabă pe locul ce iaste a **satului Monastirei nici la ţarină, la câmpu, nici la pădure,** *nime sa n'aiba treabă".* [1]

Rog pe cetitor să mai recitească încă odată acest document şi să-mi răspundă dacă din el poate rezulta ideea, că moşia acestui sat aparţinea locuitorilor din el, iar nu mănăstirei? Intrebarea este aproape copilărească căci de vreme ce însuşi documentul ne spune că satul Movila Săcaşului este a Monastirei Balicăi, urmează dela sine că moşia, cu pământul cu hotarul ei aparţine tot mănăstirei.

Ei bine, nu. După d. R. Rosetti, din acest document rezultă că locurile de pe toată moşia era a oamenilor iar nu a mânăstirei. Şi ştiţi de ce? Fiindcă nu se zice în el: *„locul ce este al mânastirei"* ci se zice **„locul ce este a satului mănăstirei"!!!**

Iată cu ce interpretări ajunge ca să susţie d-sa, enormitatea de mai sus!

Dar n'am sfârşit încă.

Autorul continuă ast-fel:

„Nicăiure nu se vădeşte mai bine dreptul de posesiune ce-l au locuitorii unui sat asupra hotarului lor decât în actele relative la judecata ce o avură, în anul 1635, înaintea Domnului, Vasile Lupu Voevod, locuitorii satului Podolenii cu megieşul lor, Dumitru Buhuş". [2]

Şi în adevăr dă exemplul satului Podolenii, care zice

---

[1]) B. A. R. peceţi XLII No. 28, org.

[2]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 151.

că fusese dat de zestre de mănăstirea Solca Domniţei Ruxandra, fata lui Ştefan Tomşa Voevod la căsătoria ei cu Ştefan Bou. Obştia satului cu ocazia unei hotărnicii a lui Dumitru Buhuş la Bogotin crede că acel boer le-a răşluit o parte din hotarul satului lor şi reclamă lui Vasile Lupu.

Am cetit actele No. 12, 13, 16 şi 17 din cronica Bohotinului a d-lui R. Rosetti, publicat în Analele României vol. XXVIII şi la care autorul ne trimite.

Mai întâiu din acele acte nu reiese că Podolenii ar fi fost un sat de clăcaşi, nici că aparţinuse mănastirei Solca, nici că fusese dat ca zestre Domniţei Ruxandra. De unde le scoate aceste d. R. Rosetti? Pentru ce nu ne arată actul de unde le scoate, lucru având însemnătate? Dacă în adevăr satul Podolenii a aparţinut mânăstirei Solca şi a fost dat zestre Domniţei Ruxandra, atunci în adevăr acel sat era de clăcaşi. Şi faptul că el, adică obştia lui s'ar fi judecat cu Dumitru Buhuş, ar arăta că asemenea sate nu aveau propriu-zis un stăpân şi erau stăpâne pe hotarele lor.

Dar acest lucru d. R. Rosetti nu ni-l dovedeşte, nici măcar nu ni-l arată. Şi atunci nu ne explicăm faptul judecăţei satului cu Dumitru Buhuş decât prin aceea că satul Podolenii era sat de răzeşi, adică de proprietari mici. Şi că d. R. Rosetti prin inadvertenţă ia un sat de răzeşi drept unul de clăcaşi. Şi atunci acest exemplu nu face nici o dovadă, căci toată lumea ştie că pe când satele de clăcaşi aveau un stăpân, fie Domnul, fie boerul, satele de răzeşi erau de sine stătătoare stăpâne pe hotarele lor. In cursul veacurilor am întâlnit multe procese de răzeşi cu boerii. N'am întâlnit procese de clăcaşi judecându-se pentru moşie, cu alţi decât doar cu proprietarii lor proprii pentru proprietate.

Mai e posibil un lucru. In lipsă de lămuriri pe care nu ni le dă autorul. E posibil că Dumitru Buhuş să le fi

încălcat Podolenilor, simpli clăcaşi, pământurile lor de folosinţă, adică locurile de arătură şi de fânaţe pe care le posedau pe moşia mănăstirei. Aceste locuri posedându-le ei emfiteotic, a putut să dea loc unei reclamaţii din partea lor. Numai aşa am putea să ne explicăm un proces între nişte clăcaşi şi un uzurpator.

Iată la ce se reduc dovezile de fapte ale autorului prin care caută a proba că ţăranii erau stăpâni pe moşii!

IV

Vin la a doua faţă a acestei chestiuni. Se ştie şi nici d. R. Rosetti nu neagă, că existau moşii domneşti şi că Domnii hărăzeau din acest domeniu a lor, asemenea moşii, credincioşilor sau curtenilor lor.

Am văzut că d. R. Rosetti se întreabă: Ce însemnau acele hărăziri? Şi ce hărăzeau Domnii în realitate? Şi ne răspunde că Domnii nu hărăzeau proprietatea moşiilor, ci numai judecia lor.

Şi de ce mă rog? Nici autorul nu neagă că Domnii n'ar fi fost stăpâni absoluţi pe asemenea moşii şi sate, şi te întrebi: dacă ei erau stăpâni absoluţi, ar fi putut foarte bine să hărăzească în deplină proprietate şi fără nici o rezervă satul, moşia, cu întregul ei teritoriu, aşa că donatarul să poată dispune de pământul arabil, de cel de fânaţe, de pădure, de ape, cu dreptul *utendi et abutendi*. Şi de ce în loc să facă această, Domnii hărăzeau numai dreptul de judecie, care am văzut în ce consista, anume, în dreptul de a fi ocârmuitorul şi judecătorul sătenilor, şi în această calitate donatarul să se bucure numai de gloabele percepute, de două sau trei jerebii de pământ, de trei zile de clacă, de dijmă şi de dreptul de a avea moară şi crăşmă?

La această nedumerire, d. R. Rosetti ne răspunde că

nici nu putea Domnul să dăruiască alt-ceva, fiindcă pe moşii ţăranii erau proprietari, ei erau stăpânii locurilor de fânaţe şi de arătură, ei stăpâneau în devălmăşie pădurile, apele, etc.

Şi încă, măcar atâta lucru Domnii nu puteau să hărăzească totdeauna, căci în fie care sat fiind un cneaz şi acesta bucurându-se de foloasele pe care le-am arătat mai sus, Domnii trebuiau să aştepte să moară vre-un cneaz fără moştenitori din vre-un sat, ca să poată hărăzi partea ce acel cneaz avea în hotar precum şi drepturile pe care le avea asupra locuitorilor, să le hărăzească zic, unui boer.

Aşa că daniile domneşti în Moldova, în deosebire de toate daniile regilor şi Domniilor din Europa, erau reduse la foarte puţin lucru şi nu puteau să fie făcute decât numai dacă locul de cneaz dintr'un sat rămânea vacant!!

Aceasta e mai boacănă decât toate câte am văzut până acuma!

Să vedem, ca chestie de fapt, dacă autorul este exact şi dacă Domnii hărăzeau boerilor sate şi moşii, numai acele în care cnejii murise. Acest lucru, fără a fi o dovadă de cele afirmate de autor, ar proba cel puţin un lucru: armonia şi logica concepţiei fantastice a d-lui R. Rosetti. N'ai găsi contradicţie în fabricaţiunea teorii.

Este măcar aşa? Dar absolut de loc. Autorul clădindu-şi fantastica sa teorie, merge cu îndrăzneala până a înfrunta chiar documentele şi a susţinea ceva contra cu totul acelor documente.

Să dovedesc acest lucru.

D-l R. Rosetti recunoaşte cu destulă bună voinţă, că există patru urice, trei dela Alexandru cel Bun şi unul dela Ştefan şi Ilie, prin care aceşti Domni dăruesc diferite moşii unor boeri, măcar că în acele documente se spune că erau

cneji acolo în viaţă. Adică, ele nu vorbesc de cneji care *au fost*, ci de cneji care *sunt*.

Aceste patru documente răstoarnă întreaga teorie a autorului şi care consistă că Domnii nu hărăzeau decât moşiile vacante de cneji, şi că boerii donatari nu făceau de cât să le ia acelora locul.

Ba mai mult. Aceste patru documente răstoarnă întreaga teorie asupra cnejilor şi asupra hărăzirei de Domni numai a dreptului de judecie şi dovedesc că Domnii hărăzeau întreaga moşie cu deplinul drept de proprietate.

Şi iată de ce. In adevăr, dacă cnejii în sate, ar fi jucat rolul pe care le atribuie autorul, adică ar fi fost stăpânii satelor, judecătorii satelor, proprietari pe trei jerebii, bucurându-se de dreptul de dijmă şi de clacă, atunci mă întreb: când Domnii hărăzesc boerilor sate şi moşii în care existau cneji, ce hărăzeau ei? După teoria d-lui R. Rosetti, nimic, dar absolut nimic, nici dreptul de judecie, nici cele trei zile de clacă, nici dijmă, nici moară, nici crâşmă. Pentru ce? Pentru că de vreme ce exista un cneaz în acel sat care se bucura de toate aceste foloase şi de vreme ce ţăranii erau proprietari peste restul moşiei, evident că boerul donatar nu se alegea cu nimic. Or, este posibil a admite acest lucru? Cum, Domnul făcea un act inutil? Hărăzea aer şi apă rece prin actele lui de danie? Şi cu toate aceste concluzia este aceasta în sistemul ideilor d-lui R. Rosetti. Pe cât teoria sa se potriveşte cu actele de danie de sate, în care se vorbeşte de cneji care au fost, pe atâta ea nu se potriveşte de loc cu cele patru urice domneşti în care Domnul hărăzeşte patru sate în care existau cneji.

Un istoric conştiincios, în faţa acestor patru acte nedisculabile, s'ar fi convins că se rătăceşte şi că teoria sa este falşă.

Ar fi înţeles întâiu că cnejii prin sate nu erau ceeace 'şi

închipuise, adică ocârmuitori, cu dreptul de clacă, de dijmă, de moară şi de crâşmă; al doilea, că Domnii hărăzind moşii şi sate, hărăzeau în deplină proprietate, întreg hotarul moşiei şi dovadă de aceasta ar fi fost că cnejii neavând atribuţiile pe care şi le-a închipuit, adică nefiind proprietari pe trei jerebii, etc., natural că şi restul schelei clădite cade, că nici ţăranii nu erau proprietari, nici nu erau stăpâni pe pământul moşiei în devălmăşie, şi că ceeace donau Domnii era întreaga proprietate a moşiilor.

Putea însă autorul să renunţe la scumpa sa teorie fantasmagorică? Decât să renunţe, preferă orice. Cum să scape din încurcătură? Cele patru documente există, îi sar în ochi.

Autorul recunoaşte că este o contradicţie între fapte şi teoria sa. Iată ce zice: **„Acest fapt (cele patru urice) este în contradicţie desăvârşită cu părerea emisă de mine în Cap. I al cărţei precedente“.** [1])

Iar la pagina următoare se întreabă: **„Cum se explică această contradicţie între logica faptelor şi între cele trei** (pardon patru) **urice a lui Alexandru cel Bun?“**

Să avem ertare. Nu poate să fie nici o contradicţie între trei urice şi orice logică. Uricile sunt fapte, acte; logica este o apreciare, o părere. Intre uricile lui Alexandru cel Bun şi a lui Ştefan şi Ilie, şi între *logica* d-lui R. Rosetti, nu poate fi vorba de contradicţie. Un autor nu poate contrazice nişte documente indiscutabile, fără ca să nu se acopere de ridicul.

In această alternativă, căci cum am văzut că nu este alternativă, ştiţi ce face autorul? Sacrifică documentele şi îşi păstrează părerea. Căci iată ce spune:

„Cnejii despre care unele din documentele citate mai sus zice că **„sunt“** *cneji în momentul dării uricului, nu erau, fără îndoiala,* **decât**

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 155.

simpli juzi împodobiţi cu titlul de cneji de vre-un scriitor care nu-şi dădea bine seamă de valoarea cuvintelor. *Mai este probabil ca cuvântul cneaz sa fi căzut de mult în neobişnuinţă în Moldova şi ca acuma sub Alexandru cel Bun, să se fi crezut că cneazul nu fusese alîceva decât un jude".*

Se înţelege că cu o asemenea metodă, croieşti istoria cum îţi place, inventezi o organizaţie socială oricare. Dai peste patru documente care o desmint categoric, înlăturezi prin bunul tău plac acele documente, şi treci înainte.

Iată cine e acest autor.

V

Dar oare cetind documentele timpului, din o asemenea cetire poate să iasă măcar de departe confirmarea părerei autorului? De loc. Mai întâiu în toate documentele, afară de unul, nu se vorbeşte de *judecie*. Acest singur lucru ar condamna teoria. Am văzut cum explică lucru autorul. In imensa sau aproape totalitatea documentelor, cuvântul de *judecie* e subînţeles! Cum? Eu înţeleg că dacă găseşti un lucru în marea majoritatea a actelor, să presupui că e subînţeles într'un document în care el lipseşte. Dar ce judecată este aceasta, ca să crezi că fiindcă ai găsit în un singur document lucru, să conchizi apoi că, în toate celelalte şi aproape în totalitatea documentelor, el este subînţeles? Acest raţionament nu poate să fi eşit decât din fabrica de raţionamente a d-lui R. Rosetti.

Când ceteşti toate documentele timpului, toate actele de danie te convingi că Domnii dăruiau în deplină proprietate moşiile şi satele, ei dăruiau pământurile moşiei, veniturile moşiei, satul şi toate drepturile asupra ţăranilor care erau legate de dreptul de proprietate asupra moşiei, adică dreptul de a obliga pe ţărani să le dea dijmă, să le facă clacă, etc., etc.

Am nevoe să dau dovadă de acest lucru? Toate documentele timpului sunt sobru redactate, simple şi expresive în simplicitatea lor. Iată două dela Roman-Vodă. Cel întâiu din 1392.

„Eu marele autocrat cu mila lui Dumnezeu Domn Ioan Roman Voevod, stăpânind ţara Moldovei dela munte până la mare; dinpreună cu fii mei Alexandru şi Bogdan, am dat slugii noastre lui Ianăş Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă, trei sate pe Siret, în mâna lui cu tot venitul în veci; şi copiilor lui şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi prestrănepoţilor lui, cu tot dreptul; anume satele Ciursăceuţii şi Vladimirouţii şi Bucurouţii". [1])

Un altul tot dela acelaş Domn din 1393, în care cetim: **„Deci i-am miluit pe ei** (pe donatari) **cu deosebită milă şi le-am dat lor un sat în ţara noastră a Moldovei, pe Suceava şi hotarul acestui sat etc.)".** [2]

Câte odată Domnu, spune fapta donatarului pentru care s'a miluit să-i facă acea hărăzire.

Iată cum se exprimă cel mai vechiu hrisov moldovenesc pe care îl posedăm dela Iurg Coriatovici din 1374:

„Cu mila lui Dumnezeu, noi principele litoan, Iurga Koriatovici Voevod, Domn ţării Moldovei, şi cu toţi boerii Domniei mele. Facem cunoscut cu această carte a noastră la tot [omul] bun, **ce o ar vedea sau o ar auzi cetindu-se, cum că această adevărată slugă a noastră, credinciosul pan Iacşea Litavor, locuţiitor dela Cetatea Albă, ne-a slujit cu dreptate şi cu credinţă, în cât noi, văzându-i dreapta şi credincioasa slujbă către noi, şi mai vârtos, viteţeştele sale purtări împotriva Tătarilor la satul Vlădeştii pe Nistru, am miluit pe acea adevărată slugă a noastră, sus scrisă cu unul din satele noastre, numit Zubrouţi".** [1])

Este admisibil ca în asemenea documente să presupui că Domnii dădeau altceva decât spun în document că dau?

---

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. I, pag. 19.

[2]) Uric din 18 Noembrie 1393, din Revista pentru Istoria Arheologiei şi Filologiei. VII pag. 369.

[3]) Hrisovul lui Iurg Koriatovici din 3 Iunie 1374, din Foiţa de Istorie şi literatura, Iaşi, 1860, pag. 41.

Adică că ei nu dădeau satul, nu dădeau moşia cu tot hotarul, ci ceva care nu se spune, dreptul de judecie!

Un argument de analogie. Toate documentele regilor şi împăraţilor din Europa, şi în special a regilor Ungariei şi a Poloniei, sunt redactate la fel cu ale noastre; sau mai drept, documentele noaste sunt redactate la fel cu acele ale ţărilor vecine. In Ungaria şi în Polonia, nici nu a trecut prin gând cuiva asemenea idee. Ungurii şi Polonii n'au avut fericirea să aibă un domn R. Rosetti istoric. Nu s'a găsit nimeni acolo care să susţie că regii nu hărăzeau complecta proprietate a satului şi a moşiei.

Ei, cum este posibil, ca Domnii noştri, adoptând acelaş formular a actelor de danii ca şi acel a regilor unguri şi poloni, în realitate să nu dea ceace hărăzeau aceia, ci cu totul altceva? Ar putea să-mi explice această anomalie autorul cărţei *Pământul, sătenii şi stăpânii?*

Şi ca să se vadă perfecta analogie voiu pune faţă în faţă un document moldovenesc, cu analogul său unguresc, şi pentru ca identitatea să fie mai izbitoare, le voiu pune şi pe amândouă în latineşte, căci graţie d-lui Caluzniaçki avem un număr de documente din veacul al 15-lea, traduse din slavoneşte în latineşte.

Iată un document din 1425 a lui Alexandru cel Bun, prin care dărueşte slugei sale Ştefan Zugravu 4 sate în Miletin, pentru drepte şi credincioase servicii făcute.

„*Dei gratia nos Alexander voyevoda, terrae Moldavae dominus notum facimus hac tabula nostra omnibus, qui eam inspicient vel lectam audient, hunc certum officialem nostrum, Stephanum Zugraphum, recta nobis fideliaque servitia praestitisse. Proinde nos consideratis eius rectis fidelibusque servitiis donavimus ei în nostra terra Moldavia* **quatuor vicos in Miletino sitos,** *et quidem Berchisescios, Ieremiescios, Popescios, et ubi* **Zude Pasco habitat.** *Haec* **ei cum omnibus reditibus stabiliter et in omne tempus addicta sunto, ipsi et liberis** *et nepotibus et pronepotibus et nepotibus nepotum ipsius. Atque fines horum quattuor vicorum vide a loco incipiuntur, ubi Belosii rupes in Mileti-*

num cadit, et ab hinc in adversan rupem ad tumulum porriguntur, etc., etc.".[1]

Acum iată şi un document dela Ludovic regele Ungariei 1370, prin care confirmă lui Roman şi Ladislav fii lui Struza, chinezatele lor din districtul Caransebeşului.

Fiindcă documentul e lung, mă voiu mărgini a cita cele două pasage esenţiale:

„Quod Roman ad Ladislaus, fily Struza, fideles Olachy Nostri, ad nostram presenciam accedentes, eorum fidelitatibus et servicys in diversis Nostris negocys iuxta possibilitatis eorum quidditatem Nostre Maiestati exhibitis, seriatim declaratis, quasdam duas possessiones nostras Regales, in Capite duorum fluviorum Mothuk nominatorum in Districtu Karansebus existencium per prefatum Struza Patrem ipsorum, sub nomine sui Keneziatus, etc.".

Aceste moşii regele le dă:

„Cum omnibus ipsarum utilitatibus, Juribus, fructuositatibus, et pertinencys universis, sub eisdemque metis et distinccionibus metarum quibus ab olim per prefatum Patrem eorum".[2]

Regele Ludovic dă cele două moşii cu hotarele lor şi cu toate veniturile pentru serviciile credincioase aduse lui de Roman şi Ladislav.

Domnul Alexandru cel Bun dă lui Ştefan Zugravu, patru sate cu toate veniturile lor şi arătând şi hotarele.

Ei? Cum se face că regele Ungariei, hărăzeşte complectă posesiune a moşiei lor şi a tuturor veniturilor lor, pe când, după d. Rosetti, Alexandru cel Bun, dând tot moşii şi sate, tot cu veniturile lor şi cu toate hotarele lor, dă lui Ştefan Zugravu numai dreptul de judecie?

VI

Dar să viu la ceva mai concret. D. R. Rosetti după ce îşi expune teoria sa, continuă astfel: *„Consideraţiunile de mai*

---

[1]) Hurmuzachi vol. I, part. II pag. 837.

[2]) Hurmuzachi, vol. I, part. II, pag. 167 şi 168.

sus sunt pe deplin confirmate prin textul unui uric din 8 Octombrie 1434, dat în Suceavu de Ştefan al II-lea, publicat petru întâia oară într'o revistă rusească, reprodus în traducere românească de d-l Haşdeu în **Arhiva Istorică** *şi publicat din nou, în text slavon şi în traducere corectată de d-l I. Bogdan, în preţiosul său memoriu:* **Despre Cnejii Români**. *Prin acel uric, Domnul „dă lui Jurj Atoc un sat la isvorul Săratei,* **unde sunt juzi** *Fătu şi Ilie,* **ca să-i fie judecia uric** *şi sub uric să nu se dea nimănui şi* **alt judecător să nu aibă** *ci să se ţie de curtea noastră din Iaşi. Tot aşa să le fie şi copiilor şi fraţilor lui şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi tot neamului, în veci şi neclintit".* [1])

In fine iată-ne în faţa uni document prin care Domnul Ştefan, dând lui Jurj Atoc un sat, îi dă judecia, faimoasa judecie.

Observaţi în treacăt că deşi în satul Isvorul Săratei sunt doi juji, Fătu şi Ilie, totuşi după d. R. Rosetti, Domnul îi acordă lui Jurj Atoc judecia, adică şi dreptul de a judeca. Cum rămâneau cei doi juzi Fătu şi Ilie?

Acest lucru trebuia să-l facă să se gândească puţin şi să se întrebe: Oare judecia în acest uric înseamnă dreptul de a judeca, sau arată întinderea teritorială a satului hărăzit?

Dar trec peste asemenea lucruri mici.

Autorul triumfând, strigă:

„Iată o dovadă directă că, când prin uricile lor vechii Domni ziceau că dăruesc sau întăresc un sat, trebue să **înţelegem că dăruesc judecia de pe întreg hotarul acelui sat, adică tocmai puterile şi drepturile cari le posedase cnejii** *din moşi şi strămoşi".*

Şi mai jos adauge:

„Apoi uricul sus citat este departe de a fi singurul prin care să se întărească sau să se hărăzească pe vecie o judecie. El are multe soţii şi Donici nu era singurul gramatic care întrebuinţa cuvântul **judecie".**

„Cunoaştem un număr de urice din veacul al 15-lea în cari Domnul întărind sau hărăzind un sat împărţit în două părţi, zice lă-

---

[1]) Pământul, sătenii, şi stăpânii R. Rosetti, pag. 174.

murit că întăreşte sau hărăzeşte **amândouă judeciile** *sau amândouă părţile de judecie".*

„Mi se pare că, când Domnul zice în uric satul cutare, **amândouă judeciile,** *cu tot hotarul, sau* **amândouă părţile de judecie** *cu tot hotarul, nu poate încăpea îndoeală că lucrul ce el l-a dăruit sau întărit este* **tocmai acele două judecii** *cu tot hotarul, adică judecia asupra hotarului atârnând de ea, prin urmare întocmai acelaş lucru ce l-a întărit Ştefan al II lui Jurj Atoc la 8 Octombrie 1434".* [1]

. In adevăr autorul citează opt documente din veacul al 15-lea în care găsim cuvintele de **„amândouă parţile de judecie"** şi **„amândouă judeciile".** Este drept că în aceleaşi documente, autorul găseşte şi chiar citează şi varianta *„amândouă părţile de cut,* precum şi *„amândouă părţile".* Această variantă are o foarte mare importanţă cum se va vedea căci ea distruge interpretarea autorului.

VII

Ia să discutăm. această chestie care e cea mai principală şi cea mai fantastică din cartea d-lui R. Rosetti.

Dar aici este nevoie să reiau lucrurile de mai departe, căci deja a fost o polemică între autor şi mine.

In cartea mea *Cercetări asupra stărei ţăranilor,* discutasem deja pe scurt această chestie şi cred că am dovedit că prin cuvântul de *judecie* în uricul în chestie, precum şi în toate uricile unde asemenea cuvânt se întâlneşte, trebue să înţelegem întinderea teritorială a unei părţi de moşie, care poate odată era determinată după dreptul de judecată, dar care în veacul al 15-lea îşi perduse semnificaţia şi înseamnă pur şi simplu o parte dintr'o moşie sau dintr'un sat.

In sprijinul părerei mele adusesem un argument peremptoriu. Aduceam hrisoave în care cuvântul de judecie era înlocuit când cu cuvântul *parte,* când cu cuvântul *cut,*

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 147—148.

ceeace e tot una. Şi ziceam: Dacă cuvântul de *judecie* în documentul cu Jurj Atoc şi în celelalte ar însemna dreptul donataralui de a-şi exercita jurisdicţia şi o cârmui, atunci el n'ar fi înlocuit în acelaşi documente ceva mai jos cu cuvântul de—parte sau—cut care numai dreptul de judecie nu înseamnă.

Aşteptam ca d. R. Rosetti în răspunsul din *Viaţa Românească,*[1] să-mi răspundă la acest argument pe care eu îl cred peremptoriu.

Acest autor care s'arată foarte harţăgos în răspunsul său, tace chitic asupra singurului punct esenţial din critica mea, ci luând-o de sus cu mine, tratează copilărie obiecţia mea şi caută tot din însuşi textul uricului din 8 Octombrie 1434 să dovedească netemeinicia argumentului. Dar să reproduc textual întreaga parte.

„Intepretarea dată de d. Panu cuvântului de judecie, adică că, atunci când Domnii hărăzeau sau întăriau o judecie, ei înţelegeau să hărăzească sau să întărească numai pământul pe care un jude domnesc îşi exercita jurisdicţia, **este o curată copilărie.** *Că în documentul dela 8 Octombrie 1434 se întăreşte dreptul de judecată, reese cât se poate de luminos din faptul că Domnul zice că satul întărit:* **„să nu aibă alt judecător".** *Dacă ar fi fost vorba de o simplă întărire de pământ, ce nevoie ar fi avut Domnul să mai vorbească de dreptul de judecată? Cu deosebire ciudat este argumentul invocat de d. Panu pentru a dovedi că, prin uricul dela 20 Iulie 1453, prin care Petru Voevod întăreşte lui Mihail Logofătul satul Plătănoştii la gura Pobrateĭ unde erau juzi Crîstea şi Danciul,* **amândouă judeciile,** *nu trebue ca prin aceste cuvinte să se înţeleagă dreptul de judecată în amândouă părţile de sat. Ştiţi pentru ce? Pentru că nu este acolo vorba de danie, ci de întărire! Aţi înţeles? După d. Panu, Domnii dacă ar fi vrut, ar fi putut poate să hărăzească dreptul de judecată, însă erau opriţi să întărească acest drept acelor care îl ţineau dela alţi Domni. Pentru ce? Iac 'aşa. Fiindcă aşa a hotărît d. Panu. Scurt, cuprinzător şi mai ales convingător!*[1])"

---

[1]) Viaţa Românească. anul 1910, No. 1, pag. 62—63.

Imediat voiu relua din nou şi pe larg deastă dată discuţia acestei chestii şi cetitorul va putea judeca dacă interpretaţia mea a cuvântului de judecie este o copilărie, sau ceeace susţine d. R. Rosetti este o pură fantezie.

Dar deocamdată să mă răfuesc cu autorul asupra argumentelor ce le invoacă privitoare interpretaţiei d-sale din însuşi documentul dela 8 Octombrie 1434. El ne spune, că dovadă că cuvântul de *judecie* înseamnă exerciţiul jurisdicţiei cu care Domnul învesteşte pe Jurj Atoc, este că el zice: că **„satul să nu aibă alt judecător“**. Şi d. R. Rosetti adaugă cu fală **„Dacă ar fi fost vorba de o simplă întărire de pământ ce nevoie ar mai fi avut Domnul să vorbească de dreptul de judecată?“**

D. R. Rosetti escamotează textul documentului. Ia să-l reproduc. Iată documentul în *Despre Cnejii Români* d. Bogdan.

„Noi Ştefan Voevod... facem cunoscut... că i-am dat acestui adevărat Jurj Atoc un sat pe Sărata în sus, unde este jude Fătiş Ilie, ca să le fie lor (ca să-i fie lui) **judecia** *uric, şi subt uric să nu să dea nimănui, şi alt judecător să nu aibă, ei să se ţie de cartea noastră din Iaşi“.*

Documentul e rău redactat. Dovadă că d. Bogdan e nevoit ca să-l corecteze şi în loc de cuvintele din text **„ca să le fie lor judecia uric“** ceeace ar însemna că Vodă dă satul judecătorilor Fătu şi Ilie, d. Bogdan corectează **„ca să-i fie** *lui“*, adică lui Jurj Atoc judecia uric.

D. R. Rosetti zice că dovadă că judecia înseamnă dreptul de judecată, este că adaugă: **„şi alt judecător să nu aibe“.**

Eu dacă aşi voi, i-aşi întoarce întrebarea ilustrului şi seriosului autor şi i-aşi spune cu textul documentului în mână: Dovadă că Ştefan nu-i acordă lui Jurj Atoc, dreptul de judecată, este că în satul Sărata erau deja doui judecători, Fătu şi Ilie, care cum rămâneau, dacă Domnul numea pe Jurj Atoc jude?

Dar asemenea argumente de text nu însemnează mare

lucru. Ce înseamnă cuvintele: **„că alt judecător să nu aibă, ci să se ţie de curtea noastră dela Iaşi“**. Acest lucru ar fi trebuit să-l discute autorul şi să se pronunţe asupra lui. Ştiţi ce înseamnă? Că Domnul acordă lui Jurj Atoc o favoare, anume distrage satul dela jurisdicţia ordinară, făcându-l să atârne direct de judecta domnească. Importanţa acestui privilegiu era mare. Mă refer la cele ce am scris în cartea mea.

Pe ce mă bazez eu, interpretând ast-fel documentul? Pe documente similare din acelaş veac.

In adevăr, între imunităţile pe care Domnii acordau mănăstirile şi boerilor, erau scutirile ca satele lor să fie judecate de funcţionarii domneşti, fie în totul fie în parte. Am arătat acest lucru în cartea mea. Domnul, ori substituia judecătorilor domneşti pe însuşi persoana căreia i-a acordat imunitatea, dându-i ei dreptul de a judeca pe săteni în locul slujbaşilor Domneşti, ori, îi distrăgea pur şi simplu făcându-i să atârne numai de Curtea lui Domnească.

Aşa, Alex. Voevod în 1453 dă oarecare imunităţi oamenilor dintr'un sat a mânăstirei de călugăriţe Solca, pe care'l constituie în slobozie: imunităţile date sătenilor sunt un mijloc ca să încurajeze pe cei ce ar voi să se stabilească în satul cel nou, şi iată ce favoare între altele acordă satului:

„De asemenea nici vornicii din Suceava, nici alt nimenea să nu aibe treabă cu acei oameni, nici să-i judece şi a lua dela ei nimica, iar cine va vedea vre-o strâmbătate la acei oameni să-şi cate de dânşii la stariţa *sau la Domnia mea, dar alt judeţ să nu aibe“*.[1])

Prin acest privilegiu Domnul scuteşte pe săteni de judecata globinicilor, desugubinarilor, etc., şi îi pune sub jurisdicţia sau a stariţei sau a însuşi curţei Domneşti.

Ei bine, iată un alt document dela Alex. cel Bun cu

---

[1]) Uricarul Codrescu, vol. XX, pag. 99.

scutire de jurisdicţie identică cu acea din uricul lui Jurj Atoc.

Alexandru cel Bun la 1431, dăruеşte lui Iuga **două sate anume Mihnea din Bahna pe Tutova şi Balan din Strâmba, ca să-i fie uric şi sub uric să nu se dea altuia nici odată în veci şi** *să asculte de noi şi alt judecător să nu aibe*". [1]

Faimosul fantazist istoric aducea ca argument apropo de uricul din 8 Oct. 1434, că dovadă că Domnul îi acordă judecia lui Jurj Atoc, este că adauge **„că alt judecător să nu aibe"**. Din hrisovul lui Alex. cel Bun din 1431 se vede câte de falş este acest argument. In adevăr Domnul îi acordă două sate lui Iuga, şi nu-i acordă şi dreptul de judecie cel puţin dacă nu este subînţeles (!!!)

Şi cu toate aceste Domnul dispensează pe aceste două sate de judecata ori cărui alt judecător Domnesc, acordându-i favoarea ca să asculte numai de el, de Domn.

Iată d-le R. Rosetti cum se interpretează documentele, unul se interpretează prin celelalte. Când nu înţelegi sensul unuia cauţi imediat să-l lămureşti prin textul altor documente contimporane. Dacă ai fi făcut aceasta şi cu judecia din uricul cu Jurj Atoc, n'ai fi căzut în fantazia în care ai căzut, după cum îţi voiu dovedi îndată.

In tot cazul, pentru autorul în chestiune, lucru nu încape îndoială. Cuvântul de *judecie* ori unde îl găseşte, îl tălmăceşte ca reprezentând dreptul de ocârmuitor şi judecător al satului, după care decurge foloasele de care am vorbit anume, foloasele, trei zile de clacă, dijmă, monopolul morei şi a crâşmei.

Aşa în cât, când în documentul din 1434, Aprilie. 24, Ştefan întăreşte lui Popa Iuga, satul Temeşeştii *amândouă părţile de judecie,* înseamnă, după d. Rosetti, că-i dă amândouă părţile de judecător şi ocârmuitor (! ?). Când la 1435 August 24,

[1]) Despre Cnejii Rom. Bogd. pag. 27.

acelaş Ştefan întăreşte lui Oană portarul, un sat, *amândouă judeciile,* iarăşi înseamnă că-l face de două ori judecător şi ocârmuitor, cu drepturile care decurgeau, peste acel sat, etc., etc.

D. Rosetti cel puţin foarte rar recurge la metoda de argumentare a distinge şi a face rezerve. El totdeauna ia lucru de a întregul şi când susţine o enormitate, nu caută s'o atenueze.

VIII

Inainte de a intra în discuţia chestiunii, este întrebarea: Oare aşa au înţeleş cuvântul de judecie, fără nici o rezervă, toţi istoricii care s'au ocupat de chestie? Şi sunt eu cel întâiu care mi-am permis ca să înţeleg sub cuvântul de judecie altceva decât înţelege d. R. Rosetti? Nu. Toţi, sau au interpretat altminterelea cuvântul de *judecie,* sau când îl interpretează ca şi d. Rosetti, încă îşi exprimă rezerve.

Să arăt acest lucru.

Hajdeu în *Columna lui Traian,* vorbind de judecie, traduce *„cătun în care era un judece sau judec".*[1] Deci iată pe d. Haşdeu, crezând ca şi mine că cuvântul de *judecie,* exprimă o întindere teritorială, adică întinderea unui cătun.

Dr. Emil Caluzniaçki dela Universitatea din Cernăuţi, publicând documente slavone, din arhivele imperiale dela Moscova, cu traduceri latine, şi traducând documentele din 1434 şi 1435 a lui Ştefan, citate şi de d. R. Rosetti, când ajunge ca să traducă **ѡбѣ ꙗсти жꙋдеꙗїе**, adoptează în text interpretarea d-lui R. Rosetti, căci traduce în latineşte astfel: **„et in superiore Stramba utrunque ad redditum judices pertimentem fundum"** adică **„şi pe Strâmba în sus amândouă proprietăţile aparţinând venitului judecătorului".**

Cu toate aceste, Caluzniaçki are îndoială asupra sen-

---

[1]) Bogdan, Cnejii Români, pag. 31.

sului traducerei sale, şi pune imediat o notă în care cetim următoarele:

„Sed esse potest, ut vocabulum „жудеціа" hoc loco non tam „ad reditum indicis pertinentem fundum" quam fundum quemlibet, vel potius fundi cuius libet certam partem significet". Adică, **„dar se poate foarte bine ca cuvântul judecie în document să nu însemne proprietatea de a cărui venit se folosea judecătorul, ci tot aşa de bine să însemne numai proprietatea, sau mai de grabă să însemne oarecare parte din acea proprietate [1])".**

Iată-l deci pe Caluzniacki care traduce întâiu cuvintele slavoneşti de *ambele judecii* prin părţile de moşie care serveau de venit judecătorului, dând cuvântului de judecie seminificaţia de dreptul pe care judecătorul îl exercita în judecia sa.

Cu toate aceste imediat are îndoială, vede, simţeşte că acest înţeles nu se potriveşte cu textul întregului document şi atunci îşi schimbă părerea şi în nota pe care am citatat-o mai sus vedem că autorul sfârşeşte a se ralia la o altă interpretare, el crede în defitnitiv că cuvântul de *judecie* înseamnă o parte dintr'o moşie, adică dă cuvântului semnificaţia de întindere teritorială.

Vin acum la al treilea şi cel mai însemnat în această privinţă autor, la d. Bogdan care este adevăratul vinovat în această chestie, fiindcă d-sa cel întâiu în cartea sa *Despre cnejii Români* s'a ocupat de chestie în mod aşa, încât dintr'o simplă aproape supoziţie a d-sale, în tot cazul dintr'o părere cu rezerve ce-şi face acolo, d. R. Rosetti face o teorie întreagă, afirmând şi susţinând lucru în mod absolut construindu-şi faimoasa sa teorie asupra *judeciei.*

Am arătat mai sus cum d. Bogdan susţine că *judecia* în documentele moldoveneşti corespunde chinezatului din

---

[1]) Hurmuzachi, vol. I, part. I pag. 855.

cele ungureşti, cnezatului din cele galiţiane şi *judicium* sau *judicatus* din cele a Ungariei de Nord.

Nu discut chestia fiindcă nu interesează.

Dar d. Bogdan adauge: **„El, (cuvântul *judecie*) însemna la început funcţiunea, dreptul de a judeca, dreptul de a administra un sat ca judec; *mai apoi a luat înţelesul de terra judicis.*"** [1])

A, va să zică, cuvântul de *judecie* a trecut prin două faze, el la început, la început de tot (când?) a însemnat în adevăr dreptul de a judeca, dreptul de a administra. Dar mai pe urmă acela de *terra judicis*, adică de *intindere teritorială.*

Iată-l deci pe d. Bogdan ca şi Hajdeu ca şi Caluzniaçki, admiţând că în urmă cuvântul de *judecie* înseamnă *întindere teritorială.*

Prin urmare ilustrule şi profundule istoric, când vin şi eu tocmai la urmă, după aceşti trei istorici şi pretind că cuvântul de *judecie* înseamnă *întinderea* de pământ pe care odată judele domnesc îşi exercitase juridicţia, nu este o copilărie, ci copilărie este faptul că nu ţi-ai dat seama când ai întrebuinţat acest cuvânt.

La ce epocă putem atribui părerea d-lui Bogdan că cuvântul *judecie* căpătase semnificaţia de *terra judicis?* Desigur la epoca de care este vorba, în veacul al 15-lea şi al 16-lea, fiindcă aceste sunt singurele veacuri în care mai întâlnim cuvântul de *judecie* în documente.

Ca consecvenţă trebue să zicem că forţaminte d. Bogdan admite că în documentele din veacul al 15-lea, şi al 16-lea, această semnificaţie o are cuvântul de *judecie*?! Acea că cuvântul *judecie* înseamnă întindere teritorială.

Şi chiar o spune. In adevăr, după ce citează multe documente, cu privire la juzi şi vătămani, d-sa continuă.

---

[1]) Cnejii Romani, Bogdan. Pag. 18.

Din toate acestea se vede că satele aveau câte unul sau doi juzi, rare ori trei sau mai mulţi; de obiceiu ele par a fi fost împărţite în două părţi ce se numiau judecii: termin ce alternează când cu „parte-часть“, când cu „cut-коутъ“: un cuvânt ce s'a păstrat până astăzi în unele locuri“.

Acest pasaj este foarte important pentru tranşarea chestiunii. Când d. Bogdan spune că satele erau împărţite în două părţi ce se numeau *judecii,* şi că cuvântul de *judecie* fiindcă ajunsese să însemne o parte din cele două părţi a satului, alternează când cu cuvântul propriu de *parte,* când cu *cut* care până şi astăzi în Moldova înseamnă tot parte, autorul prin aceasta tranşează chestiunea, pronunţându-se cu voie sau fără, voie, în contra interpretării d-lui R. Rosetti.

In adevăr, dacă în documente găseşti când cuvintele *„amândouă judeciele“* când *„amândouă părţile“* sau *„amândouâ cuturile“* evident că aceasta înseamnă că cuvântul de *judecie* îşi perduse semificaţia dreptului judecătorului de a judeca în circumscripţia lui, şi adoptase acela de *parte* sau *cut,* adică arăta pur şi simplu împărţeala în două a unui sat.

Şi d. Bogdan citează documente în această privinţă. Citează din documentul dela 1434 Aprilie 24, **„Temeseştii ambele judecii“ „темешещи ѡбѣ части жѹдечїе“. Citează din documentul din 1435 Decembrie 7. „темешещи ѡбѣ части кѹты“.**

Acest autor o singură excepţie face, dela regula generală pe care o adoptează, când ne spune că există un singur document acel din 8 Octombrie 1434, faimosul document cu Jurj Atoc, în care semnificaţia primitivă a cuvântului *judecie,* adică dreptul de a judeca şi a administra mai este încă păstrată.

Va să zică în toate documentele în care întâlnim cuvântul de *judecie,* ne spune d. Bogdan, acest cuvânt înseamnă o întindere teritorială, o parte din sat, numai în singurul document amintit el are semificaţia de dreptul de a judeca.

Dar afirmând aceasta, nu e categoric de loc. Iată propriile sale cuvinte:

„Insemnarea primitivă a cuvântului ne o atestă, pe cât se pare, următorul document moldovenesc, din Suceava, 8 Oct. 1434, singurul din câte cunosc eu, în care cuvântul judecie *e întrebuinţat în înţeles de funcţiune: prin el Ştefan Vv. dăruieşte lui Jurj Atoc pe vieaţa judecia unui sat, unde înainte de ele fuseseră juzi Făt şi Ilie".*

Acum să poate vedea deosebirea între d-nii Bogdan şi Rosetti.

Cel întâiu crede că în toate documentele afară de unul, cuvântul *judecie* înseamnă întindere teritorială, o parte dintr'un sat.

Pe când cel al doilea susţine că ori unde întâlnim în veacul al 15-lea şi al 16-lea, cuvântul de *judecie* el are semnificaţia de dreptul de a judeca, dreptul de a ocârmui satele.

Cel întâiu consideră documentul din 8 Octombrie 1434, ca singurul vestigiu a unei stări vechi sociale dispărute, înlocuită prin alta în care cuvântul de judecie îşi perduse semnificaţia primitivă.

Cel al doilea din contră crede, că în veacul al 15-lea şi al 16-lea, suntem încă tot sub regimul vechilor judecători care ocârmuiau şi administrau satele, iar cuvântul *judecie* înseamnă tot exercitarea acelui drept.

D. Bogdan este după mine rătăcit numai în interpretarea cuvântului *judecie* din documentul din 8 Oct. 1434.

D. R. Rosetti este rătăcit pe toată linia, ca totdeauna dealtminterelea.

Incă o dovadă de deosebirea între d. Bogdan şi faimosul autor a *Pământului, sătenii şi stăpânii.*

Am văzut că d. Bogdan recunoaşte că întâlneşte în documente trei cuvinte care exprimă acelaş lucru: *judecie, parte* şi *cut.* Şi prin aceasta recunoaşte că *iudecie* nu înseamnă dreptul de judecată sau de administrare, ci se referă

la întinderea teritorială, căci dacă e permis cuiva să creadă că cuvântul *judecie* înseamnă dreptul de judecată, un scriitor care se respectă nu poate susţinea că şi cuvintele *parte* şi *cut* ar însemna tot dreptul de a judeca şi de a administra.

Ei bine, faimosul istoric de care mă ocup merge până aici. Nu poate nega nici el că în documente găseşte *cut* şi *parte* de sat, alături cu *judecie*. Şi atunci susţine următoarea fenomenală părere.

„Mai vedem că uricile nu fac nici o deosebire între cuvintele: **judecie, cut şi parte de sat;** *ele sunt sinonime şi sunt întrebuinţate pentru a desemna circumscripţia în care judeţul, stăpânul satului sau a părţii de sat, îşi exercitează judecia".* [1])

Cu alte cuvinte, de câteori vom întâlni într'un document cuvintele *cut* sau *parte din sat*, înseamnă dreptul de judecie a boerului asupra amândoua părţile satului!

Această extremitate la care ajunge bietul autor, numai să-şi poată susţine teoria, dovedeşte inanitatea ei.

Mă întorc la d. Bogdan, la excepţia pe care d-sa o face — cu toate rezervele — la documentul din 8 Octombrie 1434, şi mă întreb: Ce l'a determinat pe d-sa ca să creadă că numai în acest caz cuvântul de judecie e întrebuinţat în înţeles de funcţiunea judecătorului, şi că prin urmare Ştefan dăruеşte lui Jurj Atoc pe vecie, judecarea satului Sărata. Nu o spune, nu arată motivele, ci se mărgineşte a adăogi următorul comentar:

Documentul acesta ne arată că şi în Moldova judecia se dedea pe viaţă şi cu drept de moştenire, cum se dedea chinezatul în Ungaria; cazuri de felul celui dela 1434 vor fi fost destul de dese în secolul XIV—XV, ele n'au fost însă consemnate în privilegii scrise, sau dacă au fost, nu ni s'au păstrat". [1])

Dar d-sa trebuia să observe un lucru, că acest document e din acelaş an sau cu un an deosebire, de celelalte

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 149.

[2]) *Despre Cnejii Români*, I. Bogdan; pag. 19.

documente în care cuvântul de judecie însemnează întindere teritorială. Acest lucru nu l'a izbit? Şi nu s'a întrebat, cum acelaş Domn, în acelaş an, se serveşte într'un document de cuvântul de judecie în înţeles de întindere teritorială, iar într'altul în sensul primitiv, adică în accepţiunea pe care 'l avusese odată cine ştie cât de mult?

Ipoteza d-sale că poate au mai fost documente în care cuvântul de *judecie* s'a întrebuinţat în sens de funcţiune şi s'au perdut, mai la urmă este admisibilă, fiindcă e posibilă.

Dar poate d. Bogdan susţinea în mod serios că asemenea privilegii au trebuit să existe în Moldova, au fost în usaj poate curent, însă n'au fost consemnate în scris? Nu cade prin aceasta în ipotezele şi în felul de a concepe istoria d-lui R. Rosetti?

IX

Aşa stătea chestiunea în momentul când eu începând scrierea cărţei *Cercetări asupra stărei ţăranilor*, am fost nevoit să mă ocup de ea. Şi ce am făcut? M'am mulţumit a adopta în termeni generali părerea d-lui Bogdan cu privire la interpretarea cuvântului de *judecie* în sens de *terra judicis* şi am căutat să dovedesc acest lucru, adică ceeace nu făcuse nici nu încercase d. Bogdan, probabil ca să nu lovească în susceptibilitatea ţâfnoasă a camaradului său d. R. Rosetti.

Şi am făcut aceasta în mod sumar, căci nu discuţia acestor chestiuni era obiectul cărţei mele.

Acum însă, fiindcă d. R. Rosetti nu e măcar modest în răspunsul său, ia să iau întreaga chestie ca s'o discut şi să arăt că părerea sa e pur şi simplă ridiculă.

Am văzut ce înţelege acest autor prin cuvântul de judecie. In realitate oare ce înţeles să aibă el? Să ne servim

de documente şi să vedem n'oiu putea scoate adevăratul lui înţeles? Trebue să spun dela început, că acest lucru nu e tocmai uşor. Să reproduc textul câtor-va documente ca să se vadă acest lucru.

In 1434, 24 April, Ştefan dăruieşte lui popa Iuga mai multe sate şi anume: **„Buciumenii, unde este casa lui, iar al doilea mai jos, Tormileşti,** *unde este Micul jude,* **al treilea la Şomuz Ciorsăceşti, al patrulea mai sus de Buciumeni anume Radeşani şi la obârşia Luibanei Mânfaţii şi la gura Studeneţei Temeşeştii, [la obârşia Strâmbei],** *amândouă părţile de judecie,* **şi** *Strâmba cu obârşia* **până la gură, cât va putea cuprinde pentru sine, şi la** *Tutova Lăleştii şi Hălmăgeşti* **şi la obârşia Strajinţei, unde este jude Mihaila."** [1])

In 1435, acelaş Domn Ştefan împreună cu fratele său Ilie, dăruеşte slugei şi boerului lor Pan Ooană portarul **„satele pe Văslui, anume: Brudureşti, unde e casa** *lui, şi seliştea Fundei* **pe** *lângă Bredchiteştii* **unde este Nicu şi Iliaş,** *ambele judecii* **şi Retezeştii, şi la vârful Bârladului Boziani, şi la Prut Iacobeşti şi Bărboşii şi seliştea Tolei şi cu iazurile şi via lui la vârful Dobroslăveştilor cu pârâul."** [2])

Aşi mai putea cita încă câte-va, dar mă opresc.

Din aceste două exemple rezultă după mine, că cuvântul de judecie în aceste documente nu înseamnă de loc dreptul stăpânului de a judeca şi a ocârmui. Şi ştiţi de ce?

Mai întâiu, fiindcă Domnul în documentul întâiu îi dăruеşte lui popa Iuga vre-o opt sate şi localităţi. Şi cu toate aceste vedem că numai despre satul Temeşeşti spune **„amândouă părţile de judecie".** Iar în al doilea document Ştefan şi Ilie hărăzesc lui Oană portarul iar vre-o 7-8 sate şi siliştе, şi numai la siliştea Fundei vorbeşte de *ambele judecii.* Dacă *judecie* ar însemna dreptul de judecată şi de ocârmuire a satului este neînţeles cum aceşti Domni dăruind în amândouă cazuri câte 7-8 sate, dau lui popa Iuga şi lui

---

[1]) 24 Apr. 1434 (Hurmuzachi I, part. II, pr. 853-854).

[2]) BAR Doc. Pec. 3 (1435-1443) Aug. 24.

Oană dreptul de judecată şi de ocârmuire numai în un sta, în cazul întâiu Temeşeştii, în al doilea siliştea Fundei, iar pentru celelalte sate nu le acordă acest drept; lucru nu se înţelege. Când dăruşti unui boer sau unei slugi credincioase 7—8 sate, îi dăruşti natural tot ce poţi dărui, adică dreptul de jude şi de ocârmuitor, căci acesta însemna judecie după autor. Pentru ce această favoare o acordă Domnii cu privire numai la un sat şi la celelalte nu? Şi ce câştiga popa Iuga şi Oană portarul, după d. R. Rosetti, de la celelalte sate, unde nu li se acorda dreptul de judecie?

Incă ceva. De multe ori vedem, precum din documentul dela 1435, că Domnul acorda donatarului *judecia* acolo unde erau deja doi judecători. In cazul de mai sus judecători în siliştea Fundei erau Micul şi Iliaş.

Incă ceva. In documentul cu Jurj Atoc, unde i să acordă judecia, să mai înţelege lucru cu toate că şi acolo erau deja doi judecători. Poţi să susţii că i se acordă dreptul de judecată. Dar toate celelalte documente vorbesc de ambele judecii. Aşa am văzut că Ştefan hărăzeşte popei Iuga, satul Temeseştii, amândouă părţile de judecie. Iar Ilie şi Ştefan hărăzesc lui Oană Portarul siliştea Fundei, ambele judecii, Ştefan cel Mare cumpără dela Fete Iacobescu **„un sat la Bârlad unde a fost jude Buda şi Drăgoi, amândouă judeciile“.** [1])

E întrebarea: ce înseamnă ca să hărăzeşti într'un singur sat *două judecii,* sau *amândouă părţile de judecie?* Ce înseamnă că Ştefan cel Mare cumpără *amândouă judeciile* cu satul? Nu cunosc Domni care ca să exercite judecia într'un sat aveau nevoe să o cumpere.

Ar putea d. R. Rosetti să ne explice lucru? Dacă Domnii voiau să acorde unui boer dreptul de judecată într'un sat, mi se pare că era natural s'o facă cum pretinde d. R. Rosetti că Ştefan Vodă a făcut-o în satul Sărata lui Jurj Atoc, acordându-i judecia. Dar două judecii? Dar amândouă părţile de judecii, ce înseamnă asta?

---

[1]) Acad. Rom. peceţi No. 12.

Cu interpretarea d-lui R. Rosetti lucru nu are înţeles, este un non sens, o absurditate, şi este o regulă de interpretare admisă de toată lumea, că, când un istoric întâlneşte o dificultate de text, nu trebue să admită un înţeles care l'ar aduce la absurd, ci un altul care ar da o soluţie oare care dificutăţei.

Ia să căutăm, n'om găsi enigma şi înţelesul cuvântului de judecie, care să dea documentelor un înţeles?

Intr'un document dela Ştefan cel Mare, acest Domn constată mai multe cumpărături de sate pe care face şi cu care înzestrează episcopia Romanului. In el cetim: **„şi am dat acelei sfinte noastre Mitropolii, toate acele sate câte mai sus scrim, auume: Negoeştii cu iezuri şi cu mori, şi jumătate din Goştileştii şi** *poiana ambele judecii*".

E natural să te întrebi pentru ce Domnul dărueşte mitropoliei din Roman Negoeştii fără nici o judecie, iar Poiana cu ambele judecii? Documentul însuşi ne lămureşte. Când Domnul vorbeşte de cumpărătoarea Negoeştilor zice aşa: **„Şi vândut-a a sa dreaptă ocină dela al său drept uric,** *un sat* **anume Negoeştii pe Negru pârâu, etc.".**

Iar când vorbeşte de cumpărătura Poenii, se exprimă aşa: **„Şi asemenea veni aintea noastră şi aintea noştri moldoveneşti boiari, Ileana féta Nekitei fratele Costei Andronic, de a sa bună voiă, de nime nevoită, dar nici siluită, şi vându a sa direaptă otcină dela al său dirept uric,** *două sate,* **ce sunt pe Moldava, anume Poiena, unde fură Knejii Băloşu şi Danciul, însuşi Domniei mele, pentru 200 zloţi tătăreşti".** [1])

Va să zică pe moşia Poiana erau două sate, în care în unul fusese cneaz Baloşu şi în altul Danciul; iar când mai jos precum am citat, Domnul zice, *Poiana ambele judecii*, rezultă clar că *judecie* însemnează *o parte* din Poiana şi că ambele judecii compuneau întregul trup al moşiei Poiana.

Iată deci printr'o interpretare judicioasă că ajungem a înţelege ce însemnează în documente cu privire la unele sate,

[1]) Cronica Romanului, Melhisidiec, vol. I, pag, 138.

cuvintele „amândouă judeciile“ sau „amândouă părţile judeciei“. Este vorba de două părţi deosebite dintr'un sat sau dintr'o moşie.

Aşa că, când în documentul lui Ştefan Voevod din 1434 se vorbeşte de amândouă părţile de judecie, fără ca să se vorbească şi de celelalte sate, precum Buciumenii, Ciorsăteştii, Rădăşeni, etc., asta înseamnă că Temeşeştii coprindea două părţi deosebite, pe când celelalte sate nu. Când acelaş Ştefan Voevod cumpără de la un boer un sat la Bârlad, amândouă judeciile, aceasta înseamnă că acel sat avea două părţi deosebite.

Acest lucru îl crede şi d-l Bogdan. De vreme ce am reprodus deja, că vorbind de sate, d-sa ne spune: **„de obiceiu ele (satele) par a fi împărţite în două părţi ce se numeau judecii“.**

Să demonstrez acum că în documente sunt trei termene care alternează: acela de *judecie*, cu *parte* şi *cu cut*. Avem un document din 1439 dela Iliaş Domnitorul, prin care îi confirma protopopului Iuga vechile achiziţiuni adăugând şi altele nouă şi în care găsim întrebuinţate tustrele aceste expresii.

„Deci noi văzând dreapta şi credincioasa lor slujbă către noi, am dorit a-i milui cu osebita noastră milă şi le-am dat în ţara noastră a Moldovei satele, anume: Buciumenii la Şomuz, unde este casa lor, şi la Revti Kozarenţii şi în jos la gura Ohrincei şi cu prisăcile şi curăturile la Dnistru, ce aparţin de aceste, şi peste Prut în faţa de Podoleni **amândouă cuturile** (обѣ коуты-**delimitaţiile**), *şi sub făget* **Jigărenii, amândouă judeciile** (обѣ жѹдеціи), *şi unde a fost Mihailo Colici, şi la Strâmba, unde a fost Barbul Stan,* **amândouă părţile** (обѧ цасти) *şi mai jos de un loc anume Străminoasă, şi unde este Balan şi Mihnea dela Bahna, şi la gura Studeneţei-Temeşeşti, unde au fost* **amândouă cuturile** (оба коуты) *(şi privilegiul lui Stan Polenovo să nu atingă acest privilegiu al nostru nici odată în veci“,* [1])

---

[1]) 2 Iunie 1439, Hurmuzachi vol. I, partea II, pag. 876.

Dar se va obiecta că din acest document rezultă numai un lucru, că găsim expresiile *amândouă judeciile, amândoă cuturile, amândouă părţile*; dar nu rezultă că *cut, udecie* şi *parte,* este acelaş lucru, nici că aceste cuvinte alternează între ele.

Ei bine, voiu face şi această dovadă.

Avem din fericire cinci documente, danii sau întăriri de danii lui Iuga preotul şi mai pe urmă protopopul, asupra aceloraşi sate, aşa că putem foarte bine vedea cum Ştefan Vodă, pe urmă Ilie, pe urmă amândouî împreună se servesc de expresiile de mai sus în diferite documente.

In acela din 1434, Aprilie 20 citim următoarele:

„Deci noi văzând a lui dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, dorit-am a-l milui cu osebita noastră milă şi i-am întărit lui în ţara noastră în Moldova dania părintelui nostru, satele anume: Buciumenii, unde este casa lui, iar al doilea mai jos Tormiteşti, **unde este Micul jude,** *al treilea la Şomuz Ciorsăceşti, al patrulea mai sus de Buciumeni* **anume Radeşani,** *şi la obârşia Luibanei Mânfaţii şi la gura Studeneţii Temeşeştii, [la obârşia Strâmbei],* **amândouă părţile de judecie,** (ѡбѣ цасти жѹдеціе) *şi Strâmba cu obârşia până la gură, cât va putea cuprinde pentru sine, şi la Tutova Lăleştii şi Hălmăgeştii şi ia obârşia Strajniţei, unde este jude Mihaila".*[1]

Va să zică la gura Studineţei Temeşeştii avea în documentul dela 24 Aprilie 1434, *amândouă părţile de judecie.* Un an după aceia 7 Decembrie 1435, popa Iuga vine din nou, însă de astă dată şi înaintea lui Ilie care domnea împreună cu frate său Ştefan, să ceară acestor doui Domni să-i întărească iarăşi stăpânirea, şi iată ce citim în acest din urmă document.

„Şi i-am dat şi întărit pentru credincioasa lui slujbă în ţara noastră satele: la Liubana, anume Mânzaţii, şi la gura **Studenţului,** *unde au fost Temeşeştii,* **amândouă părţile decuturi** (ѡбѣ цасти кѹтꙑ)[2]

---

[1]) 24 Aprilie 1434 (Hurmuzachi I, part. II, pag. 853-854).

[2]) 7 Decembrie 1435 (Hurmuzachi I, part. II, pag. 868.

Iată cuvântul de *judecie*, din documentul din 1434 înlocuit prin acela de *cut*, în documentul din 1435.

In documentul din 1435 iarăşi a lui Ştefan şi Ilie, dat tot protopopului Iuga, cetim: **„şi la Tutova, unde este Miclea din Bahna şi mai sus la *gura Strâmbei*, unde este Balan şi unde este Barbu, Stan şi Stanciul la *capul Strâmbei, amândouă judeciile*** (ѡбѣ жѹдєцїє)[1].

Va să zică, la Strâmba unde era Balan şi Stan se vorbeşte de amândouă judeciile.

In documentul din 1439, dela aceeaşi Domni, dat lui Iuga, de astădată ajuns protopop, cetim: **„şi la Strâmba unde a fost Barbul Stan, *amândouă părţile*** (обѧ цасти).

Mai sus în loc de *judecie* am găsit cuvântul de *cut*, acuma găsim acela de *parte*.

Incă ceva. In documentul lui Ştefan cel Mare din 1488 publicat în *Cronica Romanului*, într'un loc unde Domnul descrie moşiile cumpărate, zice: **„şi Poiana ambele judecii"** (и полєна ѡба жѹдєчіи).

Iar mai jos cetim: **„şi iarăşi acel dres (act) ce este dela moşul nostru Alexandru Vodá, pe Poeni, ambele părţi** (на полина на ѡба части).

Demonstraţia este făcută; ori cuvântul de *judecie*, ori acela de *cut*, ori acela de *parte*, însemnează unul şi acelaş lucru, oarecare întindere teritorială, o parte dintr'o moşie sau dintr'un sat, o simplă terminaţie teritorială.

Inţelesul pe care d. R. Rosetti îl dă cuvântului de *judecie* în sensul de a judeca şi de a ocârmui, cade.

Ei, acum cum rămâne seriosule bărbat cu epitetul de copilărie pe care l'ai dat interpretărei mele?

Şi acuma întorcându-mă la faimosul uric, dat tot de Ştefan, unul din Domnii de a căror urice m'am servit, lui Jurj Atoc, de un sat la Isvorul Săratei, mă întreb: când Domnul zice ca să-i fie *judecia* uric, ce înseamnă şi aci cuvântul de *judecie?* Ceeace am văzut că însemnează în toate

actele citate, întinderea teritorială a satului Isvorul Săretei. Domnul putea foarte bine să zică: **„să-i fie *partea* din isvorul Săratei uric“** sau *„cutul uric“* şi aceasta ar fi însemnat acelaş lucru; prin urmare nici vorbă nu poate fi de hărăzirea unui drept de judecată asupra satului Isvorul Săratei. Dovadă că nu poate să fie vorba de un drept incorporal, ca acela de judecător, este că uricul zice: **„iar hotarul să fie după hotarul cel vechiu“.** O pură chestie de delimitare.

D. Bogdan înşelându-se în mod pe care nu-l pot pricepe asupra acestui document, ia formula cunoscută şi obicinuită: **„Tot aşa să le fie şi copiilor lui şi fraţilor şi nepoţilor lui şi stră-nepoţilor lui şi tot neamului, în veci şi neclintit“** ca o dovadă că dreptul de judecie era ereditar, pe când în realitate bietul Ştefan Vodă, autorul uricului, şi cu această ocazie nu făcea decât să întrebuinţeze formula din toate documentele prin care hărăzind un sat, Domnii hărăzeau nu numai lor ci şi urmaşilor lor până în ultima linie succesibilă.

Am sfârşit şi cu dreptul de judecie a faimosului fantazist şi vedem că şi aici este tot aşa de fantastic ca şi în chestia cnejilor.

Când particularii cumpărau şi vindeau moşii şi părţi de moşii, ei cumpărau şi vindeau teritorile lor, hotarele acelor moşii peste care erau proprietari, şi nici vorbă poate fi că în asemenea transacţie putea să fie un drept de judecată, adică de judecata sătenilor şi de ocârmuire.

Când Domnii hărăzeau moşii, hărăzeau proprietatea nu judecia, aşa cum toţi stăpânitorii de ţări făceau în toată Europa. Susţinerea că Domnii nu puteau hărăzi decât dreptul incorporal de judecie, cu foloasele care decurgea din el, fără să poată dona proprietatea însuşi a satului sau a moşiei, este o scornitură îndrăzneaţă şi ridiculă chiar a d-lui R. Rosetti, pe care am văzut că nu se poate nici concepe în mod serios, nici susţinea ca un act oarecare.

Prin urmare, proprietatea în Moldova, era aceeaşi şi înainte de descălecare, precum şi după, pe care o vedem existând în veacul al 18-lea, la noi şi în toată Europa.

Ar trebui cu aceasta să sfârşesc asupra acestei chestiuni dacă răspunsul pe care autorul îmi dă în *Viaţa Românească* nu m'ar sili să-i zic încă ceva, şi îi răspund, nu fiindcă ceeace îmi obiectează merită răspuns, căci aceeaşi procedare şi mentalitate pune, pe care le-am văzut şi relevat deja. Dar d. R. Rosetti este, dacă nu de rea credinţă, dar atunci de o inconştienţă rară, când caută în răspunsul său a mă pune în contradicţie cu cele ce am susţinut în Cartea mea şi anume în volumul I, faţă cu volumul al II-lea şi ca culme acum să zic, să întrebuinţez tot cuvântul de inconştienţă, se serveşte de argumentele şi constatările mele, pentru a-şi confirma fantasticile sale susţineri.

După ce face un număr însemnat de citaţii din capitolul cărţei mele: *Condiţia juridică a ţăranilor*, apoi urmează în chipul următor:

„Acum am mântuit cu citaţiile. D. Panu ne-a dat sub însuşi a sa iscălitură tot materialul necesar pentru a răspunde la afirmarea d-sale: cum că satele hărăzite sau întărite de Domn alcătuiau pentru donatari nişte proprietăţi depline, cu toate drepturile care decurg şi fără nici o rezervă, dar absolut fără nici o rezervă".

„Din constatările făcute de însuşi d. Panu rezultă:

„Că sătenii aşezaţi pe hotarul satului hărăzit sau întărit.

1⁰ **„Se folosiau în evul mediu** *de tot pământul de care aveau nevoe.*

2⁰ „Se folosiau de locurile lor de casă şi de grădină, de pometurile, livezile, viile şi curăturile lor din tată în fiu, câtă vreme şedeau în sat, şi dădeau dijmă şi făceau clacă".

3⁰ „Se folosiau, asemenea, din tată în fiu, de locurile cultivabile şi de păşune".

4⁰ „Nu puteau fi scoşi de pe acele pământuri fără de voia lor, câtă vreme dadeau dijmă şi făceau clacă".

5⁰ „Nouii căsătoriţi aveau drept la loc de casă şi de grădină în

vatra satului şi loc de hrană, care şi aceste locuri deveniau ereditare şi stăpânul nu i le putea refuza",

6⁰ „Până la începutul veacului al 19-lea, *aveau drept de preferinţă când stăpânul voia să arendeze prisoasele de pământ rămase pe acea moşie, şi puteau, la fiecare Sfântu Gheorghe, scoate din arendă pe arendaş, chiar când acesta avea contract pe mai mulţi ani".*

7⁰ „Până la 1805 *stăpânul moşiei nu putea rezerva pe sama sa nici o parte a moşiei, ci era dator s'o pună la dispoziţia ţăranilor întreagă, dacă ei aveau nevoie de întreaga ei întindere.*

8⁰ „Până la 1792 pădurile erau un bun al obştiei, în care oricine putea să taie lemne de foc şi de construcţie, existând restricţia numai pentru rediuri şi dumbrăvi".

„Constat deci, întemeindu-mă numai pe constatările d-lui Panu, că această proprietate ce o declară, la pag. 102, deplină fără nici o rezervă, dar fără absolut nici o rezervă, devine în partea II-a a cărţii d-sale absolut numai rezerve.., în folosul ţăranilor aşezaţi pe moşie".

„Nu vi se pare că d-lui Panu i-ar fi prins bine să nu facă la pag. 102 afirmări ce însuşi este silit să le nimicească în a II-a parte a lucrărei sale?

„Şi când mă gândesc că exista un ce care se numeşte logică!

„ Şi acuma întreb, după mărturisirile d-lui Panu, ce mai rămâne din aşa zisa proprietate deplină?" [1])

Cu toată această lungă citaţie, trebue să dau oarecare explicaţie cititorului pentru ca să înţeleagă despre ce e vorba, fiindcă autorul de care mă ocup gândeşte aşa de încurcat şi se exprimă atât de confuz încât nu prea poţi sesiza ceeace spune.

Am văzut că d. R. Rosetti susţine că Domnii când hărăzeau sau întăreau cui-va un sat, îi întăreau sau hărăzeau nu proprietatea, ci judecia.

Din contră eu susţin în cartea mea, că Domnii când hărăzeau un sat, îl dădea în deplină proprietate, absolut în deplină proprietate.

Autorul în chestiune citează cum am zis din capitolul cărţei mele: *Condiţia juridică a ţăranilor* şi pretinde

[1]) Viaţa Românească 1910, pag. 67.

că cu acele citaţii el dovedeşte că ţăranii erau proprietari pe pământurile lor, pe moşiile boereşti.

Măi, mare comedie!

D'apoi bine ilustrule logic, toate drepturile pe care d-ta le înşiri, pe care le reproduci din cartea mea, minus cel dela No. 1 (căci niciodată n'am vorbit de drepturile ţăranilor noştri în evul mediu) le arăt eu ca decurgând din faptul secular a şederei ţăranilor pe pământurile boereşti şi discut pe larg chestia naturei acestor folosinţe a ţăranilor. In cartea mea dovedind că ţăranii nu erau proprietari, nici n'au fost în timpurile istorice niciodată proprietari pe moşiile boereşti, şi că dacă aveau dreptul de stăpânire asupra casei, grădinei, curăturei, viei şi pământului de arătură, aceste drepturi erau de natură emfiteotică. Pământul de sub casă, de sub grădină, de sub vie, de sub curătură şi de sub locul arabil, aparţinând proprietarului, sau cum se zice în termeni juridici, proprietarul având *nuda proprietate* a întregei moşii.

Iată ce arăt pe larg în cartea mea şi dovedesc.

Din contră, d. R. Rosetti susţine că ţăranii erau proprietari pe case, pe grădini, pe vii şi pe locurile arabile, adică susţine cu totul o idee contrară şi bine înţeles falşă.

Cum poate deci acest autor să se servească cu cele conţinute în cartea mea, ca să dovedească că ţăranii erau proprietari? Şi la ce-i poate servi constatările mele, că ţăranii pe moşiile boereşti aveau drepturi emfiteotice de folosinţă a pământurilor pe care le ocupau, pentru a dovedi o părere contrară, anume că ţăranii erau pe deplin proprietari pe acele locuri?

Şi cu toate aceste, acest lucru face d. R. Rosetti şi pretinde că-l face cu succes, extrăgând citaţii din cartea mea şi bazându-se pe ele!!! Nu vedeţi că este o aberaţie şi chiar o inconştienţă?

Tot una este ca eu să ocup o casă, să am o gărdină,

care nu numai folosinţa lor să fie a mea, ci însuşi şi proprietatea solului, cu o folosinţă a unei case şi a unei grădini, a cărui sol este proprietatea altuia? Aceasta este o deosebire între d. R. Rosetti şi între mine. D-sa susţine că ţăranul era deplin proprietar pe casă, pe grădină şi pe sol; eu pretind că ţăranul era proprietar numai pe casă şi pe grădină, iar solul aparţinea boerului. Se potriveşte una cu alta?

Şi atunci poate să se servească d-sa cu argumentele mele prin care dovedeam folosinţa emfiteotică a ţăranilor pe moşiile boereşti, pentru a dovedi proprietatea deplină a ţăranului pe folosinţă şi pe sol, aşă cum susţine d-sa?

A, dar acest autor caută să mă pună în contradicţie şi pretinde cum s'a văzut mai sus din citaţie, că la pag. 102 din cartea mea, am susţinut că moşiile erau în deplină proprietate a boerilor donatari, fără nici-o rezervă, dar absolut fără nici-o rezervă, pe când în partea II a cărţei mele dovedesc că boerii erau proprietari pe moşii însă cu o mulţime de rezerve.

Se înţelege că această susţinere a autorului e o adevărată copilărie. Sau dacă nu este acesta cazul, atunci îmi pare foarte rău să-i spun că nu-i în stare să înţeleagă lucrurile ceva mai complicate.

Mai' întâiu autorul nu citează întreaga frază. Dar las discuţii de interes secundar de o parte. Eu constatam din acte şi documente, că Domnii făcând danii, nu făceau asupra hărăzirii nici o rezervă. Este aşa sau nu, ilustrule autor? Poţi să-mi arăţi un singur document, în care asupra unei danii sau moşii, donatorul să facă asupra hărăzirei moşiei sau satului, cea mai mică rezervă? Dacă îmi poţi cita un singur document cu rezerve, mă angajez să te declar cel mai mare, cel mai vrednic, cel mai puţin fantastic, şi cu metodă positivă, istoric. Dar nu vei putea niciodată să-mi

citezi vre-un document, căci toate fiind redactate aproape identic, hărăzesc moşiile cu tot venitul, donatarilor şi moştenitorilor lor, pe vecie.

Prin urmare, când declar în Cartea mea că Domnii făceau hăraziri fără nici o rezervă, dar absolut fără nici o reervă, eram în adevărul istoric.

Dar cu aceasta sau prin aceasta răpeam ţăranilor aşezaţi pe acele moşii orice fel de drepturi? Le luam dreptul de proprietate asupra caselor clădite pe solul boeresc, de folosinţă asupra grădinilor lucrate de ei, şi asupra pământurilor arabile, vii, curături, etc.?

Dar de loc. Uitam măcar să mă ocup de această chestie şi să nu mă gândesc decât la deplina proprietate a boerului donatar? De loc. Şi aici trebue cel puţin să mă îndoesc de buna credinţă a d-lui R. Rosetti.

D-sa îmi spune că la pag. 102 eu nu fac nici o rezervă asupra drepturilor sătenilor, şi că tocmai în partea II-a a Cărţei mele mă ocup de acele drepturi. Dacă ar fi întors numai o pagină, ar fi cetit la pag. 104, următoarele:

„Dar se va întreba cineva:

Cum rămânea cu ţăranii de pe moşie când Domnul o ceda altuia? Nu se rezerva oare drepturile lor de folosinţă? De sigur că nu. Să mi se arate un singur document în care s'ar face o asemenea rezervă".

„Dar nici nu era nevoie. Drepturile lor erau dela sine rezervate. Ţăranii erau un fel de colonişti parţiari pe moşiile domneşti şi pe cele boereşti. Voiu vorbi la locul cuvenit de această chestie. Pe dânşii în principiu schimbarea de stăpân nu-i atingea; cum am spus, ei continuau a plăti dijmă şi a face clacă noului proprietar ca şi celui vechiu".

„Noul proprietar îi menţinea în folosinţa pământului ca şi cel vechiu, fiindcă mai înainte de toate proprietarul avea interes să-i menţină; şi al doilea, chiar dacă nu avea interes, era dator să-i menţie. Dar şi această chestie va face obiectul unui ulterior capitol".

Când eu deci zic categoric, că drepturile de folosinţă ale ţăranilor erau dela sine rezervate, înseamnă că nu mă

gândeam la ele? Când spun că voiu vorbi la locul cuvenit de această chestie, ce înseamnă altceva, decât că recunosc că chestia folosinţei ţăranilor pe pământurile boereşti, e o chestie de tratat deosebit? Şi când spun în treacăt că proprietarii erau obligaţi să menţie în genere pe ţărani pe moşiile lor şi că de acest lucru mă voiu ocupa într'un capitol ulterior, oare nu înseamnă că eu deja îmbrăţişam în mintea mea întreaga chestie, adică atât drepturile proprietarilor cât şi ale ţăranilor?

Dar să sfârşesc şi cu chestia proprietăţii cum o concepe şi o susţine d. R. Rosetti şi să trec mai departe.

CARTEA IV

CAPITOLUL I

Despre schimbările care autorul pretinde că se face în cursul veacurilor al 15-lea, al 16-lea şi al 17-lea în natura proprietăţei. — Ţăranii pierd cu timpul proprietatea şi devin clăcaşi, iar boerii transferă dreptul lor de judecie ce aveau asupra satelor, în adevărate alodii.

I

De sigur că cea mai fantastică şi cea mai lipsită, dacă se poate, de orice temeiu, măcar aparent, este tratarea acestei chestii în cartea *Pământul, sătenii şi stăpânii*, şi cea mai grea pentru autor.

Şi iată de ce: Să pretinzi că n'a existat o proprietate particulară boerească până în veacul al 18-lea, cu toate că, după cum am văzut, sute de documente dovedesc contrarul, să pretinzi că ţăranii erau proprietari pe pământurile lor şi că boerii n'aveau decât dreptul de judecie, să cauţi să împaci textele clare a documentelor cu ideea fantastică a dreptului de judecie, corijându-le cum d. R. Rosetti face cu cinci docu-

mente şi tălmăcind că în tot restul celorlalte urice cuvântul de judecie este *subînţeles*. Şi după toate aceste, să fii nevoit, ca pentru a justifica schimbarea pe care o pretinde autorul că s'a făcut în felul proprietăţei în veacurile următoare, adică că ţăranii de vin clăcaşi şi boerii proprietari, să fii silit să te serveşti de aceleaşi documente de care te-ai servit pentru a susţinea o idee contrară, este o situaţie în care când cineva se pune, îi este imposibil să iasă cu onoare.

Şi acesta este cazul autorului.

In adevăr, pe ce acte şi documente se sprijinise d. R. Rosetti pentru fantasticele sale păreri? Pe acele care există. Pe ce acte, din nou, autorul se sprijină pentru a dovedi transformarea felului proprietăţei şi devenirea ţăranilor clăcaşi şi a boerilor proprietari? Tot pe acelea. Apoi cum era posibil să facă acest lucru? Cum e posibil ca aceleaşi acte să le tălmăceşti într'un sens pentru a susţinea o organizaţie socială în cursul câtor-va veacuri şi apoi tot aceloraşi acte să dai o altă tălmăcire pentru ca să stabileşti din nou o altă organizaţie cu totul contrară? Evident că acest lucru nu e serios şi acoperă pe autor cu ridicol, iar contrazicerile şi ideile fantastice trebue să le întâlneşti cu carul

Şi acesta este iar cazul d-lui R. Rosetti.

Cititorii poate îşi aduc aminte că autorul ne-a spus că întemeierea Domniei nu aduce nici-o modificare în organizaţia socială a cnejilor şi în felul proprietăţei.

Acest lucru îl afirmă autorul, fiindcă avea nevoie în concepţia sa aprioristică, ca lucrurile să nu se schimbe şi forţează documentele să le dea un înţeles fantastic ca să-şi susţie această părere.

Acum însă voeşte a dovedi altceva, că cu timpul s'au făcut modificări în organizaţia satelor şi în felul proprietăţei.

Şi atunci admite că prin întemeierea domniei s'au adus modificări în obiceiul românesc, adică contrarul de ce susţinuse până acum.

In adevăr, există în cartea *Pământul, sătenii şi stăpânii* un paragraf întitulat: *„Despre schimbările aduse în obiceiul românesc de întemeierea domniei"* în cuprinderea următoare:

„Totuşi întemeierea Domniei a introdus în obiceiul neamului oareşcari schimbări ce apar la întâia vedere ca fiind fără însemnătate dar cari în realitate cuprindeau germeni de peire pentru acel obiceiu".

„Faptul că cnezatele se moşteneau de veacuri, din tată în fiu, nu putuse să nu dea naştere concepţiunii că nu numai sătenii locuind pe un hotar, dar şi pământul alcătuind hotarul era **supus** *cneazului.*

„Faptul că Domnii au hărăzit sau întărit, prin orice, judeciile **„cu tot hotarul"**, *adesea de repeţite ori pentru acelaş sat n'a putut decât să întărească concepţiunea,* **greşită în drept,** *a unei stăpâniri superioare a judeţului ereditar asupra întregului hotar al satului".*

„Această concepţiune greşită a maî găsit un nou sprijin şi în faptul că judeciile începeau a se vinde cu consimţimântul Domnului. Am expus în capitolul precedent temeiurile pentru cari conchideam că, înainte de întemeiere, judeciile nu se vindeau, pe când posedăm numeroase urice de întărire de vânzări din veacul XV".

„Obiceiul de a vinde judeciile, introdus în ţara Românească odată cu întemeierea statului muntean din Ungaria, unde era în vigoare de mult, a trecut în Moldova după întemeierea acelor Domnii, sau prin înrâurirea munteană a Muşăteştilor sau prin acea polonă.

„Această nouă atingere la **„obiceiul pământului"** *a avut, ca urmare aproape imediată, un abuz al stăpânilor. Ei au început a vinde bucăţi din hotarul supus lor. Acest abuz fără îndoială că nu păgubia pe sateni, bucăţile astfel vândute neputând să fie decât prisoase, neocupate şi necultivate, dar totuş abuzul exista căci hotarul era al satului şi ceeace era mai grav, acel abuz se întăria de Domn. Vedem deci că dela începutul Domniei, vechiul obiceiu românesc se afla pe povârnişul care, pe nesimţite, îl duse la desfiinţarea lui desăvârşită".*[1])

Aceasta e delicios ca şiretenie naivă. Autorul se ser-

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti, pag. 161—162.

veşte de propriile defecte a clădirei sale fantastice, pentru a o dărâma singur acuma când nu mai are nevoie de ea şi a intra în realitatea lucrurilor!

Aşa, în partea întâia a cărţei sale concepuse un cneaz de fantazie, un cneaz care era stăpân peste locuitorii unui sat, fără să fie stăpân peste pământul moşiei, concepţie pentru care-i dau un premiu dacă poate să-mi găsească una analoagă în vre-o ţară din lume.

In partea doua avea nevoie să reintre în realitatea lucrurilor, adică să facă pe urmaşul cneazului, pe boer, stăpân nu nu mai peste oameni, dar şi peste pământul moşiei. Şi atunci ne spune de astădată cu drept cuvânt că era imposibil pentru cneaz să fie stăpân peste locuitori şi să nu să creadă mai la urmă stăpân şi peste pământ! Evident că da. Nici nu putea să fie altminterelea. Oricine ar fi fost pus în situaţia cneazului creat din cap până în picioare de d. R. Rosetti, trebuia să sfârşească prin a se crede stăpânul moşiei; decât acest lucru, nu s'a întâmplat, fiindcă nu a existat niciodată. Acest lucru îl spune mai târziu ca să explice transformarea. Poate să ne aducă vre-un act prin care să ne dovedească transiţia între ideea primitivă şi ideea din urmă? Evident că ar fi fost boerii nişte stupizi, dacă, când Domnii le hărăzeau prin urice, satul cu întreg hotarul şi cu venitul lui, să nu înţeleagă că li se dă întreaga proprietate şi să aibă prostia de a crede că li se dă numai judecia, lucru de care nu vorbesc uricile, şi era natural ca ei să se fi comportat dela început ca adevăraţi proprietari. Dar acest lucru autorul îl spune când are nevoe, nu mai înainte. De ce-o spune acum? Autorul avea nevoie acum să schimbe această judecie în proprietate, căci intra cu istorisirea în veacul al 18-lea, unde atât actele şi urbarele mai cu seamă, dovedesc starea de clăcaşi a ţăranilor şi de proprietari a boerilor, şi atunci caută să

explice schimbarea, afirmând că faptul, că Domnii hărăzise prin urice judeciile (!?) cu tot hotarul, a făcut boerilor să le intre în cap ideea greşită *în drept*, zice autorul, că Domnii le dăduse şi proprietatea hotarului satului!

Dar apoi evident că da, ilustrule istoric, această idee că ei sunt proprietari în puterea uricilor de danie nu putea să nu le vină în minte, căci uricile sunt aşa redactate în cât numai de judecie nu poate fi vorba.

Decât faimosule fantazist, această idee pe care zici că boerul o căpăta cu timpul şi pe care eu am arătat că au avut-o dela început, nu poate să fie de loc o *idee greşită*, ci o ideee foarte naturală care decurgea din actul de danie, în care proprietatea pământului moşiei era dat în mod formal.

Pentru ce d. R. Rosetti susţine că boerii încep a avea idei *greşite* asupra stăpânirei hotarului moşiei? Pentru că numai astfel putea să explice transiţia între ideea sa primitivă şi între ideea cea adevărată asupra proprietăţii în Moldova.

Am văzut că fantasticul autor faţă cu sutele de documente, de vânzare, de schimb, de împărţeală de moşii, nu putea să nege existenţa acestor schimburi, împărţiri şi vânzări. Dar aceste vânzări, schimburi, împărţiri, etc., îi distrugea întreaga teorie a d-sale, căci ele dovedeau o proprietate mare individuală, lucru care nu intra în sistemul autorului.

Şi atunci am văzut că, ca să scape de dificultatea aceasta, a scornit că în toate aceste vânzări se vindea numai judecia, dar nu şi proprietatea, fără ca să arăte un singur document din care măcar de departe să rezulte aşa ceva nu pozitiv, ci măcar probabil.

Ei bine, acum când reintră în interpretarea reală a documentelor, îi trebuia o explicaţie, cum se face că stăpânii de moşii încep a vinde moşiile şi satele

în deplină proprietate. Avea nevoie de explicaţia unor asemenea transformări, petrecute de altminterelea numai în capul său şi atunci explicaţia o dă din propria sa scornitură când ne spune că faptul că stăpânii vând judeciile, îi aduc să creadă că sunt stăpâni şi asupra moşiilor şi sfârşesc prin a vinde chiar moşiile!!!

Bine, dar înainte de întemeiere, prin veacul al 13-lea şi al 14-lea, nu se făceau vinderi de judecii? Autorul răspunde categoric că nu, judeciile nu se vindeau; ceeace înseamnă că moşiile nu se vindeau înainte de întemeierea principatelor. Autorul poate să susţină asemenea enormitate pentru un cuvânt foarte simplu, pentru că nu există din veacul al 13-lea şi al 14-lea, acte care să-l încurce şi cu care îl poţi confunda.

Şi atunci înţelegeţi sistemul. Inainte de întemeiere, judeciile neputându-se vinde ci numai moşteni, cnejilor nu le putea vine ideea că sunt şi proprietari pe hotarul moşiei!! Căci îşi închipuie d. R. Rosetti că numai când poţi vinde un imobil numai atunci te poţi crede proprietarul lui!!!

Dar în veacurile istorice, autorul nu poate explica existenţa a o mulţime de documente de acest fel şi atunci şurubul e găsit. Iată'l. Intemeierea domniilor aduce şi aici o modificare măcar că autorul ne spusese că n'aduce nici una. Domnii consimt la vinderea judeciilor! Iată deci judeciile intrate în comerţ şi iată cum bocrii succesorii cnejilor, ajung la credinţa greşită că sunt proprietari pe moşiile a căror judecii la început le vindeau numai!!!

Acuma una nostimă de tot. Fantasticul autor putea să afirme că Domnii cu dela sine putere şi din iniţiativa lor, au consimţit ca judeciile să se vândă; o afirmare arbitrară, una mai mult sau mai puţin ce costa în această ţesătură de scornituri şi de lucruri imaginate!

Dar ca să-şi dea aere de savant şi să treacă drept un

om care afirmă lucrurile cu dovezi, îi vine autorului nenorocita idee de a ne spune că obiceiul de a vinde judeciile, a fost luat în Moldova din ţara Românească care şi ea îl introdusese din Ungaria!!!

Aici s'a păcălit d. R. Rosetti, cum i se întâmplă totdeauna de câte ori afirmă fapte concrete. Judeciile se vindeau în Ţara-Românească? In Muntenia era aceiaşi organizare socială, cum pretinde că exista în Moldova? Dar de unde o susţine aceasta şi cu ce o dovedeşte? Nu-i este destul autorului că a falşificat istoria socială în Moldova? Are poftă să facă acelaş lucru şi în Muntenia? Va să zică, d. R. Rosetti crede că şi documentele numeroase care există în Muntenia asupra proprietăţei trebuesc supuse la aceiaşi tortură şi câte odată la aceeaşi mutilare, pentru a scoate din ele aceleaşi concluzii ca pentru Moldova?

Dar crede d. R. Rosetti că cu vinderea cnezatelor intrat în obiceiurile Moldovei, cum pretinde, poate explica transformarea proprietăţei, lucru care avea de demonstrat? De loc. Şi iată de ce:

Las deocamdată la o parte Ţara Românească. Este însă un lucru sigur că cnezatele se vindeau în Transilvania şi Galiţia. In Transilvania s'au vândut curs de veacuri întregi şi în Galiţia timp de două veacuri. Această vindere produs-a efectele pe care autorul pretinde că s'a produs în Moldova? Intâmplatu-s'a în Transilvania sau în Galiţia ca cnejii, care în ţara întâia aveau folosinţa întregei moşii în schimbul unei plăţi şi în Galiţia aveau foloasele pe care d. R. Rosetti le atribuie cnejilor din Moldova, ca acei cneji să se creadă proprietari pe moşiile pe care aveau cnezatele lor, să înceapă a vinde proprietatea acelor moşii? Puteau, îndrăzneau să facă acest lucru? D'apoi proprietarii s'ar fi ridicat cu furie contra acestor uzufructuari şi i-ar fi alungat cu violenţă de pe moşia unde nu erau decât simpli detentori de pământ. Ori-

unde este un proprietar, acela îşi apără proprietatea şi numai prin violenţă îl poţi deposeda, iar nu prin bună voie sau toleranţă, acest lucru măcar ar trebui să-l ştie d. R. Rosetti.

Ia să vin acum la Moldova. După sistemul acestui autor cneazul şi mai târziu boerul, avea în proprietate 2-3 jerebii; peste restul moşiei, pe o parte erau proprietari ţăranii, însă numai asupra câte unei jerebii, iar peste rămăşiţă erau proprietari în devălmăşie, ţăranii cu cneazul. Va să zică nu era un petec de pământ pe o moşie, asupra căruia ţăranii să n'aibă un drept de proprietate, fie diviz, fie indiviz. Din acest punct de vedere, asemănarea era perfectă cu cele ce aveau loc în Transilvania şi Galiţia; acolo era un proprietar peste moşie dela care cneazul ţinea cnezatul. In Moldova peste moşie erau mai mulţi proprietari, ţăranii cu cneazul.

Acum, putea să se întâmple în Moldova ceeace nu s'a întâmplat în Transilvania şi Galiţia? Adică că cneazul sau boerul moldovan să înceapă a vinde din proprietatea ţăranilor fără ca aceştia să protesteze? Căci vânzând prin abuz boerii bucăţi din moşie, trebuia natural să deştepte protestarea ţăranilor. Cum am spus, un proprietar chiar mic nu se lasă despuiat, fără măcar să ţipe Poate autorul să-mi arăte o urmă măcar de asemenea protestări, o urmă cât de mică? Poate să-mi arăte transiţia prin câteva stări intermediare? Cum? Ţăranii văd pe boer că dela un timp le vinde proprietatea, şi documentele să nu păstreze măcar o urmă de protestarea acelora? Şi notaţi că nu suntem în veacul al 15-lea şi al 16-lea, unde documentele sunt rare, ci în veacul al 17-lea şi chiar al 18-lea unde slavă Domnului, documentele abondează. Faimosul fantasist, ca să explice oarecum tăcerea ţăranilor, ne spune următoarele: „**Acest abuz fără îndoială că nu păgubea pe săteni,** *bucăţile astfel vândute neputând fi decât prisoase, neocupate şi necultivate*".

Serios? Dar uitat-a autorul ce ne-a spus la paragraful *Raportul între sătean şi pământ?* Să-i amintesc. După ce determina care era proprietatea individuală a sătenilor pe o moşie, continua: *„Toată rămăşiţa hotarului era avere obştească, şi se stăpânea în devălmăşie de săteni şi de cneaz.* **Fiecare delniţă de fânaţ era să pare cosită totdeauna de acelaş gospodar".**

Şi mai jos:

„Este probabil că, cu deosebire în părţile mai locuite ale ţării, se găseau, înainte de întemeierea Domniei, jireabii împărţite între moştenitorii unui gospodar. Această împărţire însă era efectivă numai pentru pământurile de arătură ale jireabiei *ci poate pentru delniţele de fânaţ; restul rămânea în devălmăşie".*

Prin urmare nu era un petic de pământ pe o moşie care să nu fie avere obştească stăpânită în devălmăşie de săteni şi de cneaz.

Această avere obştească care era stăpânită de săteni şi de cneaz, la pag. 162, se transformă în *pământuri de prisos neocupate şi necultivate* peste 50 de pagini! Autorul are interes, ca să explice transformarea că o parte din averea obştească a sătenilor devine proprietatea boerilor, să facă din acea parte locuri de prisos, neocupate şi necultivate! Cum de prisos? D'apoi satenii aveau fânaţele lor pe acele locuri? Şi am văzut din citaţia de mai sus că autorul susţine că sătenii individualizase chiar şi locurile de fânaţe. Voiu veni îndată să arăt în ce contradicţie se pune când vorbeşte că moşiile aveau locuri necultivate. Este posibil încă odată de admis ca boerul să înceapă a vinde din proprietatea ţăranilor fără ca aceia să protesteze şi fără ca să rămâe urmă de asemenea protestări?

Iată cum nici în Moldova, vinderea judeciilor, nu putea, în însuşi sistemul autorului, să aducă rezultatele la care în interesul cauzei autorul pretindea. Şi aici ca şi în Transilvania ca şi în Gaiţia, boerul s'ar fi lovit de proprietatea particulară a ţăranilor.

Şi d. R. Rosettti are tristul curaj ca să citeze acte de *începutul* vinderei bucăţilor de pământ pe moşii, pentru a-şi

ilustra părerea, începând cu vinderi dela începutul veacului al 16-lea.

Ce comedie grsosolană ! D'apoi eu am dovedit în *cartea* a treia a acestei lucrări că vinderi de pământ, de locuri pentru prisacă, că procese şi contestaţii privitoare numai la pământ le găsim dela cele întâiu documente care ne-au rămas dela începutul veacului al 15-lea, ele continuă în tot veacul al 16-lea. Rog pe cetitor să recitească cartea III-a.

Ce face iscusitul autor ca să dea, ca lucruri nouă, caracteristice numai veacurilor al 16-lea şi al 17-lea, vinderi de pământuri, adică vinderi cu care să arăte transformarea ce începuse a se face în ideea proprietăţei? Citează câteva documente din veacul al 16-lea, având aerul că ele sunt cele mai nouă şi că vinderi de pâmânt nu găsim mai înainte!

Este o manoperă grosolană care a putut să înşele până acum pe cetitori găgăuţi şi să facă din cartea d-lui R. Rosetii, *Pământul, sătenii şi stăpânii* o capo d'operă, dar care nu înşeală nici măcar pe un începător în cercetările istoriei noastre.

Şi măcar dacă documentele care le aduce ca dovadă ar proba cel puţin vinderea *întâia* a acelor bucăţi de pământ, încă ar fi ceva. Dar autorul citează vinderi de pământ din moşii, deja de mult cumpărate dela alţii, din timpuri vechi, de exemplu : Autorul ne citează un document din 1519 prin care Ştefan cel Tânăr, întăreşte lui Toader Cămăraşul din Visterie, *cumpărătura unei bucăţi de pământ pe hotarul Lăsloanilor pe Cracău.* Ce voeşte să dovedească cu aceasta, autorul? Cum că deja începuse la *începutul* veacului al 16-lea a se practica abuzul boerilor de a vinde bucăţi de pământ din moşiile asupra cărora ei avusese până atunci numai dreptul de judecie. *Ei bine, documentul dovedeşte tocmai contrarul,* că asemenea vinderi şi cumpărături se făceau de mult, şi că prin urmare nu era ceva nou, pe când

autorul ne dă lucrul ca nou, ca un început. Iată textul documentului.

„*Cu mila lui Dumnezeu, noi Ştefan Voevod etc. (ca în documentul No. 30)... sluga noastră Petru, expurcălab, şi de a sa bunăvoie, de nimenea silit nici asuprit, a vândut a sa dreaptă ocină şi cumpărătură,* **o bucată de pământ** *din hotarul Lăsloanilor pe Cracău, din partea de sus,* **ce el au fost cumpărat acea bucată de pământ dela Anuşca fiica Stanei, nepoata lui Laslău Globnic, din documente ce avuse el de cumpărătoare dela moşul domniei mele Ştefan Vodă,** *şi a vândut slugei noastre lui Toader cămăraş de visterie, drept 280 galbeni tătăreşti, şi sluga noastră Toader cămăraş de visterie a plătit toţi acei bani sus scrişi 280 galbeni tătăreşti în mânele slugei noastre Petru expurcălab, înaintea noastă şi a boerilor noştri moldoveneşti*".[1])

Din acest pasaj rezultă că bucata de pământ din moşia Lăsloanilor pe care pârcălabul Petru o vinde, fusese şi ea cumpărată dela Anuşca fiica Stanei, încă din timpul lui Ştefan cel Mare!

Cazul mentalităţei acestui autor este în adevăr unic în felul lui. El pleacă dela ideea că Domnii, servindu-se prin actele lor de hărăzire de cuvântul **„cu tot hotarul"** a putut să dea donatorilor idea greşită că este a lor moşia întreagă, şi că autorizând vinderea de judecii, cu aceasta au contribuit la schimbarea felului proprietăţei.

Dar acest lucru îl găsim dela începutul istoriei Moldovei. Cei întâiu Domni hărăzesc moşii cu expresia **„cu tot hotarul"**. De la început vedem vinderi de moşii. Atunci întreb pe autor: Când a fost altminterelea? Adică care a fost epoca în care moşiile nu se vindeau, iar expresia de daniile Domneşti nu puteau să aducă nici o confuzie? Autorul ne spune că înainte, mult înainte de întemeierea principatului Moldovei. Cu ce dovedeşte aceasta? Cu ce acte, cu ce documente? Cu nimic. Va să zică e o simplă presupunere? Apoi cum îşi permite să presinte o simplă pre-

[1]) Arhiva Istorică, Hajdeu, vol. I, pag. 38.

supunere a sa drept un adevăr istoric? Şi cum îşi permite ca constatările pe care le fac cele întâiu documente moldoveneşti, să le dea ca o inovaţie iar expresiile din acele documente ca o cauză a schimbărei felului proprietăţei?

Mă rog, cuvântul *hotar* a însemnat vre-o dată alt-ceva decât delimitarea unei moşii? Cuvântul *a hărăzi* un sat avut-a vre-odată semnificaţia de a nu da satul, nici moşia, ci numai un drept fantastic de judecie? Nu. Acest lucru nu îndrăzneşte nici autorul să-l susţie. Apoi cum este cu putinţă ca aceluiaş cuvânt să-i dai în cursul a două veacuri două semnificaţii. In veacul al 15-lea, sub cuvânt de hotar să se înţeleagă judecia, şi în veacul al 16-lea prin abuz să înceapă a se înţelege marginile moşiei?

Se înţelege că şi cuvintele 'şi schimbă şi ele semnificaţia. Aşa în limba latină în epocile de desvoltare literară cuvântul *sacer* însemna *sfânt;* pe când în cele 12 table acelaş cuvânt înseamnă *blăstemat.* Astăzi dacă am auzi pe cineva în Moldova că vorbeşte de *şleahta Polonă,* am înţelege că e vorba de o expresie injurioasă; pe când în cronicarul Ureche cuvântul *şleahta Polonă,* înseamnă nobleţea polonă.

Ar putea d. R. Rosetti să ne dovedească că cuvântul de *hotar* a însemnat la cei întâiu Domni alt ceva, că expresia de a *hărăzi un sat cu tot hotarul,* înseamnă a da cui va numai *dreptul de judecie?*

Dacă ne va putea dovedi acest lucru, atunci se înţelege că-i admitem interpretarea şi teoria. Dar pe câtă vreme cuvântul de *hotar* nu şi-a schimbat în curs de şease veacuri semnificaţia, nici cuvântul a *hărăzi*; pe câtă vreme actele de danie au dela început în esenţă acelaş formular, pe care şi astăzi este în definitiv păstrat, este un caz de patologie când se susţine că sub aceste cuvinte în veacul al 15-lea

se înţelegea altceva şi că numai prin abuz cuvântul de hotar a căpătat sensul care îl are şi astăzi.

Acelaş lucru şi cu vinderile de moşii. Ele existau şi au existat, dovadă cele întâiu documente. Procese pentru hotare de moşii, le găsim dela început. Ei? Nu este un caz patologic ca să alegi câteva documente, ceva mai nouă, de prin veacul al 16-lea, în care e vorba de vinderi de bucăţi de pământ, şi să pretinzi că ele sunt cele întâiu acte prin care boerii, judecii satelor, încep a vinde, prin abuz, părţi din moşii care nu le aparţineau?

Dar chiar aceste acte dovedesc cum am văzut că acele moşii mai fusese vândute şi cumpărate? Iată nu numai departe, găsesc în preţioasă colecţie de documente slavo-române a d-lui Ştefan Nicolaescu un document din 1574, prin care Petru Vodă face o danie. Iată ce zice Domnul:

„Deci şi noi văzând a lui dreaptă slujbă către noi, dorit-am a-l milui pe el cu osebita noastră milă. Şi i-am dat şi l'am miluit pe el de la noi, în ţeara noastră în Moldova, cu trei falcii şi cu opt-sprezece răzoare de pe în târgul Cotnarilor, ce-i mai sus de podgoria Tundei, între Maşco şi între nişte vii, pe cari le-a fost ţinut panul Jane Vistiernicul."[1])

Cred că aici nu poate fi vorba de hărăzeala dreptului de judecie, căci ce judecie se poate încâpea asupra trei fălci de pământ şi 18 răzoare de vie?

Dar d. R. Rosetti poate să pretindă, cum a făcut cu exemplele aduse de d-sa, că acest act de danie este un început de hărăzeală de pământuri, fără dreptul de judecie, prin urmare un abuz şi din partea Domnilor, după cum am văzut ca d-sa pretinde că începuse acelaş abuz din partea stăpânilor de moşii.

Din nenorocire iată cum continuă documentul:

„Carele aceste vii, mai nainte de această vreme, au fost ale

---

[1]) St. Nicolaescu, Documente Slavo-române, pag. 271.

Kneaghinei Mâneasu, iar dela Mâneasu, le-au cumpărat pe ele Bogdan Voevod şi cu mama sa Roxandra, şi le-au dat pe ele lui Vasile Bălţatul, fostul logofăt, când au dat după el pe Kneajna sora lui Bogdan voevod."

Hotârît, sunt lucruri care nu mai aparţin istoriei, ci medicinei legale.

II

Să trecem la alte dovezi pe care autorul se sprijină ca să arăte cum ţăranii, şi au perdut proprietatea, şi cum această proprietate a intrat în mâna boerilor.

Una din cauze este şi aceea a împărţirilor repetate a judeciilor, „*şi mai ales faptul că adesea în urma lor, sătenii cari se hrăniau din timp imemorial pe jireabiile lor, erau siliţi să le părăsească spre a lasă pe stăpânii lor să le lucreze singuri, au atras dupa ele urmări de cea mai mare însemnătate.*"

„*Aceste părţi de judecii a răzăşilor săraci, ne mai având săteni pe ele, şi fiind puse în valoare de-a dreptul de stăpânii lor, deveniau deci, de fapt dacă nu de drept,* **alode**, *adecă proprietăţi desăvârşite cărora nu le lipsia niciunul din caracterele unui* **dominium** *de drept român. Faptul este straniu dar este cert: în Moldova întâiele proprietăţi a căror caracter alodial este mai presus de orice îndoială, sunt rezultatul unui act arbitrar, a unei spoliaţiuni. Acolo însă unde răzăşii dispuneau de hotare întinse sau unde împărţirea nu fusese dusă la extrem, sătenii rămâneau nesupăraţi pe jireabiile lor. Chiar Regulamentul organic ni vorbeşte de săteni,* **şăzând pe moşii răzăşeşti**".[1])

Acest lucru dovedeşte cel mult incoherenţa mentală a autorului; dar atâta. Ia să arât.

După sistemul autorului ţăranii erau proprietari divizi pe pământul de hrană, etc., iar peste ceeace prisosea erau proprietari indivizi împreună cu boerul moşiei care avea şi el trei până la patru jerebii ale sale, plus dreptul de judecie

---

[1]) Pământul, sătenii şi stăpânii, R. Rosetti pag. 184, 185, 186, 187 şi 190.

care am văzut în ce consista. La moartea stăpânului, moşia se împărţea însă numai în ceea ce priveşte dreptul de judecie, adică fiecare fiu căpăta o parte din sat, adică devenea pe o parte din sat ocârmuitor şi judecător, având asupra locuitorilor acelei părţi dreptul de a percepe gloabele, a zecea parte din roadele pământului, trei zile de clacă şi acela să-şi facă crâşmă şi moară.

Intreb: Cum această împărţeală de judecie putea să aducă perderea proprietăţei ţăranilor? Ţăranii continuau ca şi mai înainte a-şi îndeplini obligaţiile către noul stăpân. Puteau asemenea împărţiri să dea ocazie boerilor să cotropească proprietăţile ţăranilor? Cu de a sila, stăpânii ar fi putut o face. Dar de ce cnejii în veacul al 13-lea nu au făcut-o?

Dar acest lucru nu-l susţine autorul, violenţa pe faţă s'ar părea că nu intră în mijloacele autorului când vorbeşte de veacuri trecute. De când însă violenţa începe a fi un factor important în explicaţiile istorice ale autorului? Indată ce voeşte a schimba natura proprietăţei şi a ne face să trecem dela o stare de lucruri fantastică, aceea a veacurilor trecute, la aceea în adevăr reală a veacului de exemplu al 17-lea. Şi atunci ne spune, că sătenii care din timpuri imemoriale îşi cultivau jerebiile **„au fost siliţi să le părăsească spre a lăsa pe stăpânii lor să le lucreze singuri.“** Dar de ce au fost siliţi? Autorul nu ne spune. Au fost siliţi cu forţa sau nevoiţi de împrejurări? Autorul e mut şi noi nu ştim ce să credem. Dacă ţăranii au fost alungaţi cu de a sila de pe jerebii, atunci înţelegem. D. R. Rosetti ne putând deslega nodul Gordian care singur 'l 'nodase, îl taie cu ascuţişul săbiei sale de istoric fantasist.

Dar dacă ţăranii au fost siliţi de împrejurări, de sărăcie cum spune d-sa, atunci lucru e greu de explicat şi mai greu de înţeles.

In adevăr, poate fiindcă jerebiile lor devenise prea în-

guste, ţăranii le părăsesc? Dar dămi voie fantasticule autor să-ţi spun că moşia întreagă aparţinea ţăranilor, prin urmare când o jerebie nu ajungea unei familii, îi se dedea un supliment, aşa s'a făcut şi sub regimul de clacă. Prin urmare de ce să părăsească ţăranul jerebia?

A, mi se va zice, dar dacă moşia era îngustă? Putea să fie cazul acesta, decât numai ca excepţie, nu ca regulă generală. Ca regulă generală, moşiile erau puţin populate şi locuitorii care şedeau pe ele aveau prin urmare pământ destul. Insuşi fantasticul autor am văzut că ne spune cu o ocazie că *moşiile aveau locuri neocupate şi necultivate.* E dreptul că atunci avea nevoie să arâte că boerii au putut vinde trupuri de moşii fără ca ţăranii să protesteze; pe când astă dată autorul are nevoie să facă pe ţărani să părăsească jerebiile pe care boerul să le ocupe. Vedeţi că în această miraculoasă carte, toate faptele se stabilesc după interesul autorului. Documentele şi faptele sunt ca nişte păpuşe pe care autorul le trage pe şfoară cum îi convine.

Dar hai să admitem că unii din ţărani părăsesc jerebiile. Ei? Din asta ce urmează? Urmează că cel mult judeţul, adică boerul, perde un supus a judecăţei lui, perde dijma şi claca. Dar de unde boerul să se facă stăpân pe pământul părăsit? Am văzut că după teoria autorului, boerul n'avea nici un drept asupra pământului moşiei. Dar hai să admitem că lucru acesta ar fi făcut stăpânul prin abuz? Foarte bine. Ce a putut rezulta cel mult? Că boerul a devenit stăpân pe lângă cele două până la trei jerebii care le avea, încă peste şease până şeapte; restul satului însă a trebuit să rămână ocupat de ceilalţi ţărani proprietari. Ei, cum se face că în veacul al 18-lea îi vedem pe toţi clăcaşi şi pe boeri stăpâni pe întregile moşii? Va să zică ajungem iarăşi la mijlocul extrem pe care autorul 'l adoptă, însă nu tocmai pe faţă, anume la o expropriare în masă a ţăranilor, din partea boerilor în veacul al 17-lea şi al 18-lea.

Ei bine, ilustrule istoric, acest lucru ar trebui să-l dovedeşti puţin. Exproprierile în masă sau ca şi în masă, făcute în timpurile istorice, nu se pot numai afirma ci dovedi. Poate acest ilustru fantazist să ne dea vre-o dovada de aceste exproprieri? Adică de ţărani proprietari în devălmăşie cu boerul, iar acesta călcând peste drepturile acelora, să le ia jerebiile şi să-i transforme în clăcaşi în satul şi pe moşia lor proprie?

Ştiţi până unde merge d. R. Rosetti cu asemenea explicări copilăreşti? Poate singur nu 'şi dă seamă. El are aerul de a spune că toată ţara Moldovei odată a fost răzăşească şi că boerii sub nume de *judeţi* au hrăpit răzeşilor moşiile înguste. De ce cele înguste numai? Şi i-a transformat pe foştii proprietari în clăcaşi, iar răzeşii care îi vedem că rămân şi persistă, sunt vechii locuitori de pe moşii cu hotare întinse, unde având destul pământ, ei pot să-şi păstreze proprietatea!!! Iată un lucru pe care nu-l înţeleg de loc.

Dar autorul ori de câte ori susţine o enormitate nu poate să nu ne prezinte şi un juvaer. Juvaerul nu putea lipsi nici astă dată. Iată-l care e:

Va să zică, ne spune autorul, singurii răzeşi care rămân proprietari pe moşiile lor, sunt acei în care împărţirea nu fusese dusă până la extrem **„aşa că sătenii rămaseră nesupăraţi pe jerebiile lor."** Şi dovadă, adaugă cu gravitate autorul, că este aşa, este că **„chiar Regulamentul organic ne vorbeşte de săteni şezând pe moşii răzăşeşti"** adică de *proprietari răzeşi.*

Acesta este juvaerul. Şi ca să'l guste cetitorii, îl voiu pune în evidenţă cum se obicinueşte a se face cu pietrele scumpe, cum se face cu brilantul sau diamantul care se montează în aur.

Va să zică Regulamentul organic păstrează urme de

această stare veche în care toţi ţăranii erau proprietari, de vreme ce el îi numeşte pe răzeşi **„săteni şezând pe moşiile răzăşeşti.“ !**

Ei bine, ştiţi ce înseamnă aceste cuvinte, pe care le găsim mult 'nainte de Regulamentul organic? Pur şi simplu că şi pe moşiile răzăşeşti ca şi pe cele boereşti, se aflau clăcaşi, iar urbarele din veacul al 18-lea se ocupă de acei clăcaşi ca şi de clăcaşii aşezaţi pe moşiile boereşti.

In întâiul aşezământ boeresc a lui Gr. Ghica (1766) după ce în opt articole, urbarul regulează raporturile clăcaşilor cu boerii proprietari, sau mai bine determină obligaţiile unora faţă cu ceilalţi, la art. 9 cetim următoarele:

„IX. La satele răzăşeşti, de se vor afla săteni fără moşii, să nu se supere cu lucrul, ce să dee bani, precum s'au hotărât mai sus pentru aceste douăsprezece rânduite zile de lucru, dând şi dijma după obiceiu, a zecea şi răzeşii să-şi **împartă întocmai** *pe câte* **părţi de moşii va avea fieşte cine“.** [1])

Acelaşi lucru face şi Regulamentul organic. Pe moşiile mari răzăşeşti, unde era în adevăr loc destul, se aflau şi săteni clăcaşi, *fără moşii* zice urbarul, care erau obligaţi faţă cu răzeşii la aceleaşi sarcini şi havalele ca şi cei de pe moşiile boereşti. Era chestiunea, cui să facă munca în natură? Cum erau ei să lucreze din zilele fixate de clacă fiecărui răzeş, moşia fiind în idiviziune? Această dificultate provenită din cauză că erau pe moşie mai mulţi stăpâni, aşezământul din 1766 şi celelalte o rezolvă în modul văzut mai sus: Clăcaşii să nu facă munca în natură, ci s'o plătească în bani, iar dijma după obiceiu să fie a zecea. Şi atunci răzeşii, adică proprietarii puteau să-şi împartă banii pentru muncă şi dijmă pe câte părţi de moşie avea fieştecare din ei.

Şi acest lucru simplu, superficialul autor îl transformă

---

[1]) Sturza Scheianu, Acte şi Leguiri, vol. I pag. 27.

iarăşi într'o urmă de vechiul drept românesc, urmă doveditoare că odată toţi sătenii erau proprietari ca şi răzeşii şi că în veacul 18-lea nu mai rămăsese proprietari decât însuşi pe acei pe care Regulamentul organic e silit să-i numească de **„săteni aşezaţi pe moşiile răzăşeşti“. ! ! !**

Aşa că şi această aventură este picantă? Să iei pe clăcaşii de pe moşiile răzăşeşti drept însuşi răzeşii, şi să crezi că în aşezăminte e vorba de ei ca de proprietari, pe când bieţii oameni nu erau de cât clăcaşi pe moşiile răzeşilor, este iar una din acele juvaere pe care ni le serveşte autorul, de câte ori voeşte să se bazeze pe acte şi pe documente!

Să trec la alte cauze care au contribuit, după autor, la transformarea judeciei. Ele sunt încă două. Autorul ni le arată într'un paragraf deosebit intitulat: **„Despre alte cauze care au contribuit la transformarea judeciei“.** [1])

Ia să cetim:

„Tendinţa judeciilor de a degenera şi a se transforma în alode a mai fost încă favorizată cu deosebire de două împrejurări. *Una din ele este pustiirile suferite de ţară dela Turci, Poloni şi Tătari în veacurile XV şi XVI, iar cealaltă numeroasele* **slobozii** *înfiinţate în toate unghiurile ţării, chiar dela începuturile Domniei“.*

Va să zică invaziile au putut să aibe acest rezultat? Autorul ni-l spune: Oamenii fugeau de prin sate, unii se întorceau, alţii nu. De multe ori un sat rămânea pustiu, după o prădăciune şi o invazie. Aşa este. Dar nu înţeleg cum aceasta a putut contribui la schimbarea felului proprietăţei? M'am sucit şi răsucit cetind capitolul şi n'am dat ca explicaţie decât de următoarea frază:

„Dacă un sat în asemenea condiţiuni avea pământuri roditoare, era firesc ca sătenii din alt sat din împrejurimi, cu hotar puţin şi loc prost, să vie să seamene pe hotarul acel îmbelşugat şi pustiu“.

---

[1]) R. Rosetti, Pământul, sătenii şi stăpânii, pag. 206 şi celelalte.

Ați înțeles? Eu mărturisesc că nu.

Cred că a putut să se întâmple cazurile pe care le semnalează autorul. Oamenii de pe moșii înguste, găsind loc în belșug, rămas liber pe o moșie vecină, să se fi mutat acolo, nu cu casa, ci cu ogorul și fânațul lor.

Dar cu aceasta, explică autorul transformarea proprietății din quiritară, în cea de simplă clăcășie? Nu. In ce calitate erau sătenii care ședeau pe moșia îngustă înainte de invazie? După autor, în acea de proprietari, divizi și indivizi. Moșia părăsită de sătenii dispăruți, sub ce regim de proprietate a trebuit să fie și ea? Tot după teoria autorului, sub același regim, adică a proprietății sătenilor, în devălmășie. Atunci cum se face că sătenii așezați pe ea, în urma invaziei, devin clăcași? Ca să se întâmple asemenea minune, autorul face o întorsătură cu a căror specimene suntem obicinuiți. El susține, că moșia părăsită avea un *proprietar* și că după ce sătenii dispar după ea, proprietarul profită de venirea locuitorilor de prin prejur ca să ocupe locurile bune rămase libere, și îi transformă în clăcași. Dar pentru aceasta trebue să presupui că era un proprietar, și autorul ne spusese că nu era, ci numai judecii! Să admitem că judeciul abuzând, îi silește, îi transformă cu de-a sila în clăcași. Va să zică iar se pune chestia violenței. Și atunci iar întreb: Ne poate arăta vre-o urmă de o asemenea violență prin acte? Dar hai să fie și așa. Să presupunem că actele nu ne-au păstrat asemenea urme. Dar vine și altă dificultate pentru autor, invaziile nici una n'a coprins întreg, întreg pământul Moldovei, dela munți până la Nistru. Iar cazurile pe care le citează d. R. Rosetti, ori cât de numeroase ar fi fost, rămân totuși o excepție. Invaziile pustiau satele, dar oamenii se întorceau cea mai mare parte 'napoi. Pe locurile rămase pustii, boerii judeci, o fi transformat pe săteni în clăcași, dar în

toate celelalte sate, în care locuitorii se întorceau în majoritate, acelea trebuiau să rămână sub vechiul regim de proprietate preconizat de autor. Ei, cum se face că într'un moment dat, la începutul veacului al 18-lea, însuşi autorul recunoaşte, că afară de răzeşi, toţi ţăranii erau clăcaşi?

Invaziile nu pot explica transformarea pe care pretinde d. R. Rosetti că s'a făcut.

A, dar mi se spune că chiar existenţa răzeşilor dovedeşte faptul, anume că numai ei singuri au scăpat de cotropirea în care căzuse imensa majoritate a sătenilor, şi că ei sunt o dovadă vie de ceea-ce susţine autorul.

Iarăşi eroare. Şi iar să încurcă autorul. Căci tot d-sa ne arată la capitolul privitor de origina răzeşilor, că ei se trag dintr'un autor comun, împărţindu-şi moşia strămoşului lor. Şi este un lucru care dărâmă explicaţia pe care autorul ar voi s'o dea cu răzeşii. Satele răzăşeşti aveau şi au încă toate, documente şi urice doveditoare de proprietatea lor, întocmai ca şi boerii, cu deosebire că răzeşii aveau acte comune, pe când boerii cu titlu singular.

Ar putea autorul să-mi spună de ce clăcaşii n'au posedat niciodată, nici cel mai mic titlu? Şi cum se face cu unii — răzeşii — aveau titluri şi ceilalţi — clăcaşii — nu? Dacă clăcaşii ar fi proprietari deposedaţi, adică foşti răzeşi cu toţii, ce au devenit titlurile lor? Vorbesc de veacurile în care vezi pe răzeşi exibând titlu. Şi pentru ce când boerii judeci i-au deposedat, n'au exhibat titlurile, cum răzeşii făceau? In sutele de procese din veacul al 17-lea şi al 18-lea asupra proprietăţei, cum se face că nu întâlnim măcar 2—3 cazuri în care sătenii clăcaşi să se judece cu proprietarii boeri pentru proprietatea moşiei lor hrăpită pe nedrept şi pentru convertirea lor pe nedrept din proprietari în clăcaşi? De câte ori găsim asemenea procese

le vedem petrecându-se numai între răzeşi şi boeri, răzeşii aducând în judecată acte vech şi documente.

Prin urmare încă odată invaziile d-lui R. Rosetti nu valorează mai mult decât celelalte motive aduse, pentru a explica schimbarea felului posesiunei ţărăneşti.

Intre alte argumente în treacăt pentru teza sa, autorul mai pretinde că boerii judeci aveau o superioritate faţă cu ţăranii pentru a-i deposeda, fiindcă ei posedau acte scrise dela Domni, pe când ţăranii n'aveau nici un fel de act. Şi apropo de acte scrise d. R. Rosetti îmi caută gâlceavă în răspunsul său din *Viaţa Românească* fără nici o dreptate în fond. Eu scrisesem în Cartea mea polemizând cu acest autor, următoarea frază:

„Domnii cei întâiu au făcut domeniul domnesc după normele arătate mai sus, respectând numai proprietatea particulară cu titlu; dealtminterlea aşa au făcut toţi întemeietorii de dinastii peste tot locul",

Şi d-sa se desfată în mod agreabil pe socoteala mea, apropo de proprietatea cu titluri înainte de descălecare, zicând între altele: **„dar cine oare ar fi putut constitui asemenea proprietăţi în sălbătăcia ce era Moldova de dinainte de Bogdan"?** Şi mai adauge: *„dela cine puteau să emaneze asemenea titluri, de cine puteau să fie scrise şi în care limbă?"*

Este aceeaşi idee absurdă preconcepută, că până la Bogdan, Moldova era în complectă sălbăticie, nimeni nu ştia măcar carte, şi nici nu este posibil a-şi închipui cineva în ce limbă s'ar fi putut scrie!!!

Va să zică, cu venirea lui Bogdan, de azi până mâine, s'a creat societatea, au început oamenii a vinde şi a cumpăra, şi s'a introdus limba oficială, limba slavonă!

E serios ca un istoric să pretindă asemenea lucruri? Se înţelege că d. R. Rosetti care crede că nu era proprietate particulară poate să susţină asemenea lucruri, dar am dovedit că o proprietate particulară exista, şi ori unde

există o proprietate particulară, există şi acte de proprietate mai mult sau mai puţin formale.

Crede d. R. Rosetti că limba slavonă în acte a fost introdusă de Bogdan? Dar de unde putea s'o aducă? In Transilvania limba actelor era latină! Limba slavonă era de mult în aceste ţări, limba oficială, şi dacă n'ar fi decât actul ce e drept contestat, a lui Koriatovici din veacul al 12-lea, încă ar fi destul.

Mai mult. Crede d. R. Rosetti în ştiinţa sa mare de drept, că orice titlu de proprietate, trebue să fie un act scris? Auzit-a d-sa că lunga posesiune, din timpuri vechi a cuiva, a constituit, în toate ţările din lume, un titlu achizitiv de proprietate? Ştie d. R. Rosetti că asemenea lucru a existat şi la noi? Şi dacă n'ar fi vorba decât de asemenea titlu, încă mirarea autorului este deplasată şi arată o cunoştinţă elementară de drept. Eu în Cartea mea puneam printre titlurile de proprietate particulară, şi stăpânirea de mult a unui imobil. Este drept că prescripţia, sau cum să zicea paragrafia care stinge orice pretenţie asupra unui imobil ocupat de mult, nu a existat în ţară la noi decât târziu. Dar aceasta nu din cauza că lunga posesiune nu constituia un titlu de proprietate, ci din cauza principiului vechiu că oricine poate reîncepe un proces perdut, după orice număr de ani, neexistând paragrafia sau prescripţia modernă. Se putea începe un proces din nou chiar în contra unei stăpâniri cu titluri, deşi vechiul proces fusese perdut, şi d. R. Rosetti trebue să ştie măcar un lucru, că în contra reînceperei proceselor sfârşite, nu era altă pedeapsă, decât una: cel care reîncepea din nou un proces perdut, plătea o amendă. Dar îl putea reîncepe. Sunt o mulţime de acte în acest senz. Prin urmare cuvântul de titlu cu care m'am servit, poate să fie cel mult întrebuinţat într'un sens prea absolut dar nici de loc falş sau deplasat.

III

Să revin la chestiune. Ultimul fapt pe care d. R. Rosetti 'l invoacă ca să arăte transformarea proprietăţei ţărăneşti în proprietate de clăcaşi, este acela a *sloboziilor*.

Ce erau sloboziile? Era privilegiul pe care Domnii 'l dădeau unor boeri, ca să fie liberi a înfiinţa pe moşiile lor sate de oameni veniţi din toată lumea.

Câte odată se hărăzea chiar locul pentru înfiinţarea unei slobozii şi pentru ca să se poată ajunge scopul, Domnul, odată cu această autorizaţie, făcea mai dinainte oamenilor care se vor stabili în acele sate, oare care scutiri de imposite, etc.

Cetitorul se poate întreba cu drept cuvânt dela început: Ce legătură poate fi între înfiinţarea sloboziilor cu perderea proprietăţii ţăranului în satele vechi? Locurile pe care se înfiinţau sloboziile erau sau proprietatea mai de mult a întemeietorilor sau hărăzite de Domn. Era natural ca cei care compuneau nouăle sate să nu se aşeze cu titlul de proprietari. Acest lucru cei cari veneau 'l ştiau mai dinainte. Stăpânul moşiei le acorda pământuri, dar pământuri de folosinţă nu în deplină proprietate. Este întocmai ceeace cnejii galiţieni făceau înfiinţând colonii pe pământul nobililor.

Şi atunci mă întreb din nou: Dar ce legătură poate să fie între slobozii întemeiate pe proprietăţi particulare a boerilor, cu perderea proprietăţei ţăranilor din satele vechi întemeiate de veacuri?

Ştiţi care este legătura? Şi aici dăm iarăşi peste un juvaer. Este efectul moral pe care sloboziile le făcea asupra vechilor sate! Iată propriile cuvinte: „*Şi acest* **efect moral** *nu s'a produs numai în sloboziile aşezate pe hotare pustii ci şi în sate vechi*".

Este un nou mijloc descoperit de d. R. Rosetti ca cineva să-şi peardă proprietatea *prin efect moral!!!*

Eu cred că acest juvaer întrece pe toate pe cele pe care le-am pus în evidenţă până acuma.

Ia vedeţi situaţia! Intr'un loc deşert, proprietatea unui boer, se înfiinţează o slobozie, locuitorii aşăzaţi sunt bine înţeles clăcaşi. Alături este un sat vechiu de sute de ani, în care ţăranii sunt proprietari pe hotarul moşiei din timpuri imemoriale. Faptul că alături de ei este un sat în care locuitorii sunt clăcaşi, are o influenţă morală puternică. Când boerul vine, îi încalcă şi îi deposedează, ei sugestionaţi, aşi putea zice hipnotizaţi, de efectul moral produs prin întemeierea slobozii, se supun, şi iată satul vechiu de proprietari, după exemplul slobozii, transformat în sat de clăcaşi! Până acuma ca culme a imposibilităţei morale, franţujii dădeau ca exemplu pe guilotinatul prin *persuasiune.* De acuma avem şi noi ceva asemănător, inventat de d. R. Rosetti: expropriatul prin efect moral!

Dar dacă autorul s'ar mărgini la simple fantazii de asemenea natură, m'aşi mulţumi să râd; dar el ca totdeauna caută să falşifice şi să denatureze faptele şi în contra acestor manopere sunt dator să protestez.

In toată istoria noastră găsim exemple de slobozii adică de înfiinţări de sate nouă, croite din nou. Autorul în chestie înţelege că efectul moral la distanţă, adică dela slobozie la satul vechiu de alăturea, nu se prea poate susţinea. Telepatia încă nu e o dogmă.

Şi atunci caută ca să pună pe sătenii proprietari într'o poziţie mai favorabilă pentru boeri, ca să-i poată expropria şi inventează slobozii mixte, adică sate vechi pentru care boerii cereau dela Domni privilegiul de scutire de dări ca să se poată aşeza şi alţi oameni străini în acele sate. Şi atunci sătenii cei vechi sufereau mai uşor efectul moral dela sătenii din nou aşezaţi şi se lăsau prin urmare a fi

expropriaţi! Cel puţin aşa înţeleg eu următorul fenomenal pasaj din cartea d-lui R. Rosetti.

„Domnii dădeau privilegii de scutire de dări, nu numai pentru a înfiinţa colonii nouă, ci adesea şi pentru a aşeza oameni străini în sate în fiinţă, a cărui populaţiune fusese rărită sau distrusă dintr'o împrejurare oareşcare. Şi într'un caz şi în celălalt privilegiul era dat stăpânului satului care adună oameni prin mijloacele lui şi îi aşeza pe hotarul lui. Şi în mintea acestor coloni trebuia deci să se întipărească faptul, că dreptul stăpânului asupra hotarului era anterior dreptului ce îl câştigase ei prin venirea lor.

„Iată cum s'a înfipt cu încetul în mintea poporului credinţa că săteanul şede *(locueşte) pe hotarul stăpânului, făcându-l să uite aproape cu totul că, din vechime, el şedea pe locul lui propriu. Cu bună samă, că aceeaşi credinţă se întipărise încă mai repede şi cu mai multă tărie în mintea stăpânului"* [1].

Incă un juvaer! Prea multe juvaeruri! Cartea d-lui R. Rosetti nu mai este un magazin de istorie, ci un magazin de juvaericale! Ar putea mirobolantul autor să-mi dea măcar un exemplu de vre-un privilegiu acordat de Domn vre unui boer cu scutire de dări ca să-şi complecteze numărul lucrătorilor ce-i lipseau din sat! Mi-ar face un mare serviciu, fiindcă eu nu cunosc nici unul.

Acuma ia ascultaţi argumentarea naivă a autorului în chestia celor reproduse mai sus. D. R. Rosetti, cu foarte mare sfială afirmă, că în mintea colonilor aduşi de boeri, trebuia să se nască ideea că boerul are mai multe drepturi şi mai vechi asupra moşiei decât ei însuşi! Cum, autorul are încă îndoială? Mare naivitate! Inchipuiţi-vă Ruşi, Unguri, Sârbi, Leşi, etc., veniţi din toată lumea, aşezându-se pe un loc a boerului X. D. R. Rosetti are îndoială dacă acei venetici, cred că stăpânul are mai multe drepturi asupra pământului, decât ei, veniţi de eri. Crede autorul că aceşti străini când veneau în slobozii, nu-şi dădeau seamă în-ce

[1]) Pământul, sătenii şi stapânii, R. Rosetti, pag. 150.

calitate veneau, adică în calitate de clăcaşi? Işi închipue autorul că aceia veneau ca să se facă proprietari pe pământurile boerilor?

Şi faptul că aceşti oameni 'şi dădeau seamă de situaţia lor, de străini aşezaţi pe moşii străine, putea oare să influenţeze şi să schimbe ideile ţăranilor vechi băştinaşi proprietari, încât să-i facă să înceapă a crede că şi ei sunt simpli şezători pe moşie întocmai ca şi veneticii şi că boerul are dreptul de proprietate şi asupra pământurilor lor?

Argumentând astfel, d. R. Rosetti crede că prin veacul al 17-lea şi al 18-lea, Moldova era populată de sigur de vite, nu de oameni!

Iată cu ce argumente şi iată prin ce fapte d. R. Rosetti caută să explice cum vechea proprietate a ţăranilor a fost perdută, cum boerii au pus stăpânire pe moşii, transformând pe aceia din proprietari în clăcaşi!!!

Am sfârşit cu analiza şi critica cărţei d-lui R. Rosetti. Justificat-am titlul? Dovedit-am că Cartea, *Pământul, sătenii şi stăpânii* este o mistificare istorică? Eu cred că da.

Şi dacă am întreprins această lucrare, nu e doar ca să răspund la criticile ce mi-adusese autorul prin *Viaţa Românească*. Acele critici precum şi justificarea susţinerilor sale sunt absolut nefundate. Intr'o singură chestie d. R. Rosetti are dreptate. In adevăr mă înşelasem când susţineam că averile mănăstireşti sunt în majoritate dăruite de Domni. D. R. Rosetti îmi dovedeşte contrarul.

Şi aceasta 'mi-arată încă odată mai mult cât de uşor te rătăceşti când porneşti dela idei preconcepute. Nu ştiu cum se face, dar de mult aveam convingerea fără să o fi controlat vre-odată cu fapte, că averile mănăstireşti sunt cele mai multe dăruite de Domni, eram sigur de acest fapt

fără a-l controla. Aşi fi pus mâna în foc; şi cu toate aceste faptul era neexact.

Aceasta explică rătăcirea tuturor acelora care se iau după idei preconcepute. Şi dacă d. R. Rosetti a scris o carte ţesută de fantazie şi de enormităţi, este că a purces dela o idee mare preconcepută, care asupra d-sale a avut atâta influenţă, încât chiar când a cercetat actele şi a studiat documentele, nu a fost în stare să-l desamăgească.

TABLA DE MATERIE

Pag.

CARTEA I

CAPITOLUL I 1

§ I 1
§ II 3
§ III 4
§ IV 4
§ V 13

CAPITOLUL II 15

§ I 15
§ II 17

CAPITOLUL III 18

Dreptul românesc.

§ I 18
§ II 22
§ III 24

CARTEA II

CAPITOLUL I 37

Cnejii în Muntenia şi în Moldova înainte de descălecare şi după.

§ I 37
§ II 39
§ III 42
§ IV 44
§ V 47
§ VI 54
§ VII 58
§ VIII 61

CAPITOLUL II 72

§ I 72

CARTEA III

CAPITOLUL I 106

Organizaţia satelor; regimul politic şi felul proprietăţei înainte de descălecare. — Felul proprietăţei se menţine până prin veacul al 17-lea.

§ I 106
§ II 122
§ III 126

CAPITOLUL II 128

Felul proprietăţei în ţările vecine.

§ I 128
§ II 133

CAPITOLUL III 140

Felul proprietăţei în cele întâiu veacuri după descălecare, după d. R. Rosetti.

§ I 140
§ II 158
§ III 166
§ IV 173
§ V 177
§ VI 180
§ VII 182
§ VIII 187
§ IX 193

CARTEA IV

CAPITOLUL I 207

Despre schimbările care autorul pretinde că se face în cursul veacurilor al 15-lea, al 16-lea şi al 17-lea în natura proprietăţei. — Ţăranii pierd cu timpul proprietatea şi devin clăcaşi, iar boerii transferă dreptul lor de judicie ce aveau asupra satelor, în adevărate alodii.

§ I 207
§ II 220
§ III 230

Cât de curînd (peste o lună) va apărea al doilea şi ultimul volum:

Amintiri dela „Junimea“ din Iaşi

Publicaţii speciale vor anunţa apariţiunea

VOLUMUL I

Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute

se află de vânzare la librăria Sfetea.

VOLUMUL II IN LUCRU.